

ՀԻՆԱ ԳԱՆՖԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆԸ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ
ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ ԵՒ ՆԱՍԱԿՆԵՐ

4(47.923)
2-23

ՀԻՆՏԱ ԳԱՆՖԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

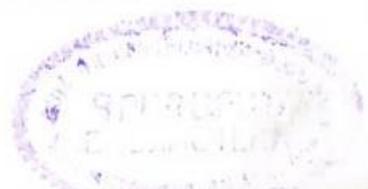
ՄԵՍՐՈՊԵԱՆԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ ԵՒ ՆԱՍԱԿՆԵՐ

3577.

ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՍ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԿԵՐՏԱԾ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ԳԻՒՏԻ 1600 ԱՍԵԱԿԻՆ
ՀԵՂԻՆԱԿԸ

«ՆԱԽԻՏԵՒԱՆ» հրատարակչություն
ԵՐԵՒԱՆ - 2005

ՀՏԴ 800

ԳՄԴ 80/84

Գ 230

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ՝ ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ

Գալֆայեան-Փանոսեան Հ.

Գ- 230 Մեսրոպեանը ազգային միասնութեան նախապայման. Յօդուածներ եւ նամակներ, Երեւան, «Նախիջեւան», 2005. 279 էջ:

Գրքի մէջ ընդգրկուած են 2000-2005 թթ. ընթացքում հեղինակի գրած եւ մամուլում տպագրած յօդուածները, նաեւ՝ տարբեր պաշտօնատարների ու ատենանների ուղղուած նամակներ, որոնք հանգամանակի եւ հիմնատրպէս փաստարկում են Հայաստանում Մեսրոպէս:ն ուղղագրութեան անլապաղ վերականգնման անհրաժեշտութիւնը, նրա մեկնակէտային նշանկութիւնը մեր ազգային-քաղաքական շատ խնդիրների իրագործման համար: Յանելուած բաժնում հրատարակուել են 1969 թ. Պարոյր Սեւակի գրած յայտնի նամակը եւ «Յառաջ» օրութերթի 2002 թ. Մայիսի 18-19ի՝ ուղղագրութեանը նուիրուած յատուկ համարի հրատարակումների մեծ մասը, որոնք ստաւել եւս շեշտում են Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման կարեւորութիւնը:

Հասցէագրում է մեր ողջամիտ քաղաքական գործիչներին, ճշմարիտ հայկալուսն անկարագիր ունեցող մտատրականներին, հայերէնի ազնի ուսուցիչներին եւ մեր անեղծ պատանեկութեանը:

Գ $\frac{4601000000}{0140 (01) - 2005}$ 2005

ԳՄԴ 80/84

ISSBN SBN 99930-860-9-6

© Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

ՄՈՒՏԶ

Հայագիտութեան մագիստրոս (INALCO-Paris), օտարախօսների համար հայերէնի ուսուցման լատենոգրական մեթոդի հեղինակ, Հայ լեզուի պաշտպանութեան «Մաշտոց» միութեան հիմնադիր եւ նախագահ, Սորբոնի համալսարանի դոկտոր Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեանը Փարիզում նաեւ զլխատրում է միօրեայ հայկական դպրոց: Սփիւռքում հայոց ազգային դիմագծի եւ հայերէնի պահպանում-պաշտանութեան ազնի ու եռանդուն մշակներից է. ամենայն նուիրումով աշխատում եւ իր ազգանուէր գործունեութեան ընթացքում յաղթահարում է բազմաթիւ խոչ ու խութեր: Տասնամեակների փորձով համոզուել է, որ իր եւ իր նման ուսուցիչների կրած դժուարութիւնները սուազագոյնի կհասնեն, եթէ Հայաստանում նախ վերականգնուի հայերէնի Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, ապա՝ մեր ազգային իշխանութիւնը, խելամտօրէն ծրագրուած քաղաքականութիւն գործադրելով, կարողանայ մեծապէս նպաստել Սփիւռքի պահպանմանը եւ, միաժամանակ, Հայաստանի համար ներկայում եւ ապագայում ապահովել քաղաքական-տնտեսական նշանակալի շահ:

Համոզուած է նաեւ, որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատումը լինելու է հայաստանցիներին՝ խորհրդային շրջանում զգալիօրէն խաթարուած ազգային նկարագրի վերականգնման կարեւորագոյն ելակէտը: Խաթար ուղղագրութեան եւ ուսումնական աղաւաղ ու շփոթ համակարգի պատճառով ներկայիս մեր գրողները չեն կարող՝ Թումանեանի կամ Դեմիրճեանի նման, գրաբար եւ արեւմտահայերէն կարողալ եւ ստեղծել «Վարդանանք»ի նման կոթողային գործեր, այսինքն՝ զրկուած են մեր 16դարեայ գրական մշակոյթի հարստագոյն արժէքներով սնուելու հնարատրութիւնից, ուստի եւ իրենց իմացած կիսատ-պրատ ռուսերէնով (վերջերս՝ նաեւ լոյնախիսի անգլերէնով) կերակրում են անգամ չինա-ճապոնական բանաստեղծական պատկերների փրթիկներով, իսկ բազմադարեայ հայկական իրենց անհասու եւ խորթ է:

Այստեղ հաաքուած-միատեղուած է հեղինակի՝ խնդրին վերաբերող վերջին տերինների գրուածքների ընտրանին (ընդհանրապէս նրա գիտական-հրապարակախօսական վաստակը շատ անցի մեծ է, ուստի եւ մի գրքի մէջ տեղաւորելի չէ): Յօդուածները դասաւորուած են տպագրուելու (գրուելու) ժամանակագրական կարգով, տպուածների վերջում նշուած են առաջին հրատարակութեան տեղերը: Տարբեր յօդուածներում միեւնոյն խնդրի մասին զանազան անձանց ուղղուած բանավիճային պատասխանների կամ բացատրութիւնների մէջ տարբերուող շարադրանքով երբեմն առաջադրուած են նոյն փաստարկները կամ պատճառաբանութիւնները, այսինքն՝ կան այդպիսի հարկադիր կրկնութիւններ: Միաժամանակ՝ ամէն յօդուած կամ նամակ ինքնին ամբողջական խօսք է, որից արուելիք գեղջումները կորող էին առաջացնել շարադրանքի անցանկալի կցկտուութիւն: Ուստի, ընթերցողի ներողամտութեանն ապաւինելով, նախընտրելի դիտուեց գրքի մէջ, չնչին բացառութիւններով, պահել յօդուածների բնագրային ամբողջականութիւնը:

«Յաւելուած»ում նոյն ժամանակագրական կարգով տպուած են Ա. քսաներորդ դարի հայ մտաւորականութեան խիղճ Պարոյր Սեւակի 1969 թ. Փետրուարի 28ին Յակոբ Գրիգորին ուղղած նամակը, Բ. «Հայաստանի Հանրապետութիւն» թերթի 2002 թ. Ապրիլի 13ի համարում տպուած մի գրութիւն, որի ներքոյ առկայ 27 ստորագրութիւնների տերերի զգալի մասը նրա բովանդակութեանն անտեղեակ է եղել եւ որի սեւահարկային բնոյթը շատ ցայտուն ու շեշտուած է երեւում թէ՛ նախորդի եւ թէ՛ յաջորդ յաւելուածների հենքի վրայ: Վերջիններս *Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի* 2002 թ. Մայիսի 18-19ի՝ *ուղղագրութեան հարցին նուիրուած յատուկ* համարի հրապարակումներն են, որոնց ստորագրողներն են. Գ.՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Արամ Ա., Դ.՝ Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարք Մեսրոպ Բ., Ե.՝ Մխիթարեան Միաբանութեան Ընդհանուր աբբահայր Հ. Եղիա վրդ. Թիւրքապեան եւ Զ.՝ Սփիւռքի 34 մտաւորականներ:

Մեր համալսարանական վարժապետական դասն այս գիրքը եւս, երջանկայիշատակ բանաստեղծ Լեւոն Միրիջանեանի «Մէկ Ազգ՝ մէկ

ուղղագրութիւն» (Երեւան, 2002) գրքոյկի նման, համարելու է նորութիւն չունեցող եւ անհամոզիչ: Գուցէ, անշուշտ՝ իր դիտանկիւնից, իրատուեք ունենայ. Հայաստանի անկախագման հետ վերսկսուած, երբեմն դադարող եւ կրկին բռնկուող ուղղագրական բանավեճի ընթացքում նրանք եւ իրենց շինծու-կեղծ փաստարկները մեզ որեւէ կէտում չեն համոզել, որովհետեւ, ինչպէս տարիներ առաջ առիթ եմ ունեցել գրելու, ուղղագրական այս բանավեճը լսողի եւ խոյի վեճ է: Իրենք մեզ չեն լսում, թէկուզ ազգային-քաղաքական խնդիրը գիտութեան հետ կապուած է միայն վերջում, սակայն իրենց «փաստարկներ»ի մեր լուծումները համարում են «ո՞չ գիտական», ուստի եւ կրկին լսել չեն ուզում, որովհետեւ նրանց ժխտողական դիրքորոշման կարեւորագոյն դրդապատճառները հրապարակելի չեն:

Այսինքն՝ այս գիրքը նրանց համար չէ. նրանց ջղակծիկ խօսքերին չենք սպասում, ուստի եւ, եթէ անզամ լինեն, անտեսելու ենք: Յօդուածների եւ նամակների այս արժեքաւոր ժողովածուն հասցեագրում ենք առաջին հերթին մեր ողջամիտ քաղաքական գործիչներին (բարեբախտաբար՝ կան), ապա՝ ճշմարիտ հայկական նկարագիր ունեցող մտաւորականներին, հայերէնի ազնիւ ուսուցիչներին եւ, որ կարեւորագոյնն է՝ մեր անեղծ պատանեկութեանը:

ԳԵՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Խորհրդային Միութեան մէջ ազգերը միաձուլելու եւ «ազգային հարցը» իւրովի լուծելու նպատակով կ'իրականացուէր լեզուական քաղաքականութիւնը՝ երկրի մէջ սարող ժողովուրդներու այբուբեններու եւ ուղղագրութիւններու պարտադիր փոփոխութեամբ:

Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխութիւնը իրականացուեցաւ 4 Մարտ 1922 թ. դեկրետով (հրամանագիրով): Մանուկ Աբեղեանի առաջարկած «Հնչիւնային»¹ այդ ուղղագրութիւնը բոլորովին կը փոխէր բառերու պատկերը եւ դրութիւնը կը դարձնէր անընթեռնելի: Հետեւաբար զօրաւոր քննադատութիւններու ենթարկուեցաւ: Առաջին բողոքողը եղաւ Յովհաննէս Թումանեանը, Լուսժողովին հասցէագրած իր 17 Մայիս 1922 թ. յայտնի նամակով: Թումանեանին յաջորդեցին հայ թէ՛ օտարազգի բոլոր հայագէտները, որոնք յայտնեցին իրենց ընդդիմութիւնը եւ ուղղագրական այսպիսի փոփոխութենէ մը յառաջանալիք վնասները հայ լեզուին եւ Հայ ժողովուրդին:

Աբեղեանական ուղղագրութիւնը միայն 18 տարի տեւեց եւ 1940ին երկրորդ հրամանագիրով մը մասամբ բարեփոխուեցաւ՝ Գուրգէն Սեւակի առաջարկներուն համաձայն:

Ընդդեմէնք, աբեղեանական ուղղագրութիւնը անջրպետ բացած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ: Մենք Սփիւռքի տարածքին երեք յաջորդական սերունդներ կորսնցուցինք: Այսինքն՝ 1915էն վերապրողներուն կէսը ձուլուեցաւ՝ Հայաստանէն կտրուած ըլլալու

1 Խորհրդային ուղղագրութեան պարագային այս բառը միշտ պէտք է գրեմք չակերտներու մէջ, որովհետեւ դարերու պատմութիւն եւ աւանդոյթ ունեցող մեր լեզուին համար իսկապէ՛ս հնչիւնային ուղղագրութիւն երեւակայելը մեծագոյն անհեթեթութիւնն է. օրինակ՝ վարդան բառը կը հնչուի վարթան (ո՛չ վարդան), եւ այսպէս՝ շատ ուրիշ բառեր:

պատճառաւ: Եւ ձուլումը կը շարունակուի այսօր ալ: Իսկ հայաստանեան ճակատի վրայ հրամանագրային այս ուղղագրութիւնը Հայաստանահայ ժողովուրդը հեռացուց ժամանակակից գրական հայերէններու հիմքը հանդիսացող մայր լեզուէն, որ գրաբարն է: Այսօր, Հայաստանի նոր սերունդը չի կարողանար կարգալ եւ խորքով հասկնալ արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գրականութիւնը: Նույնպէս, նոյնահնչիւններուն (համանուններ) առատացման պատճառաւ հարիւրաւոր բառեր արդէն իսկ կ'իմաստադրուին: Իսկ գիտական կալուածի մէջ, հայերէնը զրկուած է ստուգաբանական ուսումնասիրութիւններէ, եւ իր կապերը խզուած են հնդեւրոպական այլ լեզուներու հետ, ինչ որ իր պատմամշակութային արժէքը կը կազմէր:

Այս բոլոր վնասները կասեցնելու համար անհրաժեշտ է վերականգնել Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: 1922ին, օտար տիրապետութեան մը կամքով ոճիր մը գործուած է, մշակութային ցեղասպանութիւն մը գործուած է՝ հայ ժողովուրդին արդիւնելով օգտագործել իր աւանդական ազգային ուղղագրութիւնը: Սակայն Հայաստան 15 տարիէ ի վեր թօթափած է օտարի տիրապետութիւնը: Ուստի, անհրաժեշտ է որ ձեռքադատուի նաեւ օտարին կողմէ 1922ին գրուած արգելքէն եւ վերականգնէ համազգային Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Խորհրդային Միութեան փլուզումէն յետոյ Ուզպէքները, Տաջիկները, Մոլտաւները, Ազերիները ձեռքադատուեցան ռուսական այբուբենէն եւ վերականգնեցին իրենց աւանդական գրելաձևերը: Հայաստանը միակն է, որ դեռ կը տատամսի վեռագառնալ իր արմատներուն: Այնպէս որ, ներկայիս, միակ ժողովուրդն ենք աշխարհի, որ ունի երկու ուղղագրութիւն: Սա այնքան անբնական կացութիւն է, որքան երեւակայել թէ անձ մը կրնայ ունենալ երկու մայր...: Սակայն, ուղղագրութեան երկուութիւնը երկու տարբեր մշակոյթներ ունեցող երկու տարբեր ազգերու կը վերածէ մեզ, քանի որ գրաւոր լեզուն է որ տարբեր բարբառներ խօսող ժողովուրդին միասնականութիւնը կ'ապահովէ եւ կը ներկայացնէ ազգային մշակոյթը:

Այս տարի 1600ամեակն է Մեսրոպեան Տառերու Գիւտին եւ ուղղագրութեան ստեղծման: Եւ ինչքան ընդվզեցուցիչ է տեսնել, թէ ո՛չ միայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արդիւլուած կը մնայ դեռ Հայաստանի մէջ, այլ նոյնիսկ ընդունելի չէ «Մեսրոպեան ուղղագրութիւն» արտահայտութիւնը: Եւ այսօր, 1600ամեակի տարին, մարդիկ «աւանդական ուղղագրութիւն» կամ «դասական ուղղագրութիւն» բացատրութիւնները կ'օգտագործեն՝ շրջանցելու համար «Մեսրոպեան» թապու բառը: Ուստի Գրերու Գիւտի 1600ամեակը պիտի տօնուի, բայց ոչ՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան: Մինչդեռ մենք գիտենք, թէ առանց Ս. Մեսրոպի որոշած ուղղագրական հիմնական կանոններուն, ո՛չ ոք կրնար օգտագործել այբուբենի տառերը: Այդ պատճառաւ է որ Ս. Մեսրոպ Ամարասի (Արցախ) մէջ բացաւ առաջին հայկական դպրոցը եւ իր աշակերտներուն ուսուցանեց տառերու օգտագործման կանոնները, ընթերցման ձևը:

Այսօր, Հայաստանի լեզուաբաններուն ստուար մասը կը խօսքընդոտէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը: Պատճառը անոնք անուն եւ հեղինակութիւն ձեռք ձգած են նոր ուղղագրութեան շնորհիւ եւ մտահոգուած են միայն իրենց հրատարակած գրքերու ճակատագրով, վախնալով որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումի պարագային այդ գրքերը այլեւս չեն ընթերցուիր: Անոնք կը սարսափեցնեն ժողովուրդը Մեսրոպեան ուղղագրութեան ենթադրեալ դժուարութեամբ, որուն վերականգնումին պարագային իրը թէ ժողովուրդը «անգրագէտ» կը դառնայ: Մինչդեռ անցումային շրջանին, Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պիտի ուսուցուի դպրոցներու մէջ, նաեւ՝ մամուլով եւ հեռուստատեսութեամբ, որով անգրագէտ դառնալու պարագայ խնդրոյ առարկայ չի կրնար ըլլալ:

Կայ նաեւ հոգեբանական ուրիշ պատճառ մը, որ քրէական յանցագործութեան կալուածի մէջ կը կոչուի «Սթոքհոլմի խիտանշան», երբ առեւանգուած, պատանդ վերցուած անձը, մոռնալով որ ինք զոհ մըն է եղած չարագործին ձեռքին մէջ, կալանքի տեւողութեան վարժուելով իր կացութեան, ազատուելէ յետոյ համակրու-

Թեամբ կ'արտահայտուի չարագործին մասին, կը չքմեղացնէ եւ նոյնիսկ կը դովաբանէ զայն, ըսելով որ իր հետ լաւ վարուած է, ջուր եւ ուտելիք տուած է: Արդ, ուղղագրութեան հարցի մէջ, վերոնշեալ լեզուաբանները, մոռնալով որ Հայոց ազգի լեզուն եւ մտածողութիւնը 70 տարի բռնաբարուած են խորհրդային իշխանութեան կողմէ, տակաւին համակիր կը մնան նախկին կարգերուն եւ գաղափարաբանութեան:

Սակայն մենք կը հաւատանք, թէ նոր սերունդը շուտով գիտակցութեան պիտի գայ եւ պիտի վեոադառնայ ազգային հոգեմտաւոր արժէքներուն, ընդորս՝ Մերոպեան ուղղագրութեան: Մեր պարտականութիւնն է արագացնել գիտակցութեան եւ արմատներուն վերադարձի այդ պահը, որով վերստին միասնութիւն պիտի հաստատուի Հայաստանի եւ Սփիւռքի ժողովուրդներուն միջեւ:

Ազգային Մերոպեան ուղղագրութեան վերականգնման համար պայքարիլը բոլորիս իրաւունքն է եւ «Մարդու իրաւունք»ներուն մաս կը կազմէ: Սա, ազգային գիտակցութեան եւ արժանապատուութեան հարց է: Սոյն գիրքը պահանջատիրութեան արդիւնք է եւ Մերոպեան ուղղագրութեան վերադարձի նախահիմք:

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

1. ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ

Երեւանի Պրիւսովի անուան օտար լեզուների հիմնարկի Հայագիտութեան ամպիոնի վարիչ եւ Հայ լեզուաբաններու միութեան գործադիր քարտուղար ԴՈԿՏ. ՖՐԻԴՐԻԿ ԽԼՂԱԹԵԱՆԻՆ

ԼԵԶՈՒԻ ԵՒ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑ

Յարգելի պր. Խլղաթեան.

Փարիզահայ գաղութի օրաթերթերէն «Կամք»ի 4 Մայիս 2000ի թիւին մէջ կարդացի թերթի թղթակից Կարինէ Մ. Ղաուազեանի ձեզի հետ ունեցած հարցազրոյցը՝ Հայ դպրոցն ու հայ լեզուն այսօրուան Հայաստանի մէջ խորագրով:

Ձեր այս հարցազրոյցը թէ՛ դարմացուց եւ թէ՛ ըմբոստացուց զիս, այն պատճառներով, զորս պիտի թուեմ ստորեւ: Եթէ մօտէն քննենք, կը տեսնենք թէ այդ հարցազրոյցը երկու մասէ բաղկացած է. - Առաջին մասը կը վերաբերի լեզուին, երկրորդ մասը՝ ուղղագրութեան: Ուրեմն, նախ լեզուի բաժնին անդրադառնամ, հակիրճ կերպով, քանի որ երկրորդ մասը աւելի կարեւոր է համայն Հայ ժողովուրդի ներկային եւ ապագային համար:

Արդ, «իմչպէ՞ս է այսօր հայերէնի վիճակը Հայաստանի մէջ» հարցումին կը պատասխանէք, ըսելով թէ վերջին տարուան ընթացքին մշակուած է հայոց լեզուի եզրաբանութիւնը եւ նպաստաւոր պայմաններ ստեղծուած են որպէսզի ամէնօրեայ կեանքի մէջ եւս օգտագործուին այդ բառերը: «Սակայն վատթարացած է խօսակցական լեզուի վիճակը» կ'ըսէք: Որպէս պատճառ կը թուէք տարբեր հանրապետութիւններէն Հայաստան եկած փախստականները, որոնք բարբառներ կը գործածեն ու կ'աղաւաղեն հայերէնը, օտար երկիրներ գաղթող մտաւորականները, որոնք «գրական լեզուն կերտողներն էին»,

հեռատեսիլի եւ ձայնատիրոււի աշխատակիցները, որոնք «չեն փայլիլի հայերէնի իմացութեամբ» եւ վերջապէս պետական պաշտօնեաները, որոնք «օտար բառեր կը գործածեն եւ գէշ օրինակ կը ծառայեն ժողովուրդին»:

Յարգելի պր. Խլղաթեան, ճիշդ է որ այս բոլոր պատճառները առանձնաբար եւ մանաւանդ միասնաբար իրենց վատ ազդեցութիւնը կ'ունենան ժողովուրդի խօսակցական լեզուի որակին վրայ: Սակայն չէ՞ք կարծեր որ հիմնական պատճառը դպրոցական գօրատր ուսման բացակայութիւնն է: Աշխարհի բոլոր երեխաները ընտանեկան շրջապատի մէջ է որ կը ծանօթանան իրենց մայրենի լեզուին (բարբառային կամ ոչ), որ ի դէպ, պարտադիր չէ որ ըլլայ անպայման երախային պատկանած ցեղին լեզուն: Օրինակ, Սփիւռքահայ երախաներ կան, որոնք իրենց ծնունդէն սկսեալ թրքերէնով կամ քրտերէնով հաղորդակցած են իրենց ծնողքին եւ շրջապատի անձերուն հետ: Սակայն դպրոց յաճախելու շնորհիւ սորված են հայերէն եւ յետագայ տարիներուն այլեւս կը տիրապետեն հայերէնի: Խօսակցական լեզուն կը զարգանայ, կը հարստանայ եւ կ'ամրապնդուի գրատր լեզուի շնորհիւ, դպրոցին մէջ:

Հիմա նկատի առնենք ձեր հարցազրոյցի երկրորդ մասը, ուր կ'արտահայտուիք հայերէն գրաւոր լեզուի մասին, երբ կը հարցուի ձեր կարծիքը «արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի փոխարարութեանց եւ դասական ուղղագրութեան վերադարձնելու հարցին մասին»:

Կ'ըսէք թէ այս հարցին պէտք է «պատմականօրէն» մօտենալ: «Մեր ժողովուրդը պատմականօրէն բաժնուած է արեւմտեան եւ արեւելեան հատումներու, որոնցմէ իրաքանչիւրը առանձնապէս ստեղծած է իր գրական լեզուն: Արեւմտահայերէնը զարգացաւ հիմնականին մէջ Պոլսոյ բարբառի հիման վրայ, իսկ արեւելահայերէնը՝ Արարատեան: Երկուքին ալ հիմքը բարբառներն են»:

«Կամք» թերթը իր կողմէ ընդգծած է արդէն «երկուքի հիմքն ալ բարբառներն են» բացատրութիւնը: Թոյլատրեցէ՛ք որ ես ալ համաձայն չըլլամ ձեզի: Որովհետեւ երկուքին ալ հիմքը գրաբարն է, այլ ոչ թէ Պոլսոյ եւ Արարատեան գաւառի բարբառները: Կարծեմ կը

շփոթէ՛ք բարբառը (խօսակցական լեզուն) եւ գրաբարը, որ եօթներորդ դարէն ի վեր արդէն կորսնցուցած էր խօսակցական լեզուի իր հանգամանքը, բայց կը դոյատեւէր որպէս գրաւոր լեզու:

Շարունակելով ձեր «պատմական» հայեացքը, կ'ըսէք թէ տարիներու ընթացքին, արեւելահայերէնը վերածուեցաւ Հայաստանի պետական լեզուին, իր գիտական հիմնարկներով ու գործառական բնական պայմաններով, մինչ արեւմտահայերէնը, մինչեւ Եղեռն լաւ զարգացած էր, բայց «Եղեռնէն յետոյ այդ գեղեցիկ, բարեհունչ լեզուի միասնականութիւնը խախտուեցաւ, սահմանափակուեցան անոր գործառական հնարատրութիւնները: Այս լեզուի ժառանգորդները արեւմտահայերէն են, որոնք տարբեր երկրների եւ ազդեցութիւնների տակ զարգացրած են իրենց լեզուն: Գաղտնիք չէ, որ Ամերիկայի, Ֆրանսիայի, Լիբանանի, Պոլսի, Յունաստանի, Աստրալիայի եւ այլ երկրների արեւմտահայերէնը տարբեր է»:

Յարգելի պր. Խլղաթեան, դարձեալ կը շփոթէ՛ք խօսակցական լեզուն եւ գրական լեզուն: Ծիշդ է որ Պոլսոյ, Լիբանանի եւ այլ տեղերու խօսակցական լեզուները քիչ մը կը տարբերին իրարմէ, սակայն հայերէն գրատր լեզուն մէկ է եւ «իր միասնականութիւնը» երբեք չէ խախտած: Արդէն դրողներն ու հեղինակներն ալ տեւաբար երկիր փոխելու հարկադրանքին տակ դտնուած են՝ դադութներու կազմութենէն ասդին: Այս երեւոյթին հիանալի մէկ օրինակն է Հայաստանցիներու շատ ծանօթ դրող Վահէ Օշականը, որ լիբանանահայ էր լիբանանահային, իսկ հիմա ինք ալ չի գիտեր թէ ուրտեղի Հայ է...: Սակայն Սփիւռքի բոլոր գրողներու լեզուն ալ նոյն գրական հայերէնն է:

2) Շարունակելով, կ'ըսէք.- «Այժմ կարեւոր նշանակութիւն ստացած է մէկ ազգ, մէկ լեզու կարգախօսը»: Դարձեալ կը սխալիք: 1999 Սեպտեմբերին, Հայաստան-Սփիւռք խորհրդածողովին հնչած եւ խորհրդածողովէն դուրս ալ բոլորին սրտերուն խօսած կարգախօսը ո՛չ թէ այդ է, այլ՝ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ»: Եւ ցաւին արմատը այստեղ է ահա: Որովհետեւ անկարելի է իրականացնել այս կարգախօսը, այնքան ատեն որ բաժանում կայ Սփիւռքահայութեան եւ Հայաստանահայութեան միջեւ: Եւ այդ սարսափելի բաժանումը ստեղ-

ծողն ու պահպանողն է Արեղեանական «Նոր» ուղղադրութիւնը, լեզուական գետնի վրայ բարձրացած այդ Պէլլիոնեան պատր, որ անջատեց եւ դեռ կ'անջատէ Հայութեան երկու հատուածները իրարմէ: Մէկ մշակոյթի մասին կարելի չէ խօսիլ, երբ չենք կրնար գիրար կարդալ, երբ չենք կրնար իրարու կեանքին, գրականութեան, մամուլին տեղեակ դառնալ եւ հասկնալ իրարու հոգեբանութիւնը, երբ չենք կրնար Սփիւռքի մեր դպրոցներուն մէջ օգտագործել Հայաստանեան դասագրքեր, երբ չենք կրնար մեր նոր սերունդի մանուկներուն հրամցնել Հայաստանի մէջ տպուած մանկապատանեկան գրականութիւն եւ փրկել զանոնք՝ պարզապէս ուղղագրութեան տարբերութեան պատճառով: Եւ եթէ չենք կրնար այս բոլորը ընել, պիտի չկարենանք նաեւ երկու լեզուներու «մօտեցումը» ապահովել՝ «բառապաշարի եւ եզրաբանութեան միջոցով», ինչպէս որ կը փափաքիք դուք: Հայ լեզուի երկու ճիւղերուն մերձեցումը դարերու ընթացքին կրնար կատարուիլ՝ երկու ճիւղերուն փոխյարաբերութեամբ եւ փոխադրեցութեամբ, ինչ որ ներկայիս խնդրոյ առարկայ չէ, դժբախտաբար, ուղղագրական տարբերութեան եւ ընթերցումի դժուարութեան պատճառով:

3) Հարցազրոյցի ամէնէն ըմբոստացուցիչ մասը «Հին» եւ «Նոր» ուղղագրութիւններու մասին ձեր կարծիքն է, երբ կ'ըսէք՝ «Մենք այսօր ինչպէս գիրար գիտարարն է եւ ո՛չ թէ՝ ուղղագրութեան»:

Իրապէ՞ս:

Հապա ո՞վ ստեղծեց Հայերէնի վանկային դրութիւնը, այսինքն՝ բառերը վանկերու բաժնելու օրէնքը, որմէ կախեալ է նաեւ տողադարձի օրէնքը, սուղ Ը-ի պարագան, երկբարբառներու դրութիւնը եւ արդեօք այս բոլորը մաս չե՞ն կազմեր ուղղագրական օրէնքներուն: Հապա ի՞նչ է ուղղագրութիւնը, եթէ ոչ՝ բառերն ու նախադասութիւնները գրելու ատեն օգտագործուած կանոններու ամբողջութիւնը:

«Ուղղագրութիւնը քիչ առ քիչ յստակացած է Հայ գրիչներու միջոցով, 7-14-րդ դարերու ընթացքին», կ'ըսէք:

«Գրիչ»ները քերականական այդքան հմտութիւն ունէին, որ կարողանային ստեղծել Հայերէնի ուղղագրութիւնը...: Դուք որ Մաշտոցին անգամ չէք ուզեր տալ այդ գործը ըրած ըլլալու պատիւը, ինչպե՞ս կը զիջանիք պարզ գրիչներու վերագրել զայն...: Բերականական այդ խոր գիտելիքները, Մաշտոցն անգամ ձեռք ձգեց Եղեսիոյ եւ Սամոսատի մէջ զանազան ազգերու այբուբեններն ու քերականութիւնները քանի մը տարի ուսումնասիրելէ յետոյ միայն:

Արդ, տեսնե՞ք թէ ի՞նչ է իրականութիւնը:

Մաշտոցի եւ գրերու գիւտի մասին մեր տեղեկութիւնները կու գան Կորիւնէն, իր «Վարք Մաշտոցի» խորագրուած գրքէն, ուր կը պատմէ Մաշտոցի կեանքը եւ գրերու ստեղծման պարագաները¹:

Ուրեմն, Կորիւնի համաձայն, Մաշտոց Հայկական գաւառներու մէջ իր երկար շրջագայութիւններու ատեն արդէն իսկ զատորոշած էր ժողովուրդի բերնէն արտաբերուող Հայկական Հնչիւններն ու էր ժողովուրդի բերնէն արտաբերուող Հայկական Հնչիւններն ու Հնչոյթները (phonème), ինչ որ գործի առաջին փուլն է: Մաշտոցի ամենամեծ արժանիքը կը կայանայ Հայերէնի Հնչիւնաբանական դրութեան այս գիւտին մէջ: Այդ դարուն, առանց ունենալու մեր ժամանակներու յատուկ գործիքներ ու սարքեր (ձայնագրիչ, ժապաւէն, համակարգիչ, եւլն), Մաշտոց պարզապէս ականջներով կարողացած է որսալ Հայ լեզուի Հնչիւնները: Տարբեր գաւառներու խօսելակերպերուն մէջէն կարողացած է զանազանել ընդհանրական Հնչիւններն ու տարբերուողները (սա կամ նա գաւառին միայն պատկանողները) եւ ըստ այնմ գրելաձեւ ու քերականական օրէնք-

1 Տե՛ս Կորիւն, «Վարք Մաշտոցի», քննադիր, քարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները՝ Մ. Արեղեանի, Երեւանի Համալսարանի հրատարակչութիւն, 1981. Կորիւն, «Վարք Մաշտոցի», աշխարհարար քարգմանութիւն, առաջաբան եւ ծանօթագրութիւններ՝ Մ. Արեղեանի, Սովետական գրող, 1979: Այս յօդուածի միտք բանիին համար տե՛ս նաեւ Էդուարդ Աղայեան, «Մենք այսօր Մաշտոց», Երեւանի Համալսարանի հրատարակչութիւն, 1986. Գուրգէն Սեւակ, «Մենք այսօր Մաշտոց», Հայկական գրերի ու մատենագրութեան սկզբնաւորումը», Երեւան, Հայպետհրատ, 1962:

ներ սահմանած է, որպէսզի իւրաքանչիւրը կարողանայ ի՛ր գաւառի խօսելակերպը արտագրել Մեսրոպեան այբուբենով: Եթէ իր գիւտը սահմանափակուէր միայն հայերէնի հնչիւնաբանական դրութեամբ, իր գտած հնչիւններուն մէկ մէկ տառ սահմանելով, արդէն իսկ հանճար մը կրնար նկատուիլ: Բայց չսահմանափակուեցաւ այդքանով:

Այսպէս. ըստ Կորիւնի, այս առաջին փուլէն յետոյ կ'երթայ իր ժամանակի գիտական կեդրոններէն ասորական Եղեսիա քաղաքը եւ այնտեղ կը մխրճուի ստեղծագործական որոնումներու մէջ: Կ'ուսումնասիրէ իր ժամանակի եւ աւելի հին ժամանակներու այբուբենները, ինչպէս՝ իրենիկեան, սանսիրիտական, հին սեմական, հրէական, եւլին, և բազում գանոնք իրարու հետ, կը խորանայ հնչիւնաբանական եւ քերականական գիտելիքներու մէջ, վստահաբար օգտուելով նաեւ այդ ժամանակաշրջանին հռչակ հանած եւ յունարէնի քերականութիւնը բացատրող Դիոնիսիոսի գրքէն:

Այս երկրորդ փուլին մասին Կորիւն կ'ըսէ.- Եւ այնտեղ (այսինքն Եղեսիայի մէջ) Առաջակեց. անուանեց եւ դասատրեց տառերը սիղոբաներով - կապերով: Այստեղ, Սիղոբայ բառը յունարէն է եւ կը նշանակէ կապ, զօդ, այսինքն՝ գիրերը իրարու կապող ձայնաւոր, որու շնորհիւ վանկ կը կաղմուի (սիղոբայ = syllabe):

Կորիւնի այս լակոնական արտայայտութենէն կը տեղեկանանք, որ Մաշտոց Եղեսիայի մէջ ո՛չ միայն ստեղծած է մեր գիրերը, նշանակած է անոնց հնչիւնաբանական արժէքները, որոշած է անոնց անունները (Այբ, Բեն, Գիմ, եւլին), այլ նաեւ դասատրած է տառերը վանկերով: Այսինքն՝ որոշած է թէ ի՞նչ հիման վրայ վանկ պիտի կազմենք, ի՞նչ պիտի ըլլայ ձայնաւորներուն դերը, բառը վանկերու ինչպէ՞ս պիտի բաժնենք, այսինքն՝ տողադարձուած վանկը ձայնաւորով պիտի սկսի թէ բաղաձայնով, քով քովի կանգնած երկու բաղաձայններու տողադարձութեան պարագային երկու՞քը միասին պիտի տողադարձենք, թէ անոնցմէ մէկը վերի տողին վրայ պիտի ձգենք: Եւ մանաւանդ Մաշտոց որոշած է բառասկիզբի եւ բառամիջի «Ը» ձայնաւորի պարագան, որ կը լսուի թէեւ, սակայն չի

գրուիլը սովորաբար: Տարբեր լեզուներու հետ բաղդատելով, մանաւանդ նկատի առնելով որ հայերէնը ինքնատիպ պէտք է մնայ եւ տարբերուի միւս լեզուներէն՝ քաղաքական պատճառներով, եկած է այն եզրակացութեան, որ բառասկիզբին եւ բառամիջին լսուող «Ը» պէտք չէ գրել: Այս պատճառաւ, միա՛յն տողադարձի ատեն է որ վար առնուած կամ վերեւ թողուած վանկին մէջ կը գրենք այդ լսուող բայց չգրուող «Ը»ն, օրինակ՝ ըս-կիզբ, ըս-քանչելի, սկզբունք կամ ըս-կըզ-բունք:

Ուրեմն, ասորական Եղեսիայի մէջ ուղղագրական այս օրէնքներն է որ կը սահմանէ Մաշտոց:

Եւ դեռ աւելին:

Մաշտոց կը գտնէ նաեւ հայերէնի երկբարբառներու ուղղագրութեան հիմնական սկզբունքը:

Այսպէս. ըստ Կորիւնի վկայութեան, Մաշտոց Եղեսիայէ յետոյ կ'երթայ գիտութեան ուրիշ կեդրոն մը եղող յունական Սամոսատ քաղաքը՝ Յոյն գրիչ Հուսիֆանոսի մօտ, եւ այնտեղ կը զանազանէ գիրերու «գրբազոյնն եւ զլայնագոյնն, զկարճն եւ զերկայնն» (այսինքն, տառերու նուրբ եւ լայն, երկայն եւ կարճ մասերը), ինչպէս նաեւ տառերու «զառանձիհն եւ զկրկնատրն»: Այսինքն՝ առանձին գրուող տառերը, ինչպէս նաեւ «կրկնաւոր», եղողները, իրարու հետ գրուող եւ նոյն վանկին մէջ արտասանուող երկնիչ տառերը, որոնք երկբարբառ կը կոչուին: Մաշտոց կը գտնէ ուրեմն, հայերէնի երկբարբառները (եա, եօ, այ, ոյ, աւ, եւ, իւ, իա, ուա, ուո, ուի եւլին), կ'որոշէ թէ քով քովի եկող ձայնաւորները ո՞ր պարագային երկբարբառ են եւ ո՞ր պարագային չեն: Եւ ինչպէ՞ս պիտի գրուին: Կը սահմանէ օրէնքը, որ հետեւեալն է.- Այն հնչիւնակապակցութիւնը, որ կազմուած է երկու ձայնաւորէ (եա, եօ) կամ կազմուած է մէկ ձայնաւորէ եւ ՚ կամ ՚ հնչիւնէն, կը կոչուի երկբարբառ՝ եթէ նոյն վանկին մէջ արտասանուի, ինչպէս օրինակ ատ-եան, կարծ-եօք կամ՝ ձայն, լոյս, ա-լիւր եւլին:

3572

Այսպիսով, Մաշտոց կարելի կը դարձնէ Հայերէնի առանձին ձայնաւորով վանկերը տարբերել երկբարբառային վանկերէն: Օրինակ, որդի բառը երկու վանկով բառ մըն է (որ-դի): Այս վանկերէն իւրաքանչիւրին վանկարար (վանկ շինող) հնչիւնը պարզ ձայնաւոր մըն է: առաջին վանկին մէջ՝ ո, երկրորդին մէջ՝ ի: Այս բառէն յառաջ կու գայ որդի-ակ ածանցուած բառը, որուն մէջ ի եւ ա ձայնաւորներու միացումով կը յառաջանայ իա, որ արդեօք երկբարբառ է: Արդ, եթէ Մաշտոց այս բառը գրէր որդի-ակ ձեւով, այն ատեն այս բառի իա տառակապակցութիւնը պիտի չկարենայինք տարբերել միակ, միանալ բառերու իա տառակապակցութիւններէն, որոնց մէջ ի եւ ա ձայնաւորները երկբարբառ չեն կազմեր, քանի որ երկուքը միասին նոյն վանկին մէջ չեն գտնուիր, կը բաժնուին երկու վանկերու (մի-ակ) եւ կ'արտասանուին կզակի երկու շարժումով: Որպէսզի այս երկու ձեւերը տարբերուին իրարմէ, Մաշտոց կ'որոշէ գրել որդեակ (ինչպէս որ մինչեւ այսօր կը գրենք), յստակ կերպով երկբարբառային ձեւ տալով այդ բառին: Իսկ որդի-ա-կան բառին մէջ օրինակ, ի եւ ա հնչիւնները տարբեր վանկերու մէջ մնալու պատճառով երկբարբառ չեն կազմեր:

Մաշտոց կ'որոշէ այսպէս երկբարբառներու գրութեանական համակարգը, անոնցմէ ամէն մէկուն գրելակերպը: Օրինակ, ու երկտառը, որ երկբարբառ է յունարէնի նմանողութեամբ կամ իւ հնչիւնը, որ երկբարբառ է եթէ փակ վանկի մէջ (բաղաձայնով վերջացող) գտնուի, ինչպէս՝ ի-մաս-տու-թիւն բառին մէջ, զոր կը գտնենք Մեսրոպեան տառերով եւ Մեսրոպի ձեռքով իսկ ստեղծուած առաջին նախադասութեան մէջ՝ «Մանաչել զիմաստութիւնն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Ի դէպ, այստեղ «իմաստութիւն» եւ «հանճարոյ» բառերու գրելաձեւն ալ արդեօք 7-14 դարերու գրիչներու գործն է...:

Կը տեսնենք թէ Մաշտոց չէ բաւարարուած Հայերէնի համար միայն տառեր հնարելով, ինչպէս դուք կ'ըսէք պր. Խլղաթեան, այլ Մաշտոց եղած է մեր առաջին քերականագետը, որ սահմանած է հայերէնի քերականական-ուղղագրական հիմնական կանոնները: Այնպէս որ

ձեր «ուղղագրութիւնը քիչ առ քիչ յստակացած է 7-14 դարերու ընթացքին» բացատրութիւնը ճիշդ չէ, մանաւանդ որ սխալը ձեր իսկ օգտագործած բառերուն մէջն է...: Արդարեւ, այդ ուղղագրական կանոնները դարերու ընթացքին յստականալու համար, նախ պէտք էր որ ստեղծուած ըլլային...: Եւ ուղղագրական-քերականական այդ կանոնները չէին կրնար ստեղծուած ըլլալ գրիչներու ձեռքով, որովհետեւ գրիչները (copiste) սոսկ արտագրողներ, ծաղկողներ, արուեստով ընդօրինակողներ եղած են եւ ոչ թէ՛ քերականագէտներ, որպէսզի օրէնքներ կարենային ստեղծել: Տարբեր հարց, որ դարերու ընթացքին ուղղագրական կանոնները որոշ փոփոխութիւններու ենթարկուած են, սակայն ոչ թէ գրիչներու շնորհիւ կամ պատճառով, այլ որովհետեւ հնչիւնային փոփոխութիւններ յառաջացած են լեզուի արտասանութեան մէջ: Օրինակ, աշխարհաբարի մէջ այլեւս երկբարբառներ չեն ուա, ուո, ուե, ուի, ուէ, ուը, ուու տառակապակցութիւնները, քանի որ զանոնք կը հնչենք վա, վո, վե, վի, վէ, վու, վը, վու: Օրինակ՝ արժանապատուութիւն:

4) Հարցադրոյցին մէջ կ'ընէք նաեւ հետեւեալ յայտարարութիւնը.- «Մաշտոցը գրած է այնպէս, ինչպէս արտասանած է», «առանց սեծատառի եւ կէտադրութեան»:

Այստեղ ալ սխալներ կան: Նախ առնենք նախադասութեան առաջին մասը: Եթէ Մաշտոց իսկապէս գրած ըլլար այնպէս, ինչպէս ինք կ'արտասանէր, վստահ կրնանք ըլլալ թէ ոչ մէկ տարածում կ'ունենար իր գիւտը, նաեւ՝ ո՛չ մէկ արժէք: Եւ նոյնիսկ ազգամիջեան բախումներ կրնային ստեղծուիլ, քանի որ Հայաստանի նման հսկայ երկրի մը մէջ գտնուող ցեղերէն եւ գաւառներէն ոչ մէկը պիտի զիջանէր սեփական խօսելակերպէն հրաժարիլ եւ Մաշտոցի խօսելակերպը որդեգրել: Մանաւանդ որ այդ խօսելակերպը այնուհետեւ պիտի դառնար նաեւ գրելակերպ եւ անցագիր պիտի ստանար դէպի գալիք դարերը: Հետեւաբար Մաշտոց, որ իր բոլոր շրջագայութիւններու եւ քարոզչական աշխատանքներու ընթացքին ծանօթացած էր զանազան խօսելաձեւերու գոյութեան, ո՛չ թէ իր կամ որեւէ մէկ այլ գաւառի խօսելակերպը նպաստաւորելով, այլ

զանազան գաւառներու խօսելակերպերու հնչիւնական ընդհանրութիւնները նկատի առնելով է որ ստեղծեց հայերէնի տառերը եւ ուղղագրական կանոնները. որպէսզի բոլոր գաւառներու մարդիկ կարենան նոյն բառը կարդալ իրենց հարազատ հնչուածով: Ուրեմն, արտասանութեան տարբերութիւնը անհասկացողութիւն չէ յառաջացուցած. քանի որ ուղղագրութիւնը սիւսանական եղած է բոլոր գաւառներու մէջ:

Ինչ կը վերաբերի ձեր խօսքի երկրորդ մասին, թէ Մաշտոց «մեծատառերը չէ հնարած», Տրդ դարուն ստեղծուած տառերու ձեւը, մեծատառ կամ փոքրատառ ըլլալը կարելի է ստուգել վիմական արձանագրութիւններէն: Արդարեւ, Մեսրոպ Մաշտոցի յօրինած առաջին գիրերը կոչուած են Երկաթագիր, քանի որ անոնք երկաթէ գրոցով փորագրուած են տաճարներու ճակատին: Մեր ունեցած ամենահին արձանագրութիւնն է Տեկոթի տաճարի 490 թուականի փորագրութիւնը, որ մեծատառ է: Երկրորդ աղբիւրը կրնան ըլլալ Կրկնագիր կոչուած ձեռագիր այն պատառիկները, որոնց մագաղաթին վրայի գրուածքը տարիներ յետոյ ջնջած եւ վրան նոր բան գրած են, սակայն տակէն, առաջին գրուածքը միշտ կ'երեւի: Տրդ դարուն գրուած այսպիսի Կրկնագրի մը նկարը կարելի է տեսնել Վ. Գ. Արգարեանի կողմէ խմբագրուած եւ «Մատենադարան» կոչուած հատորին մէջ (Հայպետհրատ, 1962), որուն մէջ տակէն երեւցող գիրերը դարձեալ մեծատառ են: Եւ վստահաբար փորագրող քարտաշ վարպետները կամ ծաղկող գրիչները չեն որ ստեղծած են այդ մեծատառերը...:

Կը փաստուի ուրեմն, որ Մաշտոց ստեղծած է թէ՛ մեծատառ եւ թէ՛ փոքրատառ գիրերը. եւ Մաշտոցի գիւտը կը ներառէ նաեւ իր ուսումնասիրութիւններուն արդիւնքը եղող հնչիւնաբանական-քերականական այս բոլոր յայտնագործութիւնները, ուղղագրական օրէնքները: Մաշտոց իր դարու ամենամեծ լեզուաբանն է եղած, որուն գործին կարելի չէ այդպէս թեթեւօրէն մօտենալ:

Անհրաժեշտ է այստեղ յիշել նաեւ որ Մեսրոպեան տառերու գիւտը միայն լեզուագիտական-մշակութային նշանակութիւն չունի, այլ միաժամանակ՝ ազգային-քաղաքական բովանդակութիւն:

Արդարեւ, գրերու գիւտին յաջորդող շրջանին, երբ արեւելեան Հայաստանի մէջ կը սկսի գրագիտութեան տարածման, դպրոցներ բանալու, ուսուցիչներ պատրաստելու, թարգմանութիւններ կատարելու բեղմնաւոր շրջանը, Մաշտոց կը մտահոգուի նաեւ արեւմտեան Հայաստանի Հայութեան ճակատագրով: Կորիւն կը հաղորդէ որ, Մաշտոց կ'անցնի նաեւ Արեւմտեան Հայաստան, կ'երթայ մինչեւ Կոստանդնուպոլիս, կը ներկայանայ Թէոդոս կայսեր եւ անկէ թոյլտուութիւն կը ստանայ յունահայտակ Հայաստանի մէջ ալ տարածելու Մեսրոպեան գիրերը: Որով, թէ՛ Արեւմտեան եւ թէ՛ Արեւելեան Հայաստանի մէջ ամէնուրեք Մեսրոպեան տառերով կրթութիւն կը ջամբուի Հայ երախաներու: Այսպիսով մշակութային միասնութիւն կ'ապահովուի երկրի երկու հատուածներուն մէջ, ազգային դաստիարակութեան միջոցաւ ամուր պատնէշ կը կանգնուի ձուլման միտող օտար քաղաքականութիւններու դէմ:

Ահա, յարգելի պր. Խլղաթեան, «պատմականօրէն» այսպիսի հրաշագործ դեր մը խաղացած է Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, ապահովելով քաղաքականօրէն անջատուած Հայութեան երկու հատուածներու միասնութիւնը: 1600 տարիէ ի վեր Մեսրոպեան ուղղագրութեան շնորհիւ է որ պահպանուած է ազգային միասնութիւնը գաղութներու մէջ: Եւ հակառակ աշխարհագրական հեռաւորութիւններով եւ քաղաքական վերիվայրումներով յառաջացուցած լեզուական տարբերութիւններուն, միասնական ուղղագրութեան ու գրական լեզուի նոյնութեան շնորհիւ գաղութները կարողացած են հաղորդակից մնալ իրարու կեանքին եւ գրականութեան: 16 դար միասնական մնալէ յետոյ, միայն վերջին 78 տարիներուն է որ արհեստականօրէն ստեղծուեցաւ բաժանում Հայաստանահայութեան եւ Սփիւռքահայութեան միջեւ, 1922ի Սովետական տխրահռչակ Դեկրետին եւ Արեւեանական բաժանարար գրելաձեւին պատճառաւ:

Իսկ թէ Արեւելեանը այդ թուականէն առաջ ալ փորձած է հայերէնի ուղղագրութիւնը փոխփոխել, այդ կրնար իր ուղեղին մէջ սոսկ նպատակ կամ ծրագիր մնալ՝ առանց Սովետական Դեկրետին, որ մէկ օրէն միւսը «Հին» որակեց Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը եւ

պարտադրեց Աբեղեհանականը: Այդ ինչպէ՞ս է որ 16 դար «նոր» մնալէ յետոյ, յանկարծ «հին»ցաւ Մեսրոպեան ուղղադրութիւնը եւ քուրճի կտորի մը նման մէկ կողմ նետուեցաւ՝ օտարին կամքով: Այդ կերպով ո՛չ միայն բաժանում յառաջ եկաւ Հայութեան երկու հատուածներուն միջեւ, այլ նոյնինքն Հայաստանի ժողովուրդը խզուեցաւ իր 16 դարու գրականութենէն եւ մշակոյթէն: Այսօր Հայաստանի նոր սերունդէն քանի՞ հոգի գիտէ գրաբար եւ վաղը, երբ բոլորիս հպարտութիւնը եղող Մատենադարանի գիտաշխատողները կեանքի բնական օրէնքով հեռանան մեր աշխարհէն, քանի՞ հոգի պիտի կարողանայ կարդալ, վերծանել Մատենադարանի գանձերը: Անհրաժեշտ է վերադառնալ Մեսրոպեան ուղղադրութեան, ոստում մը կատարելով 78 տարուան անջատուածութեան վրայէն եւ վերահաստատել իր թած կապը մեր լեզուական միասնութեան: Չկայ մէկ ժողովուրդ եւ մէկ մշակոյթ, առանց Մեսրոպեան միասնական ուղղագրութեան: Եւ ասոր համար անհրաժեշտ է Պետական Սփիւռքահայ բարերարներու միջոցաւ ստեղծուած Հիմնարկի մը գումարներով վերհրատարակել գիտութեան եւ արուեստի գանազան բնագաւառներուն վերաբերող, ազգային եւ համաշխարհային մշակոյթի գանձարանին պատիւ բերող բոլոր այն սքանչելի գործերը, Հանրագիտարանի հատորները, որոնք ստեղծուեցան այս 78 տարիներու ընթացքին, որոնցմէ սակայն զրկուած մնաց դժբախտաբար Սփիւռքահայ գանգուածը՝ ուղղադրութեան տարբերութեան պատճառով չկարենալով կարդալ գանոնք: Արդ, Հայ մտքի ծնունդը եղող այդ բոլոր գրքերը, ինչպէս նաեւ դասագրքերը կը վերհրատարակուին Մեսրոպեան միասնական ուղղադրութեամբ եւ դուրս գալով Հայաստանեան կէթոյէն, լայն տարածում կ'ունենան աշխարհի ամէն կողմը: Այսպիսով ալ կ'իրականանայ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսը:

Յարգելի պր. Խլղաթեան, երբ կ'ըսէք «իրենց գոյութիւնը դժուարութեամբ պահպանող մարդոց ուղղագրութիւնը փոխելու մասին խօսիլը առնուազն մահացու վիրատրամք է, այսինքն արդէն ամէն ինչէ զրկուած մարդոցմէ խել անս վերջինը՝ գրագետ մարդ ըլլալու հպարտութիւնը»,

չէք անդրադառնար որ իսկական անարգանքը Դուք է որ կ'ընէք այդ ամէն ինչէ զրկուած մարդոց, երբ զանոնք տխմարի տեղ կը դնէք, որ պիտի չկարենան սորվիլ Մեսրոպեան ուղղադրութեան օրէնքները եւ անգրագէտ պիտի դառնան: Ուրեմն, Սփիւռքի մեր հայախօս եւ նոյնիսկ օտարախօս երախաները հանճարնե՞ր են, որ ո՛չ թէ ամէնօրեայ դպրոցի մէջ, այլ միօրեայ կոչուած շաբաթական մէկ-երկու ժամանոց դասընթացքի ընթացքին կը յաջողին սորվիլ այդ նոյն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Զարմանալի չէ՞ որ աստղագիտութիւն եւ այլ գիտութիւններ սորվելու ատակ Հայաստանցիները ի վիճակի պիտի չըլլան միայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւն սորվելու...:

Իրականութեան մէջ, այդ ամէն ինչէ զրկուած մարդիկ պիտի վերագտնեն իրենց ազգային հպարտութիւնը՝ վերահաստատելով իրենց կապը Մայր լեզուին հետ, ինչպէս նաեւ միաւորուելով արտասահմանի իրենց ազգակիցներուն հետ: Միաւորուելով եւ զօրանալով: Անոնք պիտի կարենան վերագտնել իրենց Հայու ինքնութիւնը՝ իրենց վրայէն թօթափելով օտար տիրապետութեան վերջին հետքն ալ եւ աւելի ինքնավստահ պիտի կարենան քալել դէպի ապագայ:

Եւ ասիկա բոլոր Հայերուս յաղթանակը պիտի ըլլայ, մեր յաւերժական գանձին՝ մեր մայրենիին յաղթանակը պիտի ըլլայ մեր ազգի միասնութիւնը խանդարող ու մեզ կոտորակող պայմաններուն դէմ: 16 դար առաջ ստեղծուած ազգային միասնութիւնը, որ խանդարուեցաւ 20րդ դարուն, պէտք է վերահաստատուի 21րդի սեմին: Կեանքը այս հարցի մասին այլ հրամայական չի ճանչնար: Եւ Դուք, պր. Խլղաթեան, իբրեւ Լեզուի Պետական Վարչութեան Բարձրագոյն Խորհուրդի անդամ, անհրաժեշտ է որ ձեր ակնոցին ազգային ապակի անցնէք, որպէսզի տեսնէք եւ գործէք Հայոց ազգային շահերուն համաձայն:

6 Յունիս 2000, Փարիզ

Տպում՝ ԿԱՄԲ օրաթերթ, 15 Յունիս 2000. արտատպում՝ Ազգակ օրաթերթ, Պէրոտ, 8, 11 Յունիս 2000., Կախիջեան թերթ, Երեւան, Օգոստոս-Սեպտ. 2000:

2. ԵՒ ԴՈՒՒ ԲՐՈՒՏՈՍ...
ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍՆԵՐՆ ԱԼ...

Փարիզահայ «Յառաջ» օրաթերթի 30 Մայիսի թիւին մէջ կարգացի յօդուած մը «Կանաչ մանանայ՝ սխալ հասցեով» խորագրուած եւ ստորագրուած Հայրենի բանաստեղծ Լեւոն Միրիջանեանի կողմէ:

Առաջին ակնարկով արդէն կասկածեցայ թէ խօսքը կանաչ տուարներու մասին պիտի ըլլայ, որոնք մանանայի նման կը թափին...: Սակայն արդեօք ո՞ւր կը թափին: Հետաքրքրութենէ մղեալ սկսայ կարդալ յօդուածը: Պարզուեցաւ, որ այդ կանաչ մանանան դեռ չէ թափած: Այլ պիտի թափէր, պիտի տեղար Հայաստանցի դպրոցականներուն վրայ, Աստուածային իմաստութիւն, ուսում, զարգացում, զիտելիքներ, նաեւ ազգային գիտակցութիւն եւ ինքնութիւն պարզեւելով անոնց՝ ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման շնորհիւ, եւ դեռ յառաջիկայ տասը տարիներու համար ահագին աշխատանք եւ աշխատավարձ կրնար Հայթայթել բազմաքանակ մարդոց, բայց...:

Յօդուածի ընթերցումէն կը պարզուի որ Ամերիկահայ անձնաւորութիւն մը Երեւան երթալով Ակադեմիայի ղեկավար անձնակազմին յայտներ է թէ ինք յատուկ առաքելութեամբ եկած է Երեւան: Իրենք բարերարներու խումբ մըն են, որոնք Մեսրոպեան ուղղագրութեան Հայաստանի մէջ վերահաստատման համար պատրաստ են հինգ միլիոն տուար յատկացնելու: Եւ արդէն պատրաստեր են յառաջիկայ տասը տարիներու համար ծրագիր մը, որու համաձայն գործի պիտի ձեռնարկեն տասնամեայ դպրոցներու դասագրքերու ուղղագրութեան վերափոխութեամբ, նաեւ ամէն տարի զանոնք վերամշակելով: Այս բոլորին կարենալ ձեռնարկելու համար, սակայն, անհրաժեշտ էր Պետութեան հաւանութիւնը ստանալ: Ահա այս պատճառաւ է որ կը դիմեն Ակադեմիայի նախագահին, հարցնելով թէ կրնա՞յ միջնորդել Պետութեան մօտ, անոր հաւանու-

թիւնը ձեռք բերելու համար: Պատասխանը եղեր է դրական: Սակայն, յաջորդ օրն իսկ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի Նորհրդակցական ժողովը բարերարին ներկայացուցեր է «ՀՀ ԳԱ Ակադեմիայի առաջարկ»ը, հետեւեալ խորադիրով.- «Ամերիկահայ բարերարների ցանկութիւն» արդի հայերէնի վիճակի արմատական բարելամանը նպաստելու վերաբերեալ»:

Եւ ահա այդ «Առաջարկ»ի բովանդակութիւնը.- «Հետագօտել արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուների արդիական հիմնահարցերը, մասնաւորապէս ուղղագրութեան միասնական սկզբունքները, ներկայացնել առաջարկութիւններ այդ սկզբունքների իրականացման վերաբերեալ: Աշխատանքն աւարտել ընթացիկ տարում»:

Ամերիկահայ բարերարը առեր, կարգացեր է այս «Առաջարկ»ը եւ ապշեր...: Բնականօրէն իր վրդովմունքն է յայտներ, ըսելով թէ իրենք, Ամերիկահայ բարերարներու խումբը «արդի հայերէնի վիճակը արմատական բարելաւելու» խնդիր չունին, այլ պարզապէս կ'ուզեն Հայաստանի մէջ վերահաստատել Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը:

Բարերարը վրդովուած վերագարձեր է Ամերիկա:

Բարերախտաբար խելքը գլուխը մարդ է եղեր, որ չէ խաբուեր:

Կ'արժէ խորհրդածել այս ցաւալի դէպքին մասին եւ վերլուծել զայն:

Ուրեմն, տասը ակադեմիկոսներ իրենք իրենց իրաւունք տուեր են ամբողջ ազգի բախտին հետ խաղալու: Այսպէս, անոնք փորձեր են ճապաղ լեզուի մը պղտորութեան վստահելով նպատակէն չեղեցնել ազգային ուղղագրութեան վերահաստատման վսեմ գործին յատկացուած հինգ միլիոն տուարի նման կարեւոր գումար մը՝ զայն դէպի իրենց զանձանակը դարձնել փորձելով: Այս նպատակով ալ առաջարկեր են Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ դասագրքեր հրատարակելու փոխարէն այդ գումարը իրենց հետազօտութիւններուն յատկացնել:

Այս ի՞նչ անկումային վիճակ է: Տասնեակ մը ակադեմիկոսներ, անձնական շահու համար ապագայ սերունդը զրկեն համազգային միասնական ուղղադրութիւն օգտագործելու կարելիութենէն: Եւ ջանան խաբէլ Սփիւռքահայ Հայրենասէրներ՝ եօթը ամսուան աչքակապուկային «Հետազոտութեամբ» մը: Եւ դո՞ւ Բրուտոս: Ակադեմիկոսներն ալ Սփիւռքահայեր խաբելու կը ձեռնարկեն:

Ուրեմն այս մարդիկ հինգ միլիոն տոլարի պէտք ունին եղեր հետազոտելու համար «արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուների արդիական հիմնահարցերը, մասնաւորապէս ուղղադրութեան միասնական սկզբունքները»:

Մենք դեռ չենք լսած թէ որեւէ երկրի գիտական հիմնարկի մը աշխատողները, օրինակ C.N.R.S.-ի աշխատողները կամ Յրանսական Ակադեմիայի անդամները նման լեզուական հետազոտութեան մը համար ստանան հինգ միլիոն տոլար (35 միլիոն ֆրանք)....: Այն ալ՝ եօթը ամսուան ընթացքին, քանի որ կ'ըսեն թէ այդ «Հետազոտութիւն»ը պիտի աւարտեն «ընթացիկ» տարուան մէջ, 2000 թուականի վերջաւորութեան, այսինքն, եօթը ամիսէն, քանի որ այս դէպքը տեղի կ'ունենայ Մայիս ամսուն:

Ուրեմն, եօթը ամսուան ընթացքին պիտի հետազօտեն արեւմտահայ եւ արեւելահայ լեզուներու հիմնական սկզբունքները եւ պիտի իւրացնեն այդ աշխատանքին «հալալ» վարձատրութիւնը եւ զոդ հինգ միլիոն տոլարը....: Կ'եցցեն մեր ակադեմիկոսները: Կ'արժէ Հայաստան ապրիլ եւ այսքան դումար շահիլ՝ այսքան կարճ ժամանակի ընթացքին եւ այսքան դիւրութեամբ....: Անձ գլուխ՝ երեքուկէս միլիոն ֆրանք....: Արդեօք Յրանսական Ակադեմիայի ակադեմիկոսները ամէն մէկ հարցի ուսումնասիրութեան համար այսպիսի աստղաբաշխական գումարներ կը ստանան....:

Եւ մտածել, որ մենք, խեղճ Սփիւռքահայ մտաւորականներս, որոնց Հայաստան-Սփիւռք խորհրդածողովը պարտականութիւն տուաւ «մէկ տարուան ընթացքին քննել մեր երկու լեզուներու ուղղադրութիւններուն տարբերութիւնները եւ միասնական սկզբունքներ առաջարկել 2000 թուականի Սեպտեմբերին»: Այ-

սինքն՝ գրեթէ նոյն աշխատանքը, զոր մեր ակադեմիկոսները կ'առաջարկէին կատարել....: Մէկ խոշոր տարբերութեամբ սակայն.- Մեզի ո՛չ ոք լուծայ մը պիտի վճարէր....:

Հիմա տեսնենք թէ ի՞նչ կ'ըսէ դեռ ՀՀ ԳԱ Ակադեմիայի վերոնշեալ «Առաջարկ»ը: Այնտեղ կը կարգանք թէ խնդրոյ առարկայ տասը ակադեմիկոսները հետազօտելէ յետոյ երկու լեզուներու արդիական հիմնահարցերը, մասնաւորաբար ուղղադրութեան միասնական սկզբունքները, պիտի ներկայացնեն «առաջարկութիւններ այդ սկզբունքների իրականացման վերաբերեալ»:

Այս պարբերութեան վերջին տողը ինծի համար անհասկնալի է: Արդարեւ, եթէ այս մարդիկ երկու ուղղադրութիւններուն միասնական սկզբունքները պիտի ուսումնասիրեն, ինչպէս կարելի է այդ միասնական սկզբունքներու իրականացման մասին առաջարկութիւններ ընել: Բացատրեմ: «Հիմնական սկզբունք» կը նշանակէ երկու լեզուներուն համար ալ նոյնը եղող շատ կարեւոր սկզբունք: Օրինակ՝ երկու լեզուներու մէջ ալ միավանկ բառերը յոգնակիի կը վերածուին եր մասնիկի յաւելումով, իսկ բազմավանկ բառերը՝ ներ մասնիկի յաւելումով: Առնենք ուրիշ սկզբունք մը.- երկու լեզուներուն մէջ ալ հնչիւնափոխութեան կանոնի համաձայն այս կամ այն հնչիւնը կը փոխուի ուրիշ հնչիւնի մը կամ կը սղուի (կը կորսուի)՝ բարդութեան, ածանցման, հոլովման եւ խոնարհման ատեն: Օրինակ՝ գրիչ - գրչածայր: Հիմա, այս միասնական սկզբունքներուն իրականացումը ապահովել ի՞նչ ըսել է: Արդէն իսկ իրականացած են: Հայերէն լեզուի երկու ճիւղերու ուղղադրութեան բոլոր սկզբունքներն ալ դարբերու ընթացքին արդէն իրականացած են, այլեւս իրականացման չեն կարօտիր....:

Եթէ վերոյիշեալ պարբերութիւնը ըլլար հետեւեալը «Հետազօտել երկու լեզուներու արդիական հիմնահարցերը եւ մասնաւորաբար երկու ուղղադրութիւններուն տարբեր սկզբունքները, ներկայացնել առաջարկութիւններ այդ սկզբունքներու միասնականացման իրականացման վերաբերեալ», այդ հասկնալի պիտի ըլլար:

Ուրեմն, ի՞նչ: Մեր ակադեմիկոսները հայերէն չեն գիտեր՝ իրենց միտքը յստակօրէն բացատրելու համար...: Եւ կ'ուզեն ձեռնարկել թէ՛ արեւելահայ եւ թէ՛ արեւմտահայ լեզուներու «արդիական հիմնահարցերի» հետազոտման...: Օհ, ո՛չ: Արեւելահայերէնի եղծուած վիճակը բոլորիս յայտնի է 78 տարիէ ի վեր: Արդ, դո՞նէ արեւմտահայերէնը հանգիստ թողուցէք: Ան պէտք չունի ա՛յս մակարդակով հետազոտութիւններու: Ինծի համար զարմանալի չեն սակայն հայերէնի այսպիսի սխալները, նոյնիսկ՝ դասագրքերու մէջ: Արդարեւ, ձեռքիս տակ ունիմ դասագիրք մը, «Հանրակրթական դպրոցի 10րդ դասարանի համար պատրաստուած» (Փիւնիկ Մակմիլան հրատարակչութիւն, 1998, Երեւան), հեղինակներ՝ ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեան եւ Ֆրիդրիխ Խլղաթեան, որուն մէջ կը վխտան հայերէնի մասին տրուած սխալ բացատրութիւնները:

Այս բոլորը ցոյց կու տան թէ ինչ ցած աստիճանի վրայ կը գտնուի արեւմտահայ լեզուի իմացութիւնը Հայաստանի մէջ, նոյնիսկ դասագրքի հեղինակներու մօտ, որոնցմէ մէկն ալ ակադեմիկոս է...:

Վերագառնալով Սփիւռքահայ հայրենասէրներ խաբող տասը ակադեմիկոսներուն, անոնք իրենք զիրենք կը վարկաբեկեն այս կերպով. նախ, լեզուական տեսակէտով իրենց անբաւարար գիտութիւնը մէջտեղ ելաւ, երբ չեն կարողացած ՀՀ ԳԱ Ակադեմիայի վերոնշեալ «Առաջարկ»ը լեզուական ճշգրտութեամբ բանաձեւել, երկրորդ՝ նպատակէն շեղեցնելով ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման վսեմ գործին յատկացուած հինգ միլիոն տոլարը, մեծ վնաս հասցուցած են Հայ ժողովուրդին: Որովհետեւ այդ գումարով, առանց Կառավարութեան վրայ բեռ ըլլալու, համազգային նշանակութեան հարց մը լուծուած պիտի ըլլար: Եւ անշուշտ, այդ գումարը սկզբնական գումար մըն էր: Պարագային համաձայն կրնար համալրուիլ: Ուրիշ գաղութներ եւ ուրիշ կազմակերպութիւններ ալ կրնային մասնակցիլ այսպիսի համազգային խնդրի մը լուծման: Եւ Սփիւռքահայութեան գումարներով, դասագրքերէն յետոյ կը վերհրատարակուէին Համայնագիտարանի

հատորները, նաեւ Սովետական շրջանին Արեղեանական գրելաձեւով տպուած կարեւոր գործերը: Մինչդեռ հիմա, Հայաստանի ակադեմիկոսներու բռնած դիրքէն յուսալքուած բարերարները թերեւս ալ ամերիկեան հաստատութեան մը նուիրեն այդ գումարը:

Բաց աստի, մեր ակադեմիկոսները նաեւ իրենք զիրենք մատնեցին: Արդարեւ, Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման գետնի վրայ հակառակորդներու գլխաւոր առարկութիւններէն մէկը չէ՞ նիւթականի հարցը: Իրենք չէ՞ որ տեւաբար կը կրկնեն թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերագործի հարցը մեծ գումարներու կը կարօտի, հետեւաբար այդ հարցով զբաղելու բնաւ ժամանակը չէ հիմա, ժողովուրդին ապրած այս դժուարին պայմաններուն մէջ: Արդ, գտնուեր են բարերարներ, որոնք մտածեր են այդ մասին եւ պատրաստ են այդ հարցը կարգադրելու, առանց որ Հայաստանի Պետութիւնը լուծայ մը ծախսէ:

Ուրեմն, կարելի է եզրակացնել թէ Գիթախանի չգոյութիւնը չէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման ճամբան փակող իրական պատճառը, այլ՝ անձնական շահը:

Նման անձերու բերաններէն լսուած եւ բոլորին ուղեղները լուացող յանկերզը, թէ՛ «ժողովուրդը անգրագետ կրնայ դատնալ, եթէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադառնանք, որովհետեւ այս հարցի լուծումը մե՛ծ ժամանակի է մե՛ծ գումարներու կը կարօտի», անհիմն է ուրեմն: Նման անձեր պարզապէս կը վախնան, որ 78 տարուան գրական հունձքը Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ վերհրատարակելու ատեն որոշ գործեր դուրս կը մնան հրատարակողներու ընտրութենէն...: Անշուշտ որ գլխաւոր վախը իրենց հեղինակութիւններուն մասին է...:

Բարեբախտաբար, այս տասնեակ մը ակադեմիկոսները Հայաստանի ամբողջ Ակադեմիան չեն ներկայացնիր, ո՛չ ալ ամբողջ գիտական դասը: Վստահաբար, անհրաժեշտ գիտութիւնը եւ բարեխղճութիւնը ունեցողները իրենց խումբէն դուրս կը գտնուին: Եւ անոնց շնորհիւ է որ օր մը Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պիտի վերահաստատուի հայրենիքի մէջ, որպէս Հայոց համազգային, միաս-

նական ուղղադրութիւնը: Որովհետեւ ա՛յդ է ճիշդ ուղին: Ազգի միասնութիւնը կարելի է ապահովել միասնակա՛ն մշակոյթով: Եւ լեզուն, իր ուղղադրութեամբ, գլխաւոր բաղկացուցիչն է այդ մշակոյթի:

Իւրաքանչիւր Հայու պարտականութիւնն է, ուր որ ալ ան ապրի, նախորդ սերունդներէն ժառանգած լեզուն ապրեցնել, զարգացնել եւ դայն փոխանցել յաջորդ սերունդներուն: 1600 տարիէ ի վեր այսպէս պահպանած ենք մեր Մեծաքանչը: Հակառակ աշխարհագրական հեռավորութիւններուն եւ քաղաքական վերիվայրումներու յառաջացուցած լեզուական տարբերութիւններուն, գաղութները միասնական պահած են ուղղադրութիւնը եւ գրական լեզուի միասնութեան շնորհիւ հաղորդակից մնացած են իրարու կեանքին, լեզուին եւ գրականութեան: Այսօր ալ հերթը մերն է ոստում կը կատարելու 78 տարուան անջատուածութեան վրայէն ու վերահաստատելու փրթած կապը մեր լեզուական միասնութեան, որ կարելի կրնայ ըլլալ Մեսրոպեան դասական եւ միասնական ուղղադրութեամբ: Զօրաւոր Հայաստան եւ զօրաւոր Սփիւռք ստեղծելու գետնին վրայ առաջին քայլը պէտք է ըլլայ ուղղադրական պատնէշին վերացումը: Յիշենք Զարենցի հանրաժանօթ խօսքը.- «Հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո միասնական ուժի մէջ է»:

Այս բոլորը նկատի առնելով կ'սպասենք այն երջանիկ օրուան, երբ միասնականութեան ոգին պիտի տիրապետէ եւ յաղթէ ամէն տեսակի հակառակութիւններուն, չկամութիւններուն, կարծրացած դիրքերուն, անհեռատես քաղաքականութիւններուն, ապագային կեցուածքներուն: Այն օրը ահա, Հայ ժողովուրդը յաղթած պիտի ըլլայ իր դեւերուն, ինքզինքն: Եւ այն օրը իրականացած պիտի ըլլայ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսը: Մինչ այդ կը սպասենք համբերութեամբ եւ կը գործենք լուսամտութեամբ:

Փարիզ, 26. 6. 2000

3. ԱՐԵՄՏԱՅԱՅԵՐԵԼԸ ԸՍՏ ՊՐ. ԶԱՅՈՒԿԵԱՆԻ

Վերջերս ձեռքս անցաւ Հայաստանի մէջ հրատարակուած դասագիրք մը, որուն մէջ արեւմտահայ լեզուի մասին սխալ տեղեկութիւններ տրուած են: Յիշեալ դասագիրքը պատրաստուած է «Հանրակրթական դպրոցի 10րդ դասարանի համար» (Փիւնիկ Մակմիլան հրատարակչութիւն, 1998, Երեւան), որուն հեղինակներն են ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեան եւ Ֆրիդրիխ Խլղաթեան:

Հայաստանի դպրոցներու 10րդ դասարանցիներուն համար պատրաստուած յիշեալ դասագիրքը բաղկացած է երեք մասէ, որուն երկրորդ մասը ընդհանուր գիտելիքներ կու տայ դարերու ընթացքին հայերէնի զարգացման զանազան փուլերուն մասին: Այսպէս՝ դրաբարի (16 էջ), միջին հայերէնի (3 էջ), զանազան բարբառներու (5 էջ) եւ արեւմտահայերէնի (5 էջ) մասին: Եւ ահա, արեւմտահայերէնի նուիրուած բաժնին մէջ կը գտնենք հետեւեալ սխալները.-

1) «Արեւելահայերէնում գերակշռում է ի հոլովումը, իսկ արեւմտահայերէնում՝ ու (էջ՝ 103)»: Եւ որպէս օրինակ տրուած է Հայ բարբառը, որ արեւելահայերէնի մէջ Հայի կը դառնայ եզակիի պարագաւորն եւ արեւմտահայերէնի մէջ՝ Հայո: Հեղինակները կ'անգիտանան ուրեմն, որ քանի մը միավանկ բառեր են միայն որոնք բացառաբար եզակի սեռական-տրականի մէջ ու հոլովման կ'ենթարկուին, ինչպէս՝ Հայու, ծովու, մարդու, նաւու: Միւս բոլոր հազարաւոր բառերէն՝ Հայու, ծովու, մարդու, նաւու: Մինչպէս՝ սեղանին ոտքը, Մարբու եզակի սեռական-տրականն է ի, ինչպէս՝ սեղանին ոտքը, Մարբու կոսի քիթը եւլն: Արդ, ու հոլովումի գերակշռութեան մասին կարեկոսին քիթը եւլն: Արդ, ու հոլովումի գերակշռութեան մասին կարեկոսի էր խօսիլ եթէ խօսքը վերաբերէր միայն յոգնակիի եւ մէջբերուած օրինակն ալ ցոյց տար լեզուի երկու ճիւղերուն մէջ յոգնակիի տարբերութիւնները: ինչպէս՝ մատիտների եւ մատիտներու:

2) 104րդ էջին մէջ կը կարդանք՝ դուտեր, որպէս դուռ բառի յոգնակին: Մինչդեռ, դուռ բառը իր ետին ունի արմատական ն, որ յոգնակիի պարագային կը վերայայտնուի եւ այդ պատճառաւ բարբառը կը լինի՝ դուտեր, որպէս դուռ բառի յոգնակին:

բաժնին մէջ: Միամիտ չենք կարծելու համար որ միաուսմանուոր չէ այս մօտեցումը: Պարզ է որ հեղինակները ուղած են գաղտնի պահել հայաստանցի աշակերտէն թէ Հայաստանի մէջ փոխուած է Հայերէնի դարաւոր դասական Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Միթէ այսքա՞ն կը վախնան աւանդական Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձէն...:

Տ) «Բառային տարբերութիւններ» գլուխին մէջ տրուած են արեւմտահայերէն բառեր, որոնց ուղղագրութիւնը նոյնպէս անընդունելի է. օրինակ՝ այսոյան, աղեկ, ակոս, աղվոր, արտոսր, գեշ, ինդոր, ծերակոյտ, հավկիթ, համանվագ, հեծելանիվ, հյուծախտ, հայտագիր, ճարտարարվեստ, ճորեմ, հյուլէ, վրա, տարորեմ, քարյուղ:

Ուղղագրականէն բացի կան նաեւ այլ սխալներ, ինչպէս՝ տատամալ բայը, որ կը պատկանի ո՛չ թէ առաջին, այլ՝ երկրորդ խումբին, որով պէտք է ըլլայ տատամախ: Կան նաեւ հնացած բառեր՝ 19րդ դարու խօսակցական լեզուին պատկանող, որոնք սակայն տրուած են՝ առանց նշելու այս պարագան, ինչպէս՝ ինդոր, էրիկ, զեզեկ, փաթաթեզ:

Այս դասագրքի ամենամեծ թերութիւնը սակայն արեւմտահայերէնի ուղղագրութեան հարցն է, որ ամբողջ արեւմտահայերէնի նուիրուած բաժնին կը պատկանի: Դասագրքի մը մէջ երբ նպատակադրուած է աշակերտներուն ծանօթութիւն տալ արեւմտահայ լեզուի մասին եւ մանաւանդ անոր ունեցած տարբերութիւններուն մասին արեւելահայերէնէն, պարտադիր է որ լեզուի ուղղագրութեան մասին ալ խօսուի եւ մէջբերուած բառերը տրուին ճիշդ այն ուղղագրութեամբ, որով կը գրուին արեւմտահայերէնի մէջ: Արեւմտահայերէնի մասին ծանօթութեան մաս չի՞ կազմեր արգեօք 5րդ դարէն մինչեւ այսօր օգտագործուող Մեսրոպեան ազգային ուղղագրութիւնը, որուն մասին մէկ բառ իսկ չէ գրուած տասներորդ դասարանի «Հայոց լեզու» դասագրքին մէջ: Հայաստանցի աշակերտը, որ գաղափար չունի արեւմտահայերէնի մասին, կրնա՞յ գուշակել թէ արեւմտահայերս հաւատարիմ մնացած ենք 16 դարու մեր ժառանգութիւնը եղող աւանդական, դասական Մեսրոպեան ազգային ուղղագրութեան, որ

տարբեր է իր գիտցած եւ Հայաստանի մէջ 70 տարիէ ի վեր կիրարկուող սովետական ուղղագրութենէն: Քերականական բոլոր ձեւերը ներկայացուած են հայաստանեան ներկայ գրելաձեւով, կարծէք թէ արեւմտահայերս ալ Հայաստանի մէջ 1922ին պետական Որոշումով պարտադրուած սովետական ուղղագրութիւնը կ'օգտագործենք...: Միթէ ներելի՞ է, օրինակ, սերպերէնի մասին տեղեկութիւն տալ ռուսերէնի ուղղագրութեամբ, անտեսելով սերպերէնի օգտագործած յատուկ նշանները, քերականական ձեւերու ուղղագրական տարբերութիւնները:

Չարմանալիմ այն է սակայն, որ այս նոյն գրքի գրաբարի նուիրուած մասին մէջ յարգուած է գրաբարի ուղղագրութիւնը: Արգարեւ, գրաբարի յատուկ բոլոր ձեւերը (գոյականներ, ածականներ, դերանուններ, հոլովներ, բայեր եւլն) տրուած են Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ, կողքին նշելով արեւելահայերէն հնչումը՝ հայաստանեան ներկայ գրելաձեւով: Օրինակ՝ անկատար անցեալի պարագային՝ խօսէի, խօսէիր, խօսէր, խօսէաք, խօսէիք, խօսէին (այս բոլորը՝ Է-ով): Կամ՝ կատարեալ անցեալի պարագային՝ խօսեցայ, իմացայ, (երկուքն ալ չ վերջաւորութեամբ) եւլն:

Աւելին.- «Հարցեր, առաջադրանքներ, վարժութիւններ» բաժնին մէջ անդ գտած գրաբարեան հատուածները Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ են տպուած, այլ ո՛չ թէ Հայաստանի ներկայ սովետական գրելաձեւով: Իսկ արեւմտահայ գրողներէ արտատպուած հատուածները սովետական գրելաձեւով հրատարակուած են:

Արդ, ի՞նչ է պատճառը, որ գրաբարի ուղղագրութիւնը պահպանուած է, իսկ արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւնը անտեսուած է:

Պարզ կ'երեւի, ուրեմն, թէ միաուսմանուոր է արեւմտահայերէնի հանդէպ որդեգրուած այս կամայական կեցուածքը: Երկու չափ եւ երկու կշիռ: Թոյլատրելի՞ է միթէ: Ակադեմիկոս տոքթ. պրոֆ. Զահուկեան եւ տոքթ. Խղաթեան ինչո՞ւ կ'ուզեն Հայաստանցի աշակերտը անտեղեակ պահել Հայ ժողովուրդի երկու հատուածները 70 տարիէ ի վեր իրարմէ բաժնող այս խիստ կարեւոր եւ ցաւալի

խնդրէն: Մինչդեռ գրքի այս բաժինին նիւթը Հայերէնի երկու ճիւղերուն իրարմէ ունեցած տարբերութիւններն են...: Արդ, գրաւոր լեզուի եւ քերականութեան գետնի վրայ ամենամեծ տարբերութիւնը ուղղագրութեան տարբերութիւնը չէ՞:

Հինգ էջերու մէջ սեղմուած «Արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուներ» բաժնին մէջ գտնուող այսքան սխալը քիչ բան չէ եւ պատիւ չի բերեր ո՛չ ոքի, ալ ո՞ւր մնաց պր. ակադեմիկոս Զահուկեանին: Ա՞յս է միթէ իր «գիտութիւն»ը արեւմտահայերէնի մասին: Արդեօք իր լեզուաբանութիւնը միայն արեւելահայերէնը կ'ընդգրկէ: Աճառեանը 500է աւելի լեզուներու մասնագետ էր: Իսկ փրոֆ. Զահուկեանը Հայերէնի երկու ճիւղերէն երկրորդը չի ճանչնար...: Եւ կը յանդգնի դասագիրք պատրաստել իրեն անծանօթ լեզուի մը մասին: Արդէն շատ զարմացած էինք «Գրական թերթ»ին մէջ (2000, Յունիս 9) կարդալով Թ. Պետրոսեանի կատարած Հարցազրոյցը իր հետ, որ հրաշալի ձաբուտութիւն կը պարունակէ.- «Իմ կարծիքով, գիտական տեսակէտից անմտութիւն է դասական ուղղագրութեանը վերադառնալը: Աշխարհում չկայ մի դէպք, որ օգտակար բարեփոխում կատարուի, յետոյ նորից յետ գնան»՝ կ'ըսէ պր. Զահուկեան: Ուրեմն, պր. Զահուկեանի համար Հայ ժողովուրդի երկու հատուածները իրարմէ բաժնող եւ Սփիւռքահայ նոր սերունդի ձուլման պատճառ եղող 70 տարուան ուղղագրական պատմէշը «օգտակար» կացութիւն մըն է...:

Հարցազրոյցը դեռ կը շարունակէ.- «Լեզուաբանն այստեղ բերեց մի ամբողջ շարք բառեր, որոնք դասական ուղղագրութեամբ հնարաւոր չէ գրել՝ առանց աղճատելու բառի իմաստը (բոյս, թոզ, կոոպերացիա, կոորդինացիա, դէպո եւ այլն)»: Ուրեմն, ըստ պր. Զահուկեանի, թոզ եւ դէպո բառերը Հայերէն են... (այսինքն, ինք փոշի եւ պահեստարան բառերը չի գիտեր...): Չխօսինք «...ացիա»ներուն մասին, որոնք երկրորդ անգամ ազգութիւն փոխելով Հայացի են...: Յիշուածներուն մէջ միակ Հայերէն բառը բոյսն է, զոր Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ ա՛յս ձեւով կը գրենք (նաեւ՝ գոյն, բոյն) ինչ որ այսօրուան նորութիւնը չէ...:

Այս բոլորէն յետոյ ուղղագրութիւնը հանգիստ ձգելով լեզուին անցած է, ըսելով.- «Դէմ եմ «համար» դասանիշ թուականը «թիւ»ով փոխելուն: Մենք բաղնիքի, հետախօսի, կօշիկի համար ենք ասում: Թիւ-ով ինչպէ՞ս կ'ասես: Յետոյ համար-ը գիտէ՞ք որտեղից է գալիս՝ Ծրդ դարից»: Քիչ վարն ալ կ'ըսէ թէ թիւ-ը արեւմտահայերէնէն կու գայ եւ օրինակ կու տայ «Ծաղկի փողոց թիւ 5»: Ուրեմն, ըստ պր. «Լեզուաբան»ին, համար-ը Ծրդ դարէն կու գայ եւ թիւ-ը՝ Պարոնեանէն...: Դարձեալ չի գիտեր որ թիւ-ը ոչ թէ Պարոնեանի գիւտն է, այլ կրկին գրաբարէն կու գայ:

Ամէն պարագայի, արեւմտահայերէնի եւ առհասարակ Հայերէնի երկու ճիւղերուն մասին պր. Զահուկեանի ունեցած «գիտութիւն»ը իրեն վերաբերող Հարց մըն է: Իսկ արեւմտահայերէնը ամբողջ Սփիւռքահայ ժողովուրդի լեզուն է, ազգային ժառանգութիւն է եւ անընդունելի է վերոյիշեալ սխալներով լեցուն դասագիրք մը հրամցնել Հայաստանի նորահաս սերունդին: Մինչդեռ Հայաստանի մէջ հիանալի գիրք մը գոյութիւն ունի արեւմտահայ լեզուի եւ քերականութեան մասին, որ հետեւեալն է.- Հայերէն Ազգոյի դասագիրք, պատրաստուած՝ Սերգէյ Աբրահամեանի, Բողոքան Վերդեանի եւ Վաղարշակ Քոսեանի կողմէ (Լոյս հրատարակչութիւն, Երեւան, 1968) եւ ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ, ինչպէս որ հարկն է:

Այս բոլորը ցոյց կու տան թէ ինչքան արհամարհուած է արեւմտահայերէնը հայերնիքի մէջ եւ ինչ աստիճան ցած մակարդակի վրայ կը գտնուի արեւմտահայերէնի իմացութիւնը Հայաստանի մէջ, նոյնիսկ տիտղոսաւոր անձերու մօտ, որոնցմէ մէկն ալ ակադեմիկոս է...:

Ափսո՛ս, հայ լեզու, որ թագաւորդ մերկ է:

Փարիզ, 10 նոյ. 2000

Տպում՝ Յաւաջ օրաթերթ, Փարիզ, 21 նոյեմբեր 2000. արտատպում՝ Նոր Կեանք, Լոս Անճելէս, 1 Մարտ 2001.

4. ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅՈՒ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՀԱՐՅ Է

Ուշացումով ձեռքս անցաւ Հայաստանի Առաջին թերթի 10 փետրուար 2001ի թիւը, որուն մէջ լրագրող Նաիրա Յովհաննիսեանի ստորագրութեամբ լրատուութիւն մը տպուած է Երեւանի մէջ գումարուած եւ հայերէնի ուղղագրութեան ցաւոտ հարցին նուիրուած ժողովի մը մասին: Յօդուածի խորագիրն է՝ «Պարոյր Հայրիկեանը թող քիթը չխոթի ուղղագրութեան մէջ»: Իսկ յօդուածի ենթախորագիրն է հետեւեալը. «Այսպէս են լեզուաբաններն արձագանգում Պարոյր Հայրիկեանի մետրոպոլիտանի ուղղագրութեան վերադառնալու վերջին օրերի կոչին»:

Խօսք կը վերաբերի Պարոյր Հայրիկեանի այն նախաձեռնութեան, որով ան օգտագործելով «Հայաստանի Արարիկեան Կրթական Կենտրոնի» իր հանգամանքն ու պաշտօնը, յիշեալ Յանձնաժողովի 26 Հոկտեմբեր 2000ի նիստին, օրակարգի խնդիր դարձուցած է Հայաստանի մէջ Մետրոպոլիտանի գաւազանի ազգային ուղղագրութեան վերադառնալու հարցը:

Այս ցաւոտ հարցը, որ տարիներէ ի վեր հսկայ անդունդ մը բացած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի հայութեան միջեւ, բաւական մեղան սպառած է թեր ու դէմ կարծիքներու արտայայտութեան դուռ բանալով հայութեան երկու հատուածներուն մէջ: Այսպէս, Սփիւռքահայերը ամուր կերպով կառչած կը մնան պապենական Մետրոպոլիտանի ուղղագրութեան, իսկ Հայաստանահայերը սկզբնական շրջանին ահամայ եւ պարտադրաբար ենթարկուիլէ յետոյ Մոսկուայի կեդրոնական իշխանութիւններէն եկած հրահանգին, հետզհետէ վարժուած են սովետական այդ խեղագրութեան եւ ներկայիս «լեզուաբանական փաստ»երով կը ճգնին արդարացնել զայն եւ նոյնիսկ Մետրոպոլիտանին բաղադրամամբ անոր «առաւելութիւնները» ապացուցանել: Այսինքն, կը ճգնին զուտ քաղաքական հարցի մը լեզուաբանական պատճառներ եւ արդարացումներ հարցնել...: 1999

Սեպտեմբերին Երեւանի մէջ կայացած Հայաստան-Սփիւռք առաջին համաժողովին ալ այս նիւթը արծարծուեցաւ եւ Արտաքին Գործերու Նախարարութեան ներկայացուցեալ Սփիւռքահայ 100է աւելի կազմակերպութիւններու կողմէ ստորագրուած բանաձեւ մը, որ կը պահանջէր Մետրոպոլիտանի ուղղագրութեան վերադառնալու եւ որոշուեցաւ յանձնախումբ կազմել ու զբաղիլ ուղղագրութեան միասնակա-նացման հարցով: Դժբախտաբար, 27 Հոկտեմբեր 2000ի Խորհրդա-րանականներու սպանդը պատճառ դարձաւ որ ամէն ինչ լճանայ ու մնայ հոն ուր որ էր:

Այս բոլորը վերարծարեցին վէճը: Հայաստանի «հեղինակա-ւոր» ահագնամիկոս լեզուաբանները ահ ու դողի մատնուեցան, որ մի գուցէ վերադարձ մը կատարուի դէպի Մետրոպոլիտանի ուղղագրութիւն եւ սովետական տարիներու ընթացքին գրուած իրենց գրքերը ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով այլեւս չկարգացուին: Եւ «մահու կենաց» պայքար մղել սկսան Մետրոպոլիտանի ուղղագրութեան դէմ՝ իրենց փոքրաւորներուն միջոցաւ (որոնք գրեթէ բոլորն ալ տոքթոր, փրոֆէսորներ են): Երբեմն այս վէճի մասին հրատարակաւ հանդէս եկան ո՛չ-մասնագէտ անձեր ալ (ինչպէս Լեւոն Հախվերտեանը), որոնք սովետական ուղղագրութեան «առաւելութեան» մասին փաստերը սպառած ըլլալով, այլեւս ոչ-քաղաքավարի արտայայտութիւններու անցան իրենց զաղափարական հակաակորդ-ներուն, այսինքն՝ Մետրոպոլիտանի ուղղագրութեան վերադարձի կողմ-նակիցներուն դէմ:

Այս կացութեան առջեւ, Պարոյր Հայրիկեան եղաւ մէկը այն պարկեշտ մտաւորականներէն, որ ազգային Մետրոպոլիտանի ուղղագրութեան արժէքին գիտակ, «Հայաստանի Արարիկեան Կրթական Կենտրոնի» քննարկման ներկայացուց հարցը:

Եւ ահա, որպէս հակազդեցութիւն Հայրիկեանի այս քայլին, որոշ «հեղինակաւոր լեզուաբաններ» ժողով մը գումարած եւ վատաբանած են Հայրիկեանը, ըսելով թէ ան թող իր քիթը չխոթէ ուղղագրութեան մէջ:

Տեսնենք թէ ինչո՞ւ Հայրիկեանը պէտք է միջամտէ ուղղա-
գրութեան հարցին: Ըստ յօդուածագիր Նաիրա Յովհաննիսեանի,
յիշեալ ժողովին ԵՊՀ (Երեւանի Պետական Համալսարան) Հայոց լե-
զուի ամբիոնի դասախօս, բանասիրական գիտութիւնների տոքթոր,
պրոֆեսոր Խաչիկ Բաղիկեանը ակնարկելով Հայրիկեանի այն ար-
տայատութեան թէ «Մեսրոպեան ուղղագրութեան անցնելը
գծուար գործ մը է այլ ինչ որ չափով գրագէտ մարդու համար դա
միայն վեց շաբաթ ժամանակ պիտի լսի» կ'ըսէ հետեւեալը:-

«Հայրիկեանն այդպէս է ասում, որովհետեւ նա ո՛չ լեզու գիտի, ո՛չ լե-
զուաբանութիւն, ո՛չ էլ ուղղագրութիւն: Նա չգիտի, թէ ի՞նչ է նշանակում
գրաբար, չգիտի ինչ է աշխարհաբար, ինչ է արեւելահայերէն եւ արեւմտա-
հայերէն: Նա շփոթում է լեզու եւ ուղղագրութիւն, որ վեց շաբաթում մար-
դը, իբր թէ, կարող է գրաբար սովորել»: Եւ պր. Բաղիկեան հարց կու
տայ.- «Ո՞նչպէս մենք կարող ենք անցնել գրաբարի ուղղագրութեանը, երբ
մենք գրաբարով չենք խօսում»:

Մէջբերուած այս ձաբուտութիւն մէջ ընդգծելի է Մեսրոպեան
դասական ուղղագրութեան բնորոշման համար օգտագործուած
«գրաբարի ուղղագրութիւն» բացատրութիւնը, որ ժամանակին, սովե-
տական իշխանութեան կողմէ միտումնաւոր կերպով եւ ժողովրդա-
յին զանգուածներու հաւանութիւնը ստանալու նպատակով առաջ
քշուած բացատրութիւն մըն էր: Արդարեւ, սովետական ուղղա-
գրութեան անցնելու կեդրոնական Կոմիտէի 1922ի Դեկտեմբերի յե-
տոյ գրողներուն, լեզուաբաններուն, պատմաբաններուն արտօնուե-
ցաւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը օգտագործել միայն գրաբարէն
մէջբերուած հատուածներու մէջ: Այս պատճառաւ ալ Մանուկ Աբե-
ղեանի երկհատոր Հայոց գրականութեան պատմութեան մէջ օրի-
նակ, կը գտնենք Աստուածաշունչէն եւ այլ մատենագրական
տուեալներէ մէջբերումներ, որոնք գրաբար ըլլալով, բացառաբար
Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ են տպագրուած, մինչդեռ երկասի-
րութեան մնացեալ մասերը սովետական ուղղագրութեամբ են
տպուած: Այդ օրուանէ շրջանառութեան մէջ մտաւ «գրաբարեան
ուղղագրութիւն» բացատրութիւնը՝ Մեսրոպեան դասական ուղղա-

գրութիւնը բնորոշելու համար: Կը պատմեն թէ Հայոց ամենամեծ
լեզուաբանը Աճառեան, որ մինչեւ մահ մերժած է իր Արմատական
բառարանը սովետական խեղագրութեամբ տպագրել, իր մէկ
գրուածքին տպագրութեան դիմումագիրն անգամ գրած է գրա-
բարով, չօգտագործելու համար սովետա-արեղեանական խեղագրու-
թիւնը:

Կը տեսնենք ուրեմն, թէ սովետական վարչակարգի արտագրու-
թիւնը եղող պր. Բաղիկեան, այսքան տարի վերջ եւ ազատ Հայաս-
տանի ժողովրդավարական պայմաններուն մէջ անգամ սովետական
մտքի այդ «գիւտ»ը առաջ կը քշէ՝ Հայրիկեանին «տգիտութիւն»
վերագրելով եւ պնդելով թէ «նա շփոթում է լեզու եւ ուղղագրութիւն»:
Ըստ իս, եթէ լեզու եւ ուղղագրութիւն շփոթող մը կայ, ան ալ ո՛չ
թէ Հայրիկեանն է, այլ նոյնինքն ԵՊՀ Հայոց լեզուի ամբիոնի դա-
սախօս, բանասիրական գիտութիւնների տոքթոր, պրոֆեսոր Խաչիկ
Բաղիկեանն է, որ կ'ըսէ «ինչպէ՞ս մենք կարող ենք անցնել գրաբա-
րի ուղղագրութեանը, երբ մենք գրաբարով չենք խօսում»:

Ինչ կը վերաբերի պր. Բաղիկեանի յաջորդ յայտարարութեան,
թէ «1922ից Մանուկ Աբեղեանի մտցրած ուղղագրական բարեփոխումը
եւ այն պաշտպանում են եւ ու-
պատճառաբանում ու հիմնադրում են, եւ մեր ուղղագրութիւնը
սուցիչներն ու դասախօսները, եւ ուսանողները, եւ մեր ուղղագրութիւնը
մեզ շատ լաւ ծառայում է», թող թոյլատրուի ըսել, թէ ընդհակառակը,
Աբեղեան ի՛նք անգամ էէ կրցած իր ուղղագրական առաջարկը
Աբեղեան ի՛նք անգամ էէ կրցած իր ուղղագրական առաջարկը
պէտք եղածին պէս պատճառաբանել եւ հիմնաւորել: 1922էն յետոյ
գումարուած բազմաթիւ ժողովներու ընթացքին կատարուած ա-
ռարկութիւններուն երբեք համոզիչ պատասխան էէ կրցած տալ,
հակառակ էէ հակասական բաներ ըսած է եւ նոյնիսկ շատ անգամ խուսափած է
ժողովներուն ներկայ գտնուելէ: Այդ ժողովներու մասին երկար տե-
ղեկութիւններ կարելի է գտնել փրոֆ. Լեւոն Խաչերեանի վերջերս
հրատարակած «Հայոց համագոյնի մաշտոցեան համակարգուած
միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը» գրքին
մէջ: Պր. Բաղիկեան լաւ կ'ընէ, եթէ զայն կարգայ: Եւ արդէն Աբե-
ղեանական այդ փոփոխութիւնները այնքան այլակերպած են Հայե-

կը վերաբերի արժէքաւոր գրքերու վերհրատարակման ծախսին, այդ հարցը կարելի է կարգադրել Սփիւռքի հետ համատեղ ջանքերով:

Այս անիմաստ պայքարի ընթացքին լեզուաբանները, տոբթոր, փրոֆէսորները կը մոռնան կարեւորը, որ հետեւեալն է.- Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը բոլորովին քաղաքական ելակետ ունի եւ ո՛չ թէ՛ լեզուաբանական: Այսինքն, լեզուաբանական պատճառով մը չէր որ 1922ին արգիլուեցաւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Նոյնպէս, մեր լեզուաբանները կը մոռնան որ իրենք ճի՛շդ այն մարդիկն են, որոնք իրենց մասնագիտութեան բերմամբ իսկ պէտք է պաշտպան կանգնին մեր ազգային ուղղագրութեան, գոնէ հիմա, երբ այլեւս Հայաստան թօթափած է օտարի լուծը: Ու եթէ սովետական շրջանին ոեւէ մէկուն համար անկարելի էր հակառակիլ Կեդրոնական Կոմիտէի որոշումին, հիմա ազատ ու անկախ է Հայաստան եւ ոչ մէկ Կուլակ կը սպառնայ ո՛չ ոքի: Եւ սովետական վարչաձեւէն ու խորհրդանշաններէն (դրօշ, դերք, ազգային փառերգ) ձերբազատուած Հայաստան կը պահէ միայն այդ շրջանի վերապրուկ, Կեդրոնական Կոմիտէի ազգակործան Դեկրետի գործադրութիւնը: Ինչո՞ւ: Քանի մը անձնակեդրոն լեզուաբանի քմայքին պատճառաւ, որոնք ի վիճակի չեն իրենց անձնական շահէն անդին համայն հայութեան շահը նկատի առնելու:

Դժբախտաբար այս լեզուաբանները կը մոռնան որ լեզուն իրենց սեփականութիւնը չէ: Լեզուն ժողովուրդի՛ն սեփականութիւնն է եւ մեր պարագային՝ աշխարհով մէկ ցրուած համայն Հայ ժողովուրդին սեփականութիւնն է: Դժբախտաբար, ինչ կը վերաբերի Հայաստանի ժողովուրդին, խնդրի էութեան տեղեակ չէ: Արդէն նոր սերունդը չի ճանչնար եւ ի վիճակի չէ անսխալ կարգալու Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրուած երկու տողնոց գրութիւն մը անգամ: Այնպէս որ Հայրիկեան իրաւունք ունի, որպէս մարդու ոտնակոխուած իրաւունք, հարցը ներկայացնելու Մարդու Իրաւունքներու Յանձնաժողովին:

Արդ, քաղաքական հիմքը կամաւոր կերպով մոռացութեան տրուելով, Աերկայիս ուղղագրութեան հարցը վերածուած է լեզուական գետնի վրայ փոխադրուած վեճի մը, որ կը շարունակուի մէկ կողմէ՝ Հայրիկեանի նման պարկեշտ եւ ազգային ժառանգութեան յարգը գիտցող մտաւորականներու, միւս կողմէ՝ իրենց սեփական շահը միայն նկատի առնող, ներկայ ժողովրդավարութեան պայմաններուն մէջ իսկ դեռ երէկուան բռնատիրական վարչաձեւին տուրք տուող, ուղեղները այդ վարչաձեւի մեքենաներուն մէջ լուացուած «հեղինակաւոր լեզուաբաններու» միջեւ:

Հարցը կարգադրելու համար անհրաժեշտ է քաղաքական կեցուածք: Անհրաժեշտ է որ Հայաստանի Հանրապետութեան վսեմաշուք Ասխազաֆ պր. Քոչարեան փոխադարձ պետական Որոշումով մը ջնջէ Մեսրոպեան Ուղղագրութիւնը արգիլող 1922ի տխրահռչակ Դեկրետը, քանի որ առանց պետական որոշումի Հայաստանի մէջ տերեւ չի շարժիր եւ լեզուաբանական ամուլ վէճերն ու ժողովները չեն կրնար հարցին լուծում բերել, այլ աւելի կրնան խորացնել գոյութիւն ունեցող հեռաւորութիւնը Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ: Զօրաւոր Հայաստան մը ստեղծելու ճամբան կ'անցնի Սփիւռքէն, եւ այդ գետնի վրայ առաջին քայլը պէտք է ըլլայ ուղղագրական պատնէշին վերացումը: Ատկէ յետոյ միայն կրնանք ըսել թէ մէկ ժողովուրդ ենք եւ մէկ մշակոյթ ունինք:

13 Մայիս 2001, Փարիզ

Տպում՝ «Կամք» օրաթերթ, 19-20 եւ 21-22 Մայիս 2001. արտատպում՝ «Յառաջ», 22, 23 Մայիս 2001, «Հորիզոն», Կաթապատ, Գրական Յատկութիւն, Մայիս 2001, «Մարմարա» օրաթերթ, Պոլիս, 7, 8 Յունիս 2001. «Արմենիա» շաբաթաթերթ, Աւստրալիա, 13, 20, 27 Յունիս 2001.

5. ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅԻ ՄԵՉ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՑՈՒՄԾԸ Ե ՈՐՈՇԻՉԸ

Հայաստանեան «Իրաւունք հարց ու պատասխան» թերթի 22-28 Մայիս 2001 թիւի բանավէճ վերնագրուած սիւնակին մէջ ճանաչուած լեզուաբան, տոքթոր-փրոֆ. Պետրոս Բետիրեան կը պատասխանէ ընթերցողի մը կողմէ ուղղուած հարցումներուն՝ դասական ուղղագրութեան վերադարձի մասին, «Գիտութեան մէջ զգացական կեցուածքը չի կարող որոշիչ լինել» խորագրով:

Պր. Բետիրեան կ'ըսէ.- «Ասպարէզ են եկել աւելի շատ մարդիկ, ովքեր մասնագիտական հիմք չունին այդ մասին խօսելու»: Այս տողին մէջ գտնուող Հայերէնի սխալները մէկգի թողլով որպէս մանրուք, անդրադառնանք կարեւորին:

Պր. Բետիրեան ուրկէ՞ գիտէ թէ ուղղագրութեան մասին արտայայտուող նոր հրապարակ եկող մարդիկը մասնագիտական հիմք չունին ուղղագրութեան մասին խօսելու: Այստեղ «մասնագիտական հիմք» ըսելով պր. Բետիրեան հաւանաբար ըսել կ'ուզէ թէ այդ անձերը Հայագիտական ճիւղէն ձեռք բերուած տոքթոր-փրոֆեսորի տիտղոս չունին, իրեն պէս: Սակայն, պր. Բետիրեան ուրկէ՞ գիտէ թէ ո՞վ ի՞նչ տիտղոս կամ մասնագիտութիւն ունի: Համայն աշխարհի Հայերէնագէտներուն տիտղոսներուն, վկայականներուն մասին վիճակագրական տեղեկութիւններ ձեռք բերած է: Այս մասին յայտնեմ թէ արեւմտեան աշխարհի մէջ երկիրներ կան, ինչպէս օրինակ Յերանսան, ուր մարդոց տիտղոսները անպայման չեն ընկերանար անոնց անունին, ի հակադրութիւն ուրիշ երկիրներու, ինչպէս Գերմանիան, Իտալիան, ուր սովորութիւնները տարբեր են: Ամէն պարագայի, ենթական իր տիտղոսը օգտագործէ կամ ոչ, տուեալ գիտի մասին իր գիտութիւնն է որ կարեւոր է եւ ո՛չ թէ տիտղոսը: Եւ յետոյ, անձ մը կրնայ քանի մը ճիւղերու մէջ մասնագիտացած ըլլալ եւ քանի մը տիտղոսներ, վկայականներ ունենալ եւ չ'օգտագործել ա-

նոնցմէ որեւէ մէկը: Կը կրկնեմ, տուեալ նիւթի մասին իր գիտութիւնն է կարեւորը: Տիտղոսը իր գիտութեան արտաքին մէկ փաստն է, զոր պարտաւոր չէ վիզէն կախած պտըտելու, ցուցադրելու, այսինքն՝ անոր ապաւինելով գիտութիւնն ծախելու կամ իր տգիտութիւնը սքօղելու... Հրաշագործ Մաշտոցը ոչ մէկ տիտղոս ունէր:

Այս նախաբանէն յետոյ պր. Բետիրեան կ'ըսէ.- «Ծատերը դասական ուղղագրութեանը վերադառնալուն քաղաքական տեսք են տալիս եւ այս ուղղագրութիւնը, որ գործածուում է, համարում են սովետական: Ուղղագրութեան սովետականը կամ իմպերիալիստականը ո՞րն է»:

Այս պարբերութեան վերջին տողի հարցումը շատ տեղին է, սակայն շատ ուշացած եւ սխալ մարդոց հասցէագրուած է: Մենք Սփիւռքահայերս 1922էն ի վեր արդէն չենք հասկցած թէ ինչո՞ւ Հայերէնի դասական ուղղագրութիւնը «իմպերիալիստական» նկատուած է Սովետական իշխանութիւններու կողմէ, եւ պարտադրաբար ստեղծուած է սոցիալիստական սովետական ուղղագրութիւն, բար ստեղծուած է սոցիալիստական սովետական ուղղագրութիւն, երբ ատոր պահանջը չէր զգացուած Հայ գրողներու, լեզուագէտներու, մամուլի մարդոց եւ Հայ մտաւորականութեան կողմէ: Այնպէս որ, այս հարցումին համար կը ձայնակցինք պր. Բետիրեանի: Միայն թէ պր. Բետիրեան արդեօք ինչո՞ւ այսքան ուշացած է այս հարցումը հարցնելու խորհրդային իշխանութիւններուն, երբ 10 տարիէ ի վեր խորհրդային վարչակարգը պատմութեան խառնուած է, եւ այդ վարչակարգէն ո՛չ ոք հիմա կրնայ պատասխանել իրեն, է, եւ ալ՝ մենք անշուշտ:

Պր. Բետիրեան կ'ըսէ նաեւ.- «Ծատերը դասական ուղղագրութեանը վերադառնալուն քաղաքական տեսք են տալիս»:

Ուրեմն, ըստ պր. Բետիրեանի, ուղղագրութեան փոփոխութեան մէջ քաղաքական նպատակներ չեն եղած, եւ ուրիշներն են որ «այդ տեսքը տալիս» են: Այստեղ հարց պէտք է տալ թէ պր. Բետիրեան իսկապէ՞ս չի ճանչնար Հայերէնի դասական ուղղագրութեան փոփոխութեան թղթածրարը, թէ տեղեակ ըլլալով հանդերձ սուտ խենթ կը ձեւանայ, այդ պարագային վասն ինչի՞: Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ

կատարելու եւ այդ հիման վրայ նոր բառեր կերտելու համար, ինչ-պէս ըսինք վերեւը, եւ թէ՛ այլ հնդեւրոպական լեզուներու հետ իր կապերը պարզելու տեսակէտով: Այս դեմքին վրայ հայերէնը պատմամշակութային անգնահատելի յատկութիւններ ունի, որոնք նշանակութիւն ունին ո՛չ միայն հայերէնի, այլեւ հնդեւրոպական այլ լեզուներու ներքին օրինաչափութիւններն անգամ բացայայտելու տեսակէտով: Սակայն այս բոլորը երեւան կու գան Մեսրոպեան ուղղագրութեան օգտագործման պարագային միայն:

Մինչդեռ ներկայ սովետական ուղղագրութեամբ այդ կապը խզուած է, քանի որ բառերու արմատներն իսկ տարբեր կերպով կը գրուին ներկայիս, եւ լեզուն տարբեր կերպարանք ստացած է: Բանասիրական-ստուգաբանական աշխատանքներ կատարողին համար, մանաւանդ համեմատական լեզուաբանութեամբ զբաղող օտար մասնագէտին համար գրեթէ անանցանելի պատնէշ մըն են հայերէնի ներկայ տարատեսակ ուղղագրութիւնները: Այսինքն՝ զբաբարի ուղղագրութիւնը, մինչեւ 1922 օգտագործուող արեւելահայ գրական լեզուի դասական մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, 1922էն մինչեւ 1940 օգտագործուող Աբեղեանական ուղղագրութիւնը եւ 1940էն մինչեւ այսօր օգտագործուող հայաստանեան «հնչիւնային» ուղղագրութիւնը: Այսպէս, անհրաժեշտ է սորվիլ չորս ուղղագրութիւն՝ մէկ լեզուի ուսումնասիրութեան համար: Դժնդակ աշխատանք եւ գրեթէ՝ անյաղթահարելի: Առնուազն յուսահատեցուցիչ պարագայ է բանասէրին համար, որ կրնայ ուղղուիլ դէպի աւելի հեշտ ուսումնասիրելի լեզուներ...: Եւ կամ սահմանափակուիլ միայն զբաբարի եւ արեւմտահայ գրաւոր լեզուի ուսումնասիրութեամբ...:

Այս իմաստով շատ նշանակալից է 1940ի երկրորդ Դեկտեմբերի վաւերացած Հայաստանեան ուղղագրութեան հեղինակ եւ լեզուաբան Գուրգէն Սեւակի իսկ խոստովաութիւնը, որ արձանագրուած է փրոֆ. Լեւոն Խաչերեանի վերոյիշեալ գրքին մէջ՝ «Իմ սերունդս, ընկեր Խաչերեան, երեք տեսակ ուղղագրութիւն է տեսել. ինչպէ՞ս կ'ուզենայիք որ հայաստանեան ուղղագրութիւնը անթերի իմա-

նար...»⁴: Ցուցանէ առակա: Եթէ նոր ուղղագրութեան հեղինակը, ապրելով հանդերձ ուղղագրութեան փոփոխութեան այդ մթնոլորտին մէջ, իր կեանքի զգալի մէկ մասը նուիրած ըլլալով հանդերձ տարատեսակ ուղղագրութիւններու եւ փոփոխութեան առաջարկներու ուսումնասիրութեանց եւ վերջապէս գտնել կարծելով միջին եզրը այդ բոլորին, դեռ չէ մարսած նոր ուղղագրութիւնը, մերօրեայ բանասէրները, մանաւանդ օտարները ինչպէ՞ս պիտի ընեն այդ բանը: Պարզ է որ հայաստանեան ներկայ լեզուն եւ ուղղագրութիւնը պիտի մնան ուշագրութենէ հեռու, իրենց բաղդին լքուած: Ափսոս չէ՞:

Կը տեսնենք թէ «հաղորդակցման ճիշդ գրանցում»էն շատ աւելի վնասակար եւ ծանրակշիռ հանգամանքներ կը պարտադրեն վերադառնալ դասական մեսրոպեան ուղղագրութեան:

Պէտք է ըսել թէ ամէն մէկ ուղղագրութիւն իր ստեղծուած օրին հնչիւնային է եղած: Մաշտոցն ալ Հայոց գրերը ստեղծեց ամէն մէկ հնչիւնին մէկ տառ համապատասխանելու սկզբունքով: Բայց հետզհետէ, դարերու ընթացքին բառերու արտասանութիւնը փոխուած, իսկ գրելաձեւը մնացած է նոյնը: Այս պատճառաւ ալ հին դարերուն ստեղծուած այբուբեններէն ոչ մէկը կրցած է պահել իր սկզբնական հնչիւնաձեւը: Ֆրանսերէնի, անգլերէնի, գերմաներէնի մէջ բառի մը ուղղագրութիւնը չենք կրնար ենթադրել անոր հնչուած ձեւէն, այլ պէտք է գիտնանք թէ այսինչ բառը սապէս կը գրուի, երկու-երեք գիրեր չեն հնչուիր կամ ենթադրուածէն բոլորովին տարբեր կերպով կը հնչուին: Մեր այբուբենը Ֆրանսականին, անգլիականին եւ գերմանականին բաղդատմամբ բաւականին հնչիւնային էր 1922ին. եւ փոփոխութեան հրատապ անհրաժեշտութիւն մը չէր զգացուած: Այսինքն՝ ինչ կը վերաբերի արեւելահայ լեզուին, գրուածքի եւ արտասանութեան հսկայ տարբերութեան մը, անտանելի կ'ստեղծուած մը հետեւանքով չէր որ ուղղագրութեան

4 Փրոֆ. Լեւոն Գ. Խաչերեան, Հայոց համազգային մաշտոցեան համակարգուած միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը, էջ 366:

փոփոխութեան կարիք դաւանեցաւ Հայաստանի մէջ: Այլ այդ փոփոխութիւնը հետեւանք էր ժողովուրդներու ինքնութիւնը փոխելու Սովետական իշխանութեան կամքին եւ պարտադրութեան:

Պր. Բետրեան կ'ըսէ նաեւ հետեւեալը.- «Եւ յետոյ, ինչ-որ յօդուածներ են գրուած. Աճառեանի մասին են խօսում: Աճառեանի գիտութեամբ եւ իմացութեամբ է եղել այս փոփոխութիւնը (թէեւ դեկալարները եղել են Ա. Ղարիբեանը եւ Գ. Գնւակը): Աճառեանն «Արմատական բառարանը» պարզ է, պէտք է գրեր դասական ուղղագրութեամբ, որովհետեւ արմատների ծագումն էր մատնանշում, Մալխասեանցը՝ նոյնպէս: Աճառեանը 1940 թ. «Հայոց լեզուի պատմութեան» 1ին հատորը գրեց 20ականների ուղղագրութեամբ, իսկ 2րդը՝ այժմեան: Այդ անուններն օգտագործելն անլորդ բան է»:

Այս պարբերութեան մէջ ճիշդն ու սխալը մէկտեղուած են: Ճիշդ է որ Աճառեանը մասնակցած է 1926ի ժողովներուն: Եւ Մալխասեանցի, Ղարիբեանի եւ Խաչատրեանի կողքին իր կարծիքներն ու առաջարկութիւնները ամփոփուած են «Համադրական աղիւսակ ուղղագրական առաջարկութիւնների» անուան տակ: Սակայն Աճառեան Արեղեանական «Ռեֆորմ»ի ամենաբացասական կողմը համարած է հայերէն բառապատկերներու անճանաչելի դառնալը: «Արեղեանը ձգտել է ամէն կերպ մոռացնել տալ հայերէնի հին բառապատկերները: Ուստի լուրջ վտանգ է առաջանում մեր դարաւոր մեծահարուստ գրականութիւնը կորսնցնելու, ի չիք դարձնելու, բայց վասն ինչի՞, ո՞վ է ստիպում մեզ»⁵:

Վերջին հարցումէն դատելով կարելի է ըսել թէ 1926ին Աճառեան ղեռ տեղեակ էր որ ուղղագրութիւնները փոխելու նպատակը ինչպիսի պետական ընդհանուր ծրագրի մը յենած է եւ անկարելի է չենթարկուիլ հրահանգին: Պէտք է ըսել թէ սովետական այդ ծրագրի մասին հրահանգները խիստ գաղտնի ձեւով կը տրուէին, ինչպէս տեսանք արդէն Բառամանի եւ Ստեցքիի նամակներու պարագային: Այդ բոլորի մասին առաջին բացառապատմաները կատարած է

5 Նոյն տեղը, էջ 328:

Ս. Գլուրուղաղեան, 1977ին, օգտագործելով պետական արխիւներու նիւթերը⁶:

Եւ յետոյ, միշտ հսկայական տարբերութիւն կը կենայ տեսականօրէն որոշուածի եւ գործնականի միջեւ: Օրինակ, երբ պր. Բետրեան կ'ըսէ.- «Աճառեանի գիտութեամբ եւ իմացութեամբ է եղել այս փոփոխութիւնը: ...Աճառեանը 1940 թ. «Հայոց լեզուի պատմութեան» 1ին հատորը գրեց 20ականների ուղղագրութեամբ, իսկ 2րդը՝ այժմեան», կ'արժէ որ բանանք այդ երկրորդ հատորը եւ կարգանք Աճառեանի Յառաջաբանը այդ մասին.- «Հայոց լեզուի Պատմութեան Բ. հատորը աւարտուած եւ պատրաստ էր հրատարակութեան Բ. հատորը աւարտուած եւ պատրաստ էր հրատարակութեան 1939 թուին՝ այն ժամանակ, երբ տպագրութեան յանձնուեց թեան 1939 թուին՝ այն ժամանակ, երբ տպագրութեան յանձնուեց թեան 1939 թուին՝ այն ժամանակաշրջանին, հեղի-Ա. հատորը: Չնայած անցած 10ամեայ ժամանակաշրջանին, հեղի-Ա. հատորը աշխատելով այլ գործերի վրայ, այլեւս չի անդրադարձել այս հատորին եւ անփոփոխ կերպով հրատարակութեան է յանձնել 1949 հատորին եւ անփոփոխ կերպով հրատարակութեան միջոցին սովետական լեզուաթուին: Սակայն հէնց տպագրութեան միջոցին սովետական լեզուաթանութեան մէջ տեղի ունեցան մեծամեծ իրադարձութիւններ: 1950 բանութեան մէջ տեղի ունեցան մեծամեծ իրադարձութիւններ: 1950 թուի դիսկուսիայի ժամանակ եւ նրանից յետոյ լոյս տեսան ընկ. Ստալինի լեզուաբանական հանճարեղ աշխատութիւնները, որոնք Ստալինի լեզուաբանական հանճարեղ աշխատութիւնները, որոնք Ստալինի լեզուաբանական հանճարեղ աշխատութիւնները, որոնք Ստալինը լուծեց լեզուա-Այդ աշխատութիւնները, որոնց մէջ ընկեր Ստալինը լուծեց լեզուաբանութեան կարեւորագոյն հարցերը, լեզուաբանութեան ուղեցոյցը դարձան: Բնական է, որ սոյն հատորը կարիք ունէր վերանայման՝ ընկ. Ստալինի հանճարեղ դրոյթների համաձայն: Հեղինակը խորապէս գիտակցում է այդ, սակայն զառամեալ հասակը, մշտական հիւստիապաշտում է այդ, սակայն զառամեալ տեսողութեան գրեթէ կատարեալ անգրգիռ վիճակը եւ մանաւանդ տեսողութեան գրեթէ կատարեալ կորուստը զրկել են հեղինակին այդ բանը կատարելու հնարաւորութիւնից: Ընթացողներին յանձնելով այն նիւթը, որ կուտակուել է տարիների ընթացքում, հեղինակը իր պարտքն է համարում յի-է տարիների ընթացքում կարծիքներն ու տեսակէտները ենթա-չեցնել որ իր արտայայտած կարծիքներն ու տեսակէտները ենթա-կայ են վերագնահատման՝ ընկ. Ստալինի աշխատութիւնների հա-

6 Ս. Գլուրուղաղեան, Հայերէնի ուղղագրութեան պատմութիւնը, Երևան, 1977:

մաձայն... Այդ նկատի ունենալով էլ, հեղինակը յոյս ունի, որ պատմա-համեմատական մեթոտով գրուած եւ Մառի, այսպէս կոչուած «Նոր ուսմունքի» գրոյթներէց կատարելապէս ազատ սոյն աշխատութիւնը իր փաստական նիւթով կարող է օգտակար լինել բոլոր նրանց ուժերը զբաղուում են Հայոց լեզուի ուսումնասիրութեամբ»⁷:

Այս Յառաջարանը ցոյց կու տայ թէ Աճառեան իր Բ. Հատորը չէ յանձնած տպագրութեան, տեսնելէ յետոյ առաջին հատորին պարզած պատկերը՝ Արեղեանական ուղղադրութեամբ հրատարակուած: Մինչդեռ Բ. Հատորը պիտի հրատարակուէր ո՛չ թէ Արեղեանական, այլ 1940ին ընդունուած Հայաստանեան «բարեփոխուած» ուղղագրութեամբ, որու «բարեփոխում»ին ինքն ալ մասնակցած էր...: Նոյնիսկ նոր ուղղագրութեամբ չէ յօժարած հրատարակել: Եւ միայն իր մահուընէն չորս տարի առաջ յօժարած է զայն յանձնելու տպագրութեան, այն ալ վերոյիշեալ չքմեղանքներով, մէկ էջի մէջ հինգ անգամ յիշելով Ստալինին անունը եւ մեծ տուրք տալով ժամանակաշրջանի պարտազբանքներուն: Աճառեան ընդունած էր մասնակցել ուղղագրութեան փոփոխութեան ժողովներուն եւ ջանացած էր բաներ մը փրկել նախկինէն եւ ընդունելի ձեւ մը տալ նոր ուղղագրութեան: Սակայն տարբեր բան է թուղթի վրայ տեսական որոշումներ տալ եւ բոլորովին տարբեր բան է տեսնել գործադրուածը, կատարուածը: Յիշենք որ իր Արմատական Բառարանն ալ չէ հրատարակած ու պահած է ապակետիպ վիճակի մէջ մեսրոպեան ուղղագրութեամբ մինչեւ իր մահը, 1953, որմէ 18 տարիներ յետոյ միայն սկսած է հրատարակուիլ (1971-79) մեսրոպեան ուղղագրութեամբ: Ուստի, թելադրելի է, որ պր. Բետիրեան ի՛նք զուր տեղ չօգտագործէ Աճառեանի անունը:

Պր. Բետիրեան կ'ակնարկէ նաեւ Սփիւռք-Հայաստան երկփեղկումին, ըսելով.- «Յաջորդ փաստարկը որ բերում են, այն է, թէ իբր ուղղագրութեան փոփոխութեամբ կը լուծուի Հայաստան-Սփիւռք

յարաբերութիւններու հարցը: Այս հարցի մէջ տասնեակներով առաջնակարգ խնդիրներ կան եւ առաջին տասնեակի մէջ անգամ ուղղագրութեան հարցը չի կարող մտնել»:

Այո, անշուշտ, մենք շատ լաւ կը հասկնանք այդ առաջնակարգ հարցերը, որոնք հերթի մէջ վերջին տեղը կը թողուն լեզուի անկարելնոր հարցի մը, երբ ամէն մարդ զբաղած է ներկայ «պահ»ով միայն եւ ներկան ապագայի վերածելու կոչուած էկոնոմիկայի հարցերով: Սակայն այդ տնտեսագիտական հարցերը լեզուաբաններու հետ կապ չունենալով, այս վերջինները իրենց մասնագիտութեան բերմամբ իսկ պէտք է մտածեն բերանացի թէ զբաւոր լեզուի, հետեւաբար եւ ուղղագրութեան պաշտպանութեան եւ ապագայ սերունդներուն ճիշդ ու անվնաս փոխանցման մասին, քանի որ լեզուն ինքնութեան հիմքն է:

Պր. Բետիրեան կը շարունակէ.- «Սփիւռքի ներկայացուցիչների համար Հայաստանում հրատարակուող թերթերը, գրքերը կարգալն աւելի հեշտ է, քան հակառակը: Երբ՝ աշխատում էի Մելգոնեան վարժարանում, իմ աշակերտներն անընդհատ այս հարցն էին տալիս «Պարոն, ինչո՞ւ չենք անցնում Հայաստանի ուղղագրութեան, լիս «Պարոն, ինչո՞ւ չենք անցնում Հայաստանի ուղղագրութեան, որ չընկնենք հ-յ-ի, օ-ո-ի, է-ե-ի յետեւից՝ իմանանք՝ հ է հնչում, հ - գրենք»:

Առաջին անգամ ըլլալով կը լսեմ որ Սփիւռքի ներկայացուցիչներու համար Հայաստան հրատարակուող թերթերը, գրքերը կարգալը հեշտ կրնայ ըլլալ: Երա՞զ կը տեսնէ պր. Բետիրեանը: Եթէ դալը հեշտ կրնայ ըլլալ: Երա՞զ կը տեսնէ պր. Բետիրեանը: Զարմանալիօրէն, հեշտ ըլլար, ամէն մարդ արդէն սորված կ'ըլլար: Զարմանալիօրէն, Հայաստանցիք Սփիւռքի հարցերու «մասնագէտ»ներու վերածուած են այս վերջին տարիներս: Մենք, որ Սփիւռք կ'ապրինք, իրենցմէ պիտի սորվինք, օրինակ, թէ Հայաստանեան ուղղագրութեամբ թերթեր եւ գրքեր կարգալը հե՞շտ է մեզի համար, թէ ոչ... Ուրեմն յայտնեմ, թէ տարիներ առաջ Սփիւռքի հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէն թոնրով թերթեր ու գրքեր կ'ուղարկէր մեզի: Մարդիկ կը ջղայնանային՝ ուղղագրութեան տարբերութեան պատճառով: Անոնցմէ մէկը սապէս ըսաւ օր մը.- Աղջիկս, այն օրէն ի վեր, որ Հա-

7 Լ. Աճառեան, Հայոց լեզուի պատմութիւն, հատոր Բ., Երևան, 1951:

կը նշանակէ բոլոր, համայն, ամբողջ, ամէն, ողջ, ընդհանուր), իսկ երկրորդն է հաւաք, որմէ յառաջ կու գան հաւաքել, հաւաքածոյ, զօրահաւաք: Այստեղ, երկու ձայնաւորի միջեւ հայերէնի ուղղագրական օրէնքով ւ կը գրուի: Ուրեմն, Սփիւռքահայերս կը գրենք ու կը կարդանք հաճախաւ:

Ինչ կը վերաբերի իւ հնչիւնին, մենք զայն չենք արտասաներ յու... այլ կ'արտասանենք իւ, ֆրանսերէնի ս (Hugo, Հիւկո) կամ գերմաներէնի Յ հնչիւնին նման (übermorgen), օրինակ՝ սիւն, սկիւռ, առիւծ, եւ ոչ թէ սյուն, սկյուռ, առյուծ: Նոյնիսկ, հայկական որոշ նահանգներու մարդիկ, ուրիւն վերջացող բառերը կը հնչեն գրեթէ ութին (օրինակ՝ Արութին, որ Յարութիւն անձնանունն է): Խորհրդային-արեւելանական խեղագրութիւնը ջնջած ըլլալով ւ տառը, ջնջած եղաւ նաեւ իւ հնչիւնը, այնպես որ Հայաստանահայերը ներկայիս Շոփէնի Etude-ները կը հնչեն Շոփէնի էտյուդները (Etюд):

Իսկ լեզուափոխութիւն բառը Ագաթանգեղոսի շրջանէն ի վեր գրուած եւ հնչուած է լեզուափոխութիւն: Այստեղ լեզ բառը արմատն է եղանել բայի, որ կը նշանակէ վիճակի փոփոխութիւն (տե՛ս Աճառեան): Այս բառի արդիական ձեւն է եղափոխութիւն: Ուստի, լեզուափոխութիւն կամ եղափոխութիւն կը նշանակեն գոյութիւնը փոխուած, էութիւնը փոխուած: Այս բառը, ուրեմն, չի կրնար գրուիլ հեղափոխութիւն ձեւով, քանի որ հեղ բառը արմատն է հեղուլ բայի, որ կը նշանակէ թափիլ, հոսիլ, որ իմաստի տեսակէտով ո՛չ մէկ կապ ունի յեղափոխութեան հետ...: Լեզ արմատէն յառաջ կու գան հեղուկ, հեղեղ, ջրհեղեղ բառերը:

Ահա այսպիսի «փորձանք»ներու կ'ենթարկուի մարդ, երբ չի ճանչնար բառերու արմատները: Ամէն պարագայի, աշխարհի գանազան կողմերը ցրուած Հայերը, շնորհիւ ուղղագրութեան նոյնութեան, գիրար շատ լաւ կարգացած ու հասկցած են, հոգ չէ թէ ամէն մէկը ի՞ր ձեռով հնչած ըլլալ բառերը: Մեր հանճարեղ գիւտարարը Մեսրոպ Մաշտոց, որ իր բոլոր շրջագայութիւններու եւ քարոզչական աշխատանքներու ընթացքին ծանօթացած էր զանազան խօսելաձեւերու գոյութեան, զանազան դաւաճաններու խօսելակերպերու հնչիւ-

նական ընդհանրութիւնները նկատի առնելով է որ ստեղծեց հայերէնի տառերը եւ ուղղագրական կանոնները, որպէսզի բոլոր գաւառներու մարդիկ կարենան նոյն բառը կարգաւ իրենց գաւառի հարազատ հնչուամով: Ուրեմն, արտասանութեան տարբերութիւնը անհասկացողութիւն չէ յառաջացուցած, քանի որ ուղղագրութիւնը միասնական եղած է բոլոր գաւառներու մէջ եւ բառերու պատկերը չէ փոխուած: 1922էն յետոյ է որ խրամատ բացուեցաւ արեւմտահայերու եւ Հայաստանահայերու միջեւ, քանի որ 1922ի տխրահռչակ Դեկտեմբերով (հրամանագիր) փոխուող ուղղագրութեամբ բառերու պատկերն է որ փոխուեցաւ եւ անճանաչելի դարձան ներկայ արեւալահայ բառերու արմատները: Այս իրողութեան հիանալի մէկ ապացոյցը նոյնինքն պր. Թեւոս Պետրոսեանը կու տայ անգիտակցաբար, վերելի մէջբերումին մէջ երեւացող ահաւոր սխալով, երբ կը գրէ «նրանք գրում են յանրայալաք»...: Ո՛չ, սփիւռքահայերը կը ճանչնան բառերու արմատները, հետեւաբար այդպիսի սխալ չեն գործեր:

3) «Արեւելահայերէնը պետական լեզու է» - Այս ալ չորրորդ անիմաստ յանկերգն է, զոր Հայաստանցի լեզուաբաններն ու անոնց մաստ յանկերգն է... «Կիսատարկ»: Պր. շուքով շքաւորուողները յառաջ կը քշեն իբրեւ... «Կիսատարկ»: Պր. թեւոս Պետրոսեանի յօդուածին մէջ ալ այս մասին ակնարկութիւն կայ, երբ կ'ըսէ.- «Հայրենասիրական նեղմիտ ընկալմամբ պէտք է պատուասիրական մրցակցութիւն հրահրել սփիւռքահայութեան խօսակցական լեզուի եւ արեւալահայերէնի 80 տարուան պետական լեզուի միջեւ, անտեսելով որ այսօր միայն վերջինս է հայրենի հողի վրայ ապրող ժողովուրդի կենդանի ստեղծագործութիւնը»:

Կը տեսնուի թէ պր. Թ. Պետրոսեան գերակայութեան ինչպիսի գրագրութեան կ'օգտագործէ «80 տարուան պետական լեզու» բացատրութիւնը եւ ստորագնահատութեան ինչպիսի աստիճանով կը բնորոշէ «սփիւռքահայութեան խօսակցական լեզու»ն: Ըստ իրեն արեւմտահայերէնը միայն եւ հազիւ խօսակցական լեզու է, այսինքն՝ բարբառ, մինչ արեւելահայերէնը «80 տարուան պետական լեզու» բարբառ, մինչ արեւելահայերէնը «80 տարուան պետական լեզու» է, որով հայրենի ժողովուրդը կը ստեղծագործէ, հետեւաբար պետական լեզուն պէտք է տիրապետէ:

նայ, թերթերու մէջ փափաքողներ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ տպեն իրենց յօդուածները, ժողովուրդին աչքը այդպիսով սովորի անոր, նոյնպէս դպրոցներու մէջ դասաւանդուի Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, թէկուզ որպէս յաւելուածական գիտելիք եւ այդպիսով զայն գիտցողներու, անոր մասին կարծիք յայտնելու ի վիճակի եզող մարդոց շրջանակը ընդլայնուի: Տարիներու վրայ տարածուող հարց մըն է, որու լուծման պէտք է ձեռնարկենք այսօրուրնէ իսկ, քանի որ երկու տարիէն Մեսրոպեան գիւտի 1600 ամեակը պիտի տօնենք: Անհրաժեշտ է որ տեղաշարժ մը կատարուի մինչ այդ: Անհրաժեշտ է որ գնացքը չփխսցնենք: Այլապէս, մենք մե՛ր կողմէ կ'արժեզրկենք Մեսրոպի գիւտը՝ եթէ զայն տօնենք որպէս միայն գիրերու ստեղծման տարեդարձ: Մինչդեռ շատ լաւ գիտենք որ գիւտին արժէքը ամէն մէկ հնչիւնի համար գծադրական ձեւ մը նշանակելը չէր, այլ միաժամանակ տառերուն օգտագործման ձեւը, ուղղագրական կանոնները ստեղծելն էր: Այդ ուղղագրութիւնն է որ 1600 տարի տոկաց մեր կրած աշխարհագրական-քաղաքական վերիվայրումներուն, նաեւ հայ լեզուի զարգացման փոփոխութիւններուն: Աշխարհով մէկ ցրուած եւ տարբեր լեզուաճիւղերով խօսող հայութիւնը միասնական մնաց գրաւոր լեզուի շնորհիւ՝ զիրար կարգալով, իրարու կեանքին հաղորդակից մնալով, մինչեւ որ 1922ի Դեկտեմբ արդ կապն ալ խզեց եւ հայութեան երկու հատուածները օտարացուց իրարու:

Եւ հիմա այսպէս կը չարչարուինք՝ Հայաստան-Սփիւռք խորհրդածողովներով միասնականութիւն ստեղծել փորձելով: Մինչդեռ իրակա՛ն միասնականութիւնը կարելի է ստեղծել փրթած տեղէն նորոգելով կապը՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատումով, դառնալով իսկապէ՛ս մէկ ազգ, մէ՛կ ուղղագրութեամբ:

7) «Անգրագետ կը դառնանք, եթէ ուղղագրութիւնը փոխենք»: Ո՛չ, բացարձակապէս ո՛չ: Անդրագէտ դառնալու պարագայ խնդրոյ առարկայ չի կրնար ըլլալ համապարօճ գրագիտութեան երկիր եզող Հայաստանի մէջ: Աշակերտները դպրոցի մէջ սովետական խեղագրութեան փոխարէն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պիտի սորվին:

Դասագիրքերը արդէն Համաշխարհային Դրամատան կողմէ կը տպագրուին այս վերջին տարիներս: Ուստի, նիւթական միջոցներ ստեղծելու հարց չի ծագիր: Իսկ փողոցներու ցուցատախտակները տարիներու ընթացքին է որ հետզհետէ կը փոխուին, ինչպէս որ անկախութեան տասը տարիներու ընթացքին ուսուերէն ցուցանակները դեռ չեն փոխուած ու կը մնան իրենց տեղը ներկայիս: Ի հարկէ, անցումային շրջան մը կ'որոշուի, որո՞ւ ընթացքին երկու ուղղագրութիւններն ալ կրնան օգտագործուիլ: Ինչ կը վերաբերի 80 տարիներու ընթացքին սովետական խեղագրութեամբ հրատարակուած արժէքաւոր գրքերուն, անոնց Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ վերհրատարակութիւնը կարելի է իրականացնել համահայկական հինադրամով մը եւ անհատական նուիրատուութիւններով, յիշենք թէ ինչպէս ամերիկահայեր հինգ միլիոն տոլար առաջարկած էին այս հարցին եւ թէ ինչպէս որոշ ակադեմիկոսներ դէպի իրենց շրջել փորձած էին այդ գումարը²: Բաւական է որ ազգային կեցուածք որդեգրենք: Գործը իրականացնելու ձեւերը կը գտնուին: Վերեւ յիշուած բոլոր լեզուակործան-ազգակործան պատճառները վերացնելով պէտք է վերագառնալ Մեսրոպեան ազգային ուղղագրութեան, որպէսզի արտասահմանի ցեղակիցներու հետ միասնաբար հայութեան զառնայ մէ՛կ ազգ՝ մէ՛կ համազգային ուղղագրութեամբ: Յիշենք Չարենցի Հանրածանօթ խօսքը.- «Հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո միասնական ուժի մէջ է»: Երկու լեզուի եւ երկու ուղղագրութեան գոյութիւնը պարզապէս կը փաստէ ո՛չ թէ մշա- ուղղագրութեան գոյութիւնը պարզապէս կը փաստէ ո՛չ թէ մշա- կոյթներու նոյնութիւնը, այլ՝ տարբերութիւնը: Ուստի, քանի որ մեր լեզուները տարբեր են, առնուազն ուղղագրութիւնը պարտա- մեր լեզուները տարբեր են, առնուազն ուղղագրութիւնը պարտա- մեր է որ նոյնը ըլլայ: Այն ատեն է որ կարելի կ'ըլլայ ըսել թէ մէկ ազգ ենք, մէկ մշակոյթով:

8) «Հայաստանի ներկայ տնտեսական վատթար վիճակին մէջ կարե- լի չէ ուղղագրական հարցով զբաղիլ»: Այս առարկութիւնը ընդունելը

2 Տե՛ս Լ. Միրիջանեան, Կանաչ մանանայ՝ սխալ հասցեով.- «Յառաջ» օրաթերթ (Փարիզ), 30 Մայիս, 2000:

կը մոռնան որ Հայաստան երկիր մըն է, Հանրապետութիւն մըն է, որ զանազան բնագաւառներու զարգացման համար ունի տարբեր նախարարութիւններ, որոնք բոլորն ալ տնտեսական վիճակի բարելաւմամբ չեն զբաղիր, այլ ամէն մէկը ի՛ր բնագաւառով կը զբաղի: Արդ, ի՞նչ է կրթական նախարարութեան պաշտօնը, եթէ ոչ զբաղիլ կրթական-լեզուական հարցերով, բանաւոր թէ գրաւոր լեզուի, հետեւաբար եւ ուղղադրութեան պաշտպանութեամբ, ուսուցումով, այլ ո՛չ թէ երկրի տնտեսական վիճակի բառելաւուծով: Ուստի անիմաստ է ըսել թէ ներկայ տնտեսական վատ պայմաններուն մէջ ընելիք չկայ եւ պէտք է սպասել: Սպասել, ի՞նչ բանի: Նորանկախ երկիր մը իր մէջքը կը շտկէ առնուազն 50 տարիէն: Մենք կարո՞ղ ենք յիսուն տարի սպասել նոր սերունդին մօտ հայերէնի իմացութիւնը բարելաւելու համար՝ Հայաստանի թէ Սփիւռքի մէջ: Գրողներու Միութեան Ապրիլ ամսուան սկիզբը գումարած Պլենումին (Ընդհանուր ժողով), որուն մասնակցած են հայերէնի ուսուցման եւ զարգացման հետ կապ ունեցող բոլոր հաստատութիւնները, նշուած է ուսանողներու մօտ հայերէնի իմացութեան տկարութիւնը: Ընդունելի՞ է որ Հայոց հայրենիքին մէջ հայերէնը այսպէս մակերեսային կերպով դասաւանդուի, «հնչիւնային» ուղղադրութեան մը հետեւանքով, որ չօգտուիր զբարբարէն եւ կարելիութիւն չի տար ճանչնալու բառերու արմատները, բաղադրիչները, անցեալն ու ներկան եւ օգտագործելու բառակազմութեան վերաբերող հայ լեզուի հիմնական օրէնքները, հնչիւնափոխութեան կանոնները: Որով լեզուն կը նահանջէ անշուշտ: Ուրեմն, տնտեսական հարցերը ո՛չ լեզուաբաններու, ո՛չ ալ կրթական նախարարութեան հետ կապ ունենալով, այս վերջինները իրենց մասնագիտութեան բերմամբ իսկ պէտք է մտածեն բանաւոր թէ գրաւոր լեզուի, հետեւաբար եւ ուղղադրութեան պաշտպանութեան եւ ասպագայ սերունդներուն ճիշդ ու անվնաս կերպով փոխանցման մասին, քանի որ հայ լեզուն Հայու ինքնութեան հիմքն է:

Եզրակացնելով ըսենք, որ վերոյիշեալ այս ութը առարկութիւններն ալ անիմաստ եւ տգիտութիւն, չկամութիւն, ծուլութիւն

յայտնաբերող առարկութիւններ են, գիտական թէ տրամաբանական քննարկումի չգիմացող: Իսկական պատճառը ազգային մտածողութեան եւ կեցուածքի բացակայութիւնն է, որ սովետական կազապարի մէջ թրծուած ուղեղներուն կը թելադրէ չչեղիլ սովետական վարքադէն, տեղի չտալ եւ հաւատարիմ մնալ սովետական շրջանի միակ վերապրուկին՝ ուղղադրութեան, քանի որ բոլոր միւս սովետական խորհրդանշանները (գրօշ, ազգային փառերգ, պետական կերպ) փոխուած են ներկայ անկախութեան շրջանից: Ուրեմն, ո՛չ թէ գիտական, այլ հոգեբանական են իրենց ընդդիմութեան պատճառները, որոնց սակայն «գիտական» պատմուճան հագցուցած են: Դժբախտութիւնը այն է, որ այս ուսացած ուղեղներն են որ սովետական շրջանին լեզուի բնագաւառի ամենակարեւոր պաշտօնները գրաւած են, որպէս հաւատարիմ անձեր եւ կը մնան այդ պաշտօններուն գուխը ներկայիս, որպէս ղեկավարներ: Անհրաժեշտ է որ Հայաստանի պատկան Իշխանութիւնները ունենան հայոց լեզուի ասպագային հանդէպ ազգային կեցուածք եւ վարեն ազգային՝ քաղաքականութիւն, որ զիրենք մղէ անհրաժեշտը տնօրինելու՝ վերականգնելու համար մեր ազգային ուղղադրութիւնը:

Փարիզ, 14 Ապրիլ, 2002

Տպուած՝ «Յուսալ» օրաթերթ, Փարիզ, 30 Ապրիլ 2002.

տաբար միայն 11 Ակադեմիկոսներ է եւ 16 տոքթոր-փրոֆեսորներ է բաղկացած է է Հայաստանի ԳԱ Ակադեմիան եւ մտաւորականութիւնը: Մեզի համար մխիթարական է որ Ակադեմիայի նախագահը պր. Ֆադէյ Սարգսեան է ստորագրած այդ դաւադիր գրութիւնը: Այդպէսով ամօթը չի տարածուիր Հայաստանի ԳԱ Ակադեմիային վրայ:

Հարց կու տանք 27ներուն.- «Հայաստեաց կենտրոններ»ու ձեռքը գործի՞ք դարձած էին 1922ի հրամանագրով ժողովուրդին պարտադրուած Արեւելանական-սովետական ուղղադրութեան դէմ ըմբոստացող Հայ թէ օտար հայադէտները, Հայ մտաւորականները, ինչպէս՝ Յովհ. Թումանեանը, Երուանդ Օտեանը, Ստեփան Մալխասեանցը, Հրաչեայ Աճառեանը, Նիկողայոս Ադոնցը, Վրաստանի Հայ մտաւորականութիւնը, Սով. Հայաստանի Հանրապետութեան առաջին նախագահ Ալ. Միասնիկեանը, Վիեննական եւ Վենետիկեան Մխիթարեան Միաբանութիւններու պէս հայադիտական կեդրոններ, օտար հայադէտներէն Անթուան Մեյէն եւ դեռ շատ շատեր: Բոլորն ալ կը ջանային քանդել Հայ մշակոյթը: Իսկ մենք, որ 80 տարի է ի վեր կը ջանանք մեր Հայու ինքնութիւնը պահպանել՝ կառչելով մեր ազգային արժէքներուն, հետեւաբար պայքար կը մղենք օտարին կողմէ պարտադրուած խեղադրութեան մը դէմ, որ խզում յառաջացուցած է ազգի երկու հատուածներուն միջեւ, որ Հայ նոր սերունդը կը զրկէ Մատենադարանին մէջ հաւաքուած եւ Մեսրոպեան ուղղադրութեամբ գրուած 16 դարու ազգային ժառանգութիւնը կարգալու կարելիութենէն եւ որ կ'աղքատացնէ նոյնինքն արեւելահայ լեզուն, մե՞նք ալ օտար հայատեաց կեդրոններէ թելադրելով Հայ մշակոյթը քանդելու աշխատանքին լծուած ենք: Հարց կու տանք անոնց.- Մեսրոպեան ուղղադրութեան դէմ իրենց պայքարը չի՞ նշանակեր ստորագնահատել ամբողջ արեւմտահայ գրականութիւնը եւ անոր տէրը եղող Սփիւռքահայութիւնը: Նման զրպարտութիւնները միայն թշնամանք կը սերմանեն հայութեան երկու հատուածներուն միջեւ, կը քանդեն մշակութային գետնի վրայ ազգի միասնականացման համար կատարուող եւ կա-

տարուելիք ջանքերը: Բան մը, որուն վստահաբար պէտք չունի այսօր Հայաստանի ժողովուրդը, երբ այնքան կը կարօտի Սփիւռքահայութեան նիւթական եւ բարոյական օգնութեան: Զրպարտութեան եւ թշնամական այսպիսի՞ մթնոլորտի մէջ պիտի գումարուի Հայաստան-Սփիւռք երկրորդ խորհրդածողովը 27-28 Մայիս 2002ին:

Մենք, Մեսրոպեան ուղղադրութեան պաշտպաններս, ամբողջ էութեամբ կը բողոքենք այս զրպարտութեան դէմ, այս ազգակործան կեցուածքի դէմ եւ հերքում կը պահանջենք:

Ի դիմաց
«Մաշտոց», Փարիզի Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան
Վարչական Խորհուրդի՝
Տոքթ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան
Հիմնադիր եւ նախագահ

6 Մայիս 2002

զուևն, կը տկարանայ, կ'աղճատուի, օտար բառերով կը խճողուի: Դասական ուղղագրութեան վերականգնումը կարելիութիւնը կուտայ հայաստանահայուն կարենալ կարգալու իր 16 դարու գրական ժառանգութիւնը եւ տէր կանգնելու անոր: Եւ վերջապէս կը վերահաստատէ գրաւոր հաղորդակցութեան կապը Սփիւռքի հետ՝ իրարու գրականութիւն եւ մամուլ կարգալով: Յետոյ լեզու եւ ուղղագրութիւն տարբեր բաներ են: Ամէն մարդ կրնայ իր լեզուն եւ բարբառը խօսիլ, սակայն մէկ ուղղագրութիւն պէտք է ունենալ:

«Շանթ»ի խօսնակը հարց տուաւ թէ ուղղագրութեան վերականգնումը արդեօք նիւթական գետնի վրայ շահ մը կը բերէ՞ Հայաստանի: Պատասխանեցի որ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ տպագրուելիք գրքերուն թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ Սփիւռքի մէջ վաճառքէն գոյանալիք գումարները անշուշտ որ շահ կ'ապահովեն Հայաստանի, նաեւ գործ կը հայթայթեն շատ մը անգործներու: Եւ յետոյ երկրորդ կեանք մը կ'ապահովեն Հայաստանցի գրողներուն գործերուն, ամբողջ հայաշխարհի մէջ տարածուելով եւ կարգացուելով:

Հրաւիրուեցայ նաեւ ԱԼՄ կայանը, մասնակցելու կը որ սեղանի մը, ուղղագրութեան նիւթով: Կային 7-8 անձեր: Պոլիսէն կար թատերագիր Արման Վարդանեանը, որ խօսեցաւ եւ բացատրեց թէ ինչո՞ւ պէտք է վերականգնուի դասական ուղղագրութիւնը: Ես ալ իմ կարգիս խօսեցայ եւ ներկայ «հնչիւնային» ուղղագրութեան վնասները բացատրեցի: Հոն էր նաեւ Հայաստանցի գրող Յովհաննէս Գրիգորեանը: Ան խտիւ գէմ արտայայտուեցաւ դասական ուղղագրութեան վերադարձին, հարց տալով թէ ուրիշ խնդիր չէ՞ մնացած եւ Հայաստանի տնտեսական սարսափելի ներկային մէջ միայն ուղղագրութիւնը կը հետաքրքրէ մեզ: Պատասխանեցի որ ես տնտեսագէտ չեմ ու փրկիչի դեր չեմ կրնար կատարել. միայն կրնամ լեզուի ու կրթութեան մարզին մասնակցութիւնս բերել:

Հ. - Բայց, ի վերջոյ, այդ մարդիկը տգէտներ չեն, կրնան սխալն ու ճիշդը զանազանել. ինչո՞ւ այն աստիճան կ'ընդդիմանան արդէն յապաղած սրբագրութեան:

Պ. - Որովհետեւ քաղաքական իշխանութիւնը որոշում կայացնելու իրաւունքը կը թողու լեզուաբաններու որոնք ամբողջութեամբ սովետական վարչակարգի, մտայնութեան արտադրութիւն են. այդ կաղապարներով դաստիարակուած են եւ իրենց ուղեղը ամբողջովին ապագայնացած է: Կարողութիւնը չունին տեսնելու թէ ո՞րն է, ի՞նչն է ազգին ապագային համար նպաստաւորը: Ստրկացած ուղեղներ են:

Լեզուական մարզին մէջ անհրաժեշտ է ազգային քաղաքականութիւն մը ունենալ, մինչդեռ իրենք ազգային մտածողութեան, կեցուածքի բոլոր ձեւերէն շատ հեռու են: Երբ մարդիկ իրենց երկրին անկախութիւնը անգամ կը մերժեն, ալ ի՞նչ կը սպասէք իրենցմէ: Կը մերժեն ինչ որ սովետական չէ, որովհետեւ իրենց համար սովետական չեղող ամէն ինչ սրբապղծութիւն է:

Զարմանալին այն է որ այդ լեզուաբանները, ակադեմիկոսները մինչեւ հիմա կը ջանային գիտական պատմուճան մը հազցնել իրենց պնդումներուն, «հրաշալի», «կատարեալ»ի նման որակումներ տալով արեղեանական ներկայ ուղղագրութեան: Առաջին անգամն է որ իրենց փաստարկները սպառած ըլլալով, միայն ժողովուրդին անգրագէտ դառնալու վտանգը առաջ կը քաշեն իրենց զրպարտագրին մէջ: Մինչդեռ, քանի մը կանոնի փոփոխութեամբ ժողովուրդը անգրագէտ կը դառնայ, երբ այդ կանոնները դպրոցի մէջ պիտի դասաւանդուին:

Եւ յետոյ, արժանապատուութեան հարց կը դարձնեն ուղղագրութեան վերականգնումը. «Մենք պետութիւն» ենք. ինչո՞ւ մեր ուղղագրութիւնը պիտի փոխենք Սփիւռքի պահանջով՝ կ'ըսեն: Չեն հասկնար որ ասիկա Սփիւռքի հարցը չէ, քանի որ տուժող արեւելահայերէնն է եւ Հայաստանի նոր սերունդը:

Սովետական բռնատիրութիւնը երբ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգելեց, առաջին սերունդը բնականաբար ընդդիմացաւ, բայց ետքը պատիժներու սարսափով ենթարկուեցաւ անոր: Իսկ ներկայի սերունդը կը փորձէ ամէն գնով առաւելութիւններ գտնել արեղեանականին համար. բան մը որ կը յուշէ հոգեբաններու մատ-

նանշած սթոքհոլմեան ծանօթ ախտանշանին գոյութիւնը իրենց մօտ. այն՝ որով զոհը կ'արդարացնէ իր չարագործը:

Հ. - Որպէս եզրակացութիւն, կարելի՞ է. հակառակ ամէն բանի. դրական տեղաշարժերու մասին խօսիլ:

Պ. - Այո՛, այս բոլորը նախ ծառայեցին որ ժողովուրդը զանգուածային կերպով տեղեակ դառնայ հարցին, ինչ որ մտքերը պատրաստելու քայլ էր: Յետոյ, դործնական գետնի վրայ ծառայեց, կամ դրդեց որ խորհրդարանին մէջ այս նիւթով լսումներ կատարուին խորհրդաժողովի նախօրեակին: Անոնց ընթացքին էր որ Լեզուի Հիմնարկի տնօրէն, դասականին վերադարձին գլխաւոր հակառակորդներէն Գ. Զահուկեան վերջապէս ընդունեցաւ որ հանրակրթական դպրոցներու վերջին դասարաններու աշակերտութեան (ժ. դասարան) դրաբարի դասաւանդութիւն ըլլայ, որպէսզի ծանօթանան բառերու արմատներուն, նաեւ դասական ուղղագրութեան: Նոյնպէս, «Երկիր» շաբաթաթերթը սկսած է դասականով տարբերակ մըն ալ հրատարակել, շնորհիւ Արամ Գորոյեանի հնարած համակարգին, որ արեղեանական ուղղագրութեամբ գրուածք մը անմիջապէս կը վերածէ դասականի:

Ըսեմ տակաւին որ «Մաշտոց» Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան մեր Միութեան կազմակերպած դասական ուղղագրութեամբ շարագրութեան մրցումը, որուն լաւագոյնները հրատարակուեցան «Յառաջ»ի մէջ, յարմար ժամանակին ասպացոյցը տուաւ որ ակադեմիկոսներուն պնդածին չափ դժուար չէ դասականին անցքը: Մրցումի 31 մասնակիցներուն գրութիւնները ցույց տուի ԱԼՄ կայանէն, ըսելով որ առանց դասընթացքի կրցած են գրել եւ... անգրագէտ չեն դարձած: Ծրագիր ալ մշակած ենք որ Երեւանի երկու վարժարաններուն մէջ արեւմտահայերէնի դասաւանդութիւն կազմակերպուի յաջորդ տարեշրջանէն, անշուշտ դասական ուղղագրութեամբ:

Հ. - Կարելի է ուրեմն, դրական տեղաշարժերու լուստես թոնով ասարտել այս զրոյցը, հակառակ շարունակուող բիրտ ընդդիմութեան, ու սպասել յուսադրող յաջորդական քայլերու եւ վեոջնական յաջողութեան:

Պ. - Այո՛, յուսանք որ ողջախոհութիւնը կը յաղթանակէ քաղաքական իշխանութիւններու մօտ եւ քաղաքական որոշումով մը վերջ կու տան բոլոր այս անիմաստ վէճերուն: Այդպէսով կը կարողանանք ազգովին արժանավայել կերպով տօնել Մաշտոցեան գիւտի մօտալուտ 1600ամեակը:

Տեսակցացաւ Արփի Թոթոյեան

Տպում՝ «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 20-21 Յունիս 2002.

9. ՄԵ՛Կ ՄՇԱԿՈՅԹ

Սեպտ. 1999ին կայացած Հայաստան-Սփիւռք առաջին խորհրդաժողովը ունէր հետեւեալ կարգախօսը «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ»։ Լաւատեսութեան թափը, որ հետեւեցաւ այս խորհրդաժողովին, կոտորեցաւ 27 Հոկտեմբեր 1999ի ողբերգական մահափորձով։ Երկրորդ խորհրդաժողովը տեղի ունեցաւ 27-28 Մայիս 2002ին, որ կազմակերպուած էր չորս նիւթերու շուրջ, ընդ որս լեզու-մշակոյթ-կրթութիւն, որուն մասին կ'ուզենք խօսիլ այստեղ։

Շատ ցաւալի կերպով, խորհրդաժողովի ընթացքին հայ դրաւոր լեզուն գիտակցաբար եւ կանոնաւորապէս դուրս նետուեցաւ քննարկելի հարցերու ցանկէն։ Մինչդեռ անուրանալի է որ լեզուն, մանաւանդ իր դրաւոր ձեւին մէջ, թէ՛ մշակոյթի գլխաւոր բաղկացուցիչն է եւ թէ՛ ինքնութեան գետնի վրայ ազգի մասնիկները իրար կապող ազգակներու ամենակարեւորն է։ Ի՞նչ է նիւթը եւ ինչպէ՞ս կարելի պիտի ըլլար զայն քննարկել, եթէ թոյլատրուէր։

Հին հայերէնը դրաւոր լեզու դարձաւ հինգերորդ դարուն (գրաբար), շնորհիւ Մեսրոպ Մաշտոցի, որ ստեղծեց հայկական այբուբենը (Մեսրոպեան) նաեւ քերականական-ուղղագրական կանոնները։ Իր դարգացման ընթացքին, պատմական իրագործութիւններու բերմամբ հայ լեզուն ունեցաւ երկու տարբերակներ, որոնք բիւրեղացան 19րդ դարուն։ Այսպէս, արեւմտահայերէնը դարգացաւ Օսմանեան կայսրութեան մէջ եւ արեւելահայերէնը՝ Ռուսական Հայաստանի եւ Պարսկաստանի։ Մինչեւ 1920, այս լեզուական երկուութիւնը որեւէ արգելք չյարուցեց ո՛չ հաղորդակցութեան գետնի վրա, ո՛չ ալ նոյն մշակոյթին պատկանելու գիտակցութեան, քանի որ լեզուի երկու տարբերակներն ալ (արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը) ունէին նոյն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը՝ որպէս յենարան։

Սակայն Հայաստանի սովետականացումէն անմիջապէս յետոյ, նոր իշխանութիւնները Մոսկուայէն ստացուած հրահանգներու համաձայն 1922ին օրէնքէ դուրս հռչակեցին դասական-Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը եւ պետական հրամանագրով պարտադրեցին «հնչիւնային» ուղղագրութիւն մը, համաձայն Մանուկ Արեղեանի առաջարկին։ Պատճառը այն էր որ սովետական Միութիւնը ունէր լեզուական ընդհանուր քաղաքականութիւն մը, որու համաձայն, ազգային լեզուները պարտաւոր էին ծառայելու ժողովուրդներու մէջ համատարած դրագիտութեան ծաւալման եւ պրոլետարական մէջ մշակոյթի դարգացման։ Մոսկուան որոշած էր ուրեմն, որ մէկ կողմէ պէտք էր այբուբեններ ստեղծել՝ սովետականացումէն առաջ այբուբենն չունեցող ժողովուրդներու համար եւ միւս կողմէ պարզացնել, արդիականացնել, «ժողովրդական» դարձնել դիր ու գրականութիւն ունեցող ժողովուրդներու այբուբենները, «բարեփոխել» գանոնք, «գրելակերպը աւելի մօտիկ դարձնել բառերու արտասանութեան», որպէսզի մարդիկ աւելի դիւրութեամբ սորվին կարգալ ու գրել։ Քաղաքական պատճառներով ընդունուած Արեղեանի ու գրել։ Քաղաքական պատճառներով ընդունուած Արեղեանի «հնչիւնային» ուղղագրութիւնը (որ կը համապատասխանէր Մոսկուայի պահանջներին), ամբողջովին կը փոխէր բառերու պատկերը՝ ընթացողները շուարեցնելով եւ այնպիսի թերութիւններ կը ներկայացնէր, որ յառաջանան բազմաթիւ քննադատութիւններ՝ նոյնիսկ Հայաստանի մէջ, նաեւ սաստիկ առարկութիւններ՝ Հայ թէ օտար հայագէտներու շրջանակին մէջ։ Հակառակ այս բոլորին սակայն, ան պահպանուեցաւ՝ նոր ուղղագրութիւն անուան տակ։

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մոսկուայի մէջ այս ամէնը ծրագրողները շուտով տարբեր նպատակ մը պիտի հետապնդէին, այն է՝ լատինականացնել Միութեան բոլոր այբուբենները, որպէսզի աւելի դիւրանար սովետական գաղափարաբանութեան տարածումը Արեւմուտքի մէջ։ Յամենայն դէպս, այդ ծրագիրէն ալ հրաժարեցան եւ անոր փոխարէն որդեգրեցին այբուբենները ռուսացնելու եւ ռուսական տառերը օգտագոր-

108 ՄԵՍՐՈՊԵԱՆԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ ԵՎ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ

ները գրահա՛ն կը հասկնան, գրաւո՛ր լեզուով է որ միասնական են եւ կը բաժնեն նո՛յն մշակոյթը: Այս օրինակները շատ նշանակալից են մեր ժողովուրդին համար, որ նոյնպէս ցրուած է աշխարհագրականօրէն եւ բաժնուած է դանազան հնչալիկան համակարգերու միջեւ:

ՄԻԱՍՆՈՒԹԻՒՆ

Լեզուագիտական այս նշումները Հայաստան-Սփիւռք Երկրորդ Խորհրդաժողովի նախօրեակին հրատարակուած էին Սփիւռքեան մամուլին մէջ, առանց որ Հայաստանեան մամուլը արտատպէ դանոնք: Փարիզի «Յառաջ» թերթին մէջ կրօնական ամենաբարձր իշխանութիւնները (Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, Պուսոյ Պատրիարքը, Մխիթարեան Միաբանութեան ընդհ. Աբբահայրը), նաեւ Սփիւռքի ամենայայտնի մտաւորականներէն 34 հոգի «Բաց նամակով» մը կոչ ուղղած էին Հայաստանի Իշխանութիւններին՝ Մեսրոպեան ուղղափրութեան վերականգնման համար (տե՛ս՝ «Յառաջ», 18-19 Մայիս, 2002, նաեւ՝ Յաւելուած Զ.): Այդ թուականէն ի վեր տեղեակ դարձանք որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը կը նախատեսէ կազմակերպել Հայաստանի եւ Սփիւռքի լեզուադէտներու մասնակցութեամբ Խորհրդաժողով մը՝ միասնական ուղղափրութեան մը հասնելու ակնկալութեամբ: Պէտք է յուսալ որ նոր եւ Մեսրոպեան ուղղափրութեան կողմնակիցներու պայքարը կորսնցնէ իր կրքոտ բնոյթը:

Դասական ուղղափրութեան կողմնակիցները կը պահանջեն առանց որեւէ քննարկումի, քաղաքակա՛ն որոշումով մը վերականգնել դասական Մեսրոպեան ուղղափրութիւնը, քանի որ քաղաքակա՛ն որոշումով մըն էր որ ջնջուած էր 1922ին: Իսկ աւելի ճկուն կեցուածք ունեցողներ կ'ըսեն, որ անցումային շրջանի մը անհրաժեշտութեան պատճառով եթէ կարելի չէ անմիջականօրէն վերահաստատել դասական ուղղափրութիւնը, գոնէ իր օգտագործումը արգելող 1922ի եւ 1940ի հրամանագիրները ջնջուին, անգոր հռչակուին, որմէ յետոյ կարելի է քննարկումներ կատարել՝ միասնական

որոշումներու յանգելու համար: Այդ ջնջումը կարելիութիւն պիտի տայ Հայաստանի մամուլին, ազատօրէն տպագրելու թեր ու դէմ կարծիքներ ունեցող հեղինակներու յօդուածները, թոյլատրելով ազատ վիճարկումներ ու քննարկումներ, ինչ որ ճամբայ կրնայ բանալ դէպի մշակութային միասնութիւն՝ Հայութեան բոլոր հատուածներուն համար:

Տպում՝ "Nouvelle d'Arménie" magazine, Paris, Decembre 2002. 11bis. («Նուվել մ'Արմէնի» ամսաթերթ, թարգմանութիւն ֆրանսերէնէ):

10. ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԵՌԱՏԵՍԻԼԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐՈՒՄԾ
ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԻՆ ՄԱՍԻՆ

Շաբաթ, 1 Նոյեմբեր 2003, ժամը 17.40ին Հայաստանի «Հանրային հեռուստատեսություն» կայանը հեռաստիուեց հաղորդում մը, որ նուիրուած էր հայ լեզուի ուղղագրութեան հարցին եւ ունէր Իճ-չո՞ւ խորագիրը: Ուրախալի էր որ յիշեալ հեռատեսիլի կայանը առարկայական մօտեցումով ուղած էր հեռաստիուեց հայերէնի ուղղագրութեան ցաւոտ հարցին մասին այս հաղորդումը, առանց ազդուելու այդ մասին գրուած արդելքներէ, այլ պարկեշտօրէն կատարելով տեղեկատուական իր պարտականութիւնը: Այս կերպով թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ՛ մանաւանդ Հայաստանի Հայութիւնը վերջապէս առիթ ունեցան գիտնալու ներկայ «արեղեանական» կոչուած Նոր ուղղագրութիւնը պահելու մասին Հայաստանի պաշտօնական տեսակէտը, զոր կը ներկայացնէր Լեզուի Տեսչութեան պետ Լեւոն Գալստեան: Իսկ Հայաստանի գիտա-մանկավարժական ու մտաւորական դասի ներկայացուցիչ, «Սփիւռք» Գիտա-ուսումնական Կեդրոնի տնօրէն, բանասիրական գիտութիւններու տոքթ. պրոֆ. Սուրէն Դանիէլեան կ'արտայայտէր համազգային դասական ուղղագրութեան վերականգնումը պահանջող կեցուածք:

Պիտի ջանամ կարելի հարազատութեամբ վերարտադրել այստեղ այդ հաղորդումը, միջանկեալ կերպով ընելով մեկնաբանութիւններ եւ գիտողութիւններ, յստակ դարձնելու համար ըսուածները:

Հաղորդավարը.- Հայաստանի անկախացումէն յետոյ նոր օրէնքներ պէտք է մշակուէին եւ գործադրութեան գրուէին: Արդ, 1993 Ապրիլ 17ին, ՀՀ Գերագոյն Խորհուրդի ընդունած օրէնքին մէջ տեղ չգտաւ առաջարկուած նախագիծի 11րդ յօդուածի այն տո-

ղը, ուր նշուած էր «կիրառուած է մէկ, միասնական ուղղագրութիւն, աւանդական, դասական ուղղագրութիւն»:

Նախ արտայայտուեցաւ Լեզուի Տեսչութեան պետ Լեւոն Գալստեան. ըսելով.- Մեր ամբողջ գրագրութիւնը, գրականութիւնը, սերունդներու գրագիտութիւնը խարսխուած է գործող ուղղագրութեան վրայ: Անդէն աչքով կարելի է տեսնել կամ պատկերացնել թէ ինչ տեղի կ'ունենայ նման արմատական փոփոխութիւն կատարելիս: Եւ յետոյ, մենք գիտենք թէ ի՞նչ լրացուցիչ ահուելի ջանքեր են անհրաժեշտ ուսուցիչներին բանակ ստեղծելու համար, որոնք անթերի տիրապետեն հին ուղղագրութիւնը եւ հասարակութիւնը բերեն նախորդ համակարգին:

Մեկնաբանութիւն. Կ'ակնարկէր վերջին տարիներս մէջտեղ նետուած այն առարկութեան, ըստ որու սովետական տարիներուն առաջին քանակութեամբ գրականութիւն տպագրուած է եւ եթէ ուղղագրութիւնը փոխենք, սերունդները «անգրագէտ» կը դառնան: Մինչդեռ անգրագէտ դառնալու ոչ մէկ պատճառ կայ, քանի որ սերունդները դասական ուղղագրութիւնը պիտի սորվին դպրոցէն, ինչպէս որ կը սորվին բոլոր գիտութիւնները: Ինչ կը վերաբերի սովետական 70 տարիներուն հրատարակուած գրականութեան, ավետական 70 տարիներուն հրատարակուած գրականութեան, անոնք քանակութեամբ է որ ահադին են, իսկ որակով կարելի՞ է միթէ զանոնք համեմատել 1500 տարուան մեր անփոխարինելի գրականութեան հետ: Արդէն անոնց մեծ մասը լենինաբանութիւն է:

Սուրէն Դանիէլեան պատասխանեց, ըսելով.- Սփիւռք Գիտա-ուսումնական Կեդրոնում մենք արդէն դասական ուղղագրութեան երկու դասընթացք իրագործել ենք: Սփիւռք Գիտա-ուսումնական Կեդրոնը արեւմտահայ մշակոյթի պաշտպանութեան որոշակի յանձնառութիւններ ունի կրթական ասպարէզում: Աշխատում ենք յանձնառութիւններ ունի կրթական ուսուցիչներին հետ: Ընդամէնը 3-թէ՛ Սփիւռքահայ եւ թէ՛ հայրենի ուսուցիչներին հետ: Ընդամէնը 4 շաբաթուան դասընթացքները Հնարաւորութիւն են տալիս մեր հայրենի ուսուցիչներին տիրապետելու դասական ուղղագրութիւնը: Մենք ինքներս ծոյլ ենք դարձել: Կարծէք ուզում ենք ասել. «Եկէք, հարցերը թողնենք նո՛յն վիճակում: Ձէ՞ որ մենք այսքան

համակարգը կարենալ փոխելու: Բանավէճեր ալ եղած են: Բայց մտաւորականութիւնը համաձայն չէ գտնուած ընդհանուր փոփոխութեան եւ առաջարկը մնացած է առաջարկ: Արմատական փոփոխութիւն չէ եղած: Այսպէս. առաջարկներով է որ հասած ենք մինչեւ 1922, երբ Մոսկուայի լեզուական քաղաքականութեան բերմամբ, մէկ հրամանագիրով փոխուեցաւ մեր ուղղագրութիւնը: Իսկ այսօր, Սփիւռքեան գաղութներու մէջ չկան բազմապիսի ուղղագրութիւններ, եթէ չհաշուենք այն կացութիւնը, որ կիսապարզէտ Հայաստանցիներ Ամերիկայի մէջ թերթեր կը հրատարակեն՝ իրենց իմացած ու չիմացած ուղղագրութեամբ...: Այնպէս որ ուղղագրութիւնը տարբեր չէ Պոլսոյ, Պէրսիոյ, Եգիպտոսի, Փարսիի թերթերուն, գիրքերուն մէջ եւ Արմինի Պարսկաստանի, հակառակ որ Պարսկահայերու լեզուն արեւելահայերէն է, սակայն անոնք պահած են դասական Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Ահա այսպէս. մեծաւորին ըսածը փոքրաւորները կը կրկնեն ու կը տարածեն եւ ժողովուրդն ալ, որ մասնագէտը չէ այս հարցերուն եւ կարելիութիւնը չունի սփիւռքեան թերթեր կարդալու, կը հաւատայ թէ ամէն կողմ տարբեր ուղղագրութիւն մը կայ, հետեւաբար ինչո՞ւ Հայաստանի ուղղագրութիւնն ալ տարբեր չըլլայ...:

Հաղորդավար.- Հրապարակային ու շարունակուող ալիքն անցեալ տարի էր, երբ չրացաւ արեղեանական ուղղագրական բարեփոխութեան 80 տարին: Եւ մի շարք հայրենի գիտնականներ այն անուանեցին «Տխրամած յոբելեան»: Նաեւ, կաղմակերպուած գիտաժողովէն ետք գիմեցին Հանրապետութեան նախագահին, առաջարկելով անյապաղ կասեցնել 1922 թուականի Մարտի 4ի որոշումը: Գործող ուղղագրութեան կողմնակիցները բնականաբար տուեցին համարժէք պատասխան:

Լ. Գալստեան.- Պետական ծրագրում նշուած է որ երկու մօտեցումներն էլ մերժելի են: Պէտք է պարզապէս նկատի ունենալ այն հասարակական իրողութիւնը, որ գործող ուղղագրութիւնը, այսինքն 1922ին Մ. Արեղեանի նախագծով առաջարկուած եւ 1940ին վերամշակուած ուղղագրութիւնը այսօր լիովին բաւարարում է մեր

հասարակութեան բոլոր կրթական, մշակութային եւ առհասարակ հաղորդակցական բոլոր պահանջներին: Նա իսկապէս այդ բարեփոխումը կատարեց, որ մենք էական դժուարութիւններ, լուրջ բարդութիւններ չունենանք մեր գրաւոր ականգական տեքստերը հասկնալու եւ ըմբռնելու հարցում: Այլ հարց է, որ գործող ուղղագրութիւնը որոշակիօրէն տարբերուելով Սփիւռքում գործողից, պէտք է այս իրողութիւնը հաշուի առնել եւ ուղղագրութեան միասնականացման մասին խօսելիս ո՛չ այնքան այսօր շեշտը դնենք վարչական ճանապարհով ուղղագրութիւնը փոխելու, այլ հայրենիքի եւ Սփիւռքի միջեւ լեզուահաղորդակցման համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները ստեղծելու մասին:

Մեկնաբանութիւն. Հայաստանցի լեզուաբաններու «Գործող ուղղագրութիւնը, այսօր լիովին բաւարարում է մեր հասարակութեան կրթական, մշակութային եւ առհասարակ հաղորդակցական բոլոր պահանջներին» բացատրութիւնը, պարզապէս, այս լեզուաբան խաւին հակուրութիւնը ցոյց կու տայ: Արդարեւ, այս լեզուաբանները կա՛մ միայն իրենց նման փոքրաթիւ մտաւորականներու խումբը նկատի ունին եւ կամ իսկապէս Հայաստան աշխարհի իրականութեան տեղեկութիւն չունին: Արդարեւ, ինչպէ՞ս բացատրել թէ ուսուցիչներ կը դանդաղան, որ իրենց աշակերտները պարզ կենթէ ուսուցիչներ կը դանդաղան, որ իրենց սխալները մասուն Հայաստանի ահագին սխալներ կ'ընեն: Դեռ Սեպտեմբեր ամսուն Հայաստանի հեռատեսիլը Հայլուր յայտարարին մէջ ցոյց կու տար քննութիւններու արդիւնքները «Վիայլուն» են, իսկ հայերէնի քննութիւններուն ընդհանրապէս արդիւնքները շատ խեղճ արդիւնքներ ձեռք ձգած են: Լեւոնոյն աշակերտները շատ խեղճ արդիւնքներ ձեռք ձգած են: Լեւոնոյն աշակերտները միթէ Հայաստանի մէջ չեն սպրիտ: Չեն հետեւիր զուգակցութիւնները միթէ Հայաստանի մէջ չեն սպրիտ: Եթէ գործող ուղղագրութիւնը հրահրկրի իրադարձութիւններուն: Եթէ գործող ուղղագրութիւնը հրահրկրի է եւ կրթական ու մշակութային բոլոր պահանջները կը բաւարարէ, աշակերտները ուղղագրական որեւէ սխալ պէտք չէ որ ընեն: Նաեւ աշակերտներու հայերէնի իմացութիւնը շատ բարձր մակարդակ պէտք է ցոյց տայ: Չէ՞ որ դեռ երէկ էր որ երկրին մէջ անգլեզերէնի համատարած դասասանութիւն ծաւալեցաւ եւ բոլոր ծնողները

Թեամբ տպագրուին հանրագիտարաններ, 80 տարիներու ընթացքին արեղեանական ուղղադրութեամբ հրատարակուած արժէքաւոր գիրքեր վերստին տպագրուին այս անգամ դասական ուղղադրութեամբ եւ տարածուին համայն Հայ ժողովուրդին մօտ, Սփիւռքահայ եւ Հայաստանցի հեղինակներու գրքերը միասնական, համագլխին ուղղադրութեամբ հրատարակուին, վաճառուին եւ կարդացուին թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ՛ Հայաստանի մէջ, եւլն: Ահա, ո՛չ ամբողջական ծրագիր մը հայրենիք-Սփիւռք ընդլայնուած կապերու: Բայց այս բոլորը կարենալ ընելու համար վարչական ճանապարհով ուղղագրութեան փոփոխութիւնը անհրաժեշտ է: Ուրիշ ո՛չ մէկ ձեւով կարելի է փոխել ուղղադրութիւնը եւ ուրիշ ո՛չ մէկ ձեւով կրնանք հասնիլ հոգեկան եւ լեզուական միասնութեան: Այլ կը մնանք երկու տարբեր ժողովուրդներ, տարբեր՝ խօսակցական լեզուով եւ տարբեր՝ գրաւոր լեզուով: Այսինքն՝ տարբեր՝ մշակոյթով: Այնպէս՝ ինչպէս Իտալացիներն ու Սպանացիները:

Ս. Դանիէլեան.- Անցեալ տարի Գրողների Համահայկական առաջին ժողովի ժամանակ մեզ խորհուրդ տրուեց, գուցէ եւ վերելից, «Եկէք, չջօղափենք ուղղադրութեան խնդիրը»: Ապա ե՞րբ շօղափենք: Երբ դրսի գրողը եկել է Հայաստան, եկել է մեզ հետ շխտակ գրոյցի՝ խոսասփում ենք: Հայաստան-Սփիւռք համահայկական երկու գիտաժողովներ ենք գումարում եւ խոսասփում ենք այս հարցից: Հիմա, առջեւում միջազգային առաջին Գիտաժողովն է: Նորի՞ց պիտի խոսասփենք այս հարցից: Էլ ե՞րբ մենք պիտի նստենք ու խօսենք: Աւելին: Եթէ մենք ուզում ենք պաշտպանել արեւմտահայ մշակոյթը, ա՛յն որ այսօր իսկապէս մահացու վտանգի տակ է, այսօր մեզ անհրաժեշտ է Սփիւռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստութիւնից անցնել պատրաստութեան: Այսինքն, արեւմտեան մշակոյթը, արեւմտեան կրթական համակարգը դարգացնել եւ մասնագէտներ պատրաստել՝ Սփիւռքի համար, արեւմտահայի համար, որ ինչքան էլ ընկրկել է, բայց ամուր կառչել է արմատից կտրուած, բայց դեռեւս կանաչ իր պարունակին:

Մեկնաբանութիւն. Վստահաբար, այս հաղորդումը պատրաստուած էր Սեպտեմբեր 15-20էն առաջ, քանի որ Ս. Դանիէլեան հարց կու տայ «Առջեւում Միջազգային Հայագիտական ժողովն է, նորի՞ց պիտի խոսասփենք»: Վստահաբար, Հայաստանի հեռատեսիլի վարչութիւնը չհամարձակեցաւ Գիտաժողովի օրերուն հեռասփռել կրակին վրայ իւր չլեցնելու մտահոգութեամբ, քանի որ ուղղադրութեան մասին արտայայտուելու արգելքը նոյնինքն հեռատեսիլի կայանէն սփռուեցաւ...: Իսկ երբ Ս. Դանիէլեան կ'ըսէ «Սփիւռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստութիւնից անցնել պատրաստութեան», կ'ակնարկէ այն ճիղերուն, զորս կը դորձադրէ չորս տարիներէ ի վեր, Սփիւռք կեդրոնին մէջ, Սփիւռքէն եկող հայերէնի ուսուցիչներուն վերապատրաստութիւնը ապահովելով, այնոնց հայերէնի ծանօթութիւնը քերականութեան, շարահիսուսութեան, եւ գրաբարի ուսուցումով համալրելով, նաեւ տալով մանկավարժական գիտելիքներ: Իսկ ներկայիս կ'ուզէ երկրորդական վարժարանի ուսման յաջորդող մանկավարժական լրիւ պատրաստութիւնը ստանձնել, որպէսզի մակարդակի տարբերութիւններ չկենան այս կամ այն երկրէն եկող ուսուցչութեան թեկնածուներուն միջեւ:

Հաղորդավար.- Հայոց երկու ուղղադրութիւնների միջեւ վէճը երբեմն բռնկուած է, երբեմն՝ հանդարտուած: Մեզանից իւրաքանհիւրը անշուշտ ունի իր սեփական կարծիքը եւ այդ կարծիքների բախումից է, համոզուած լինենք, որ վաղ թէ ուշ ծնունդ է առնելու ճշմարիտը:

Ս. Դանիէլեան.- Իսկապէս պէտք է մտածել լուրջ քաղաքական որոշումի մասին, որքան էլ դժուար լինի: Անցման ժամանակ պէտք է տալ, ինչպէս՝ երբ դրամն են փոխում: Կտրուկ չպիտի լինի, որ երբեք կտրուի ընդունելութեան քննութիւնից՝ սխալներ անելու պատճառով: Դասական ուղղադրութեան անցնելը մեզ կը բերի միաւորման ուր ջանքի: Ուրեմն, սիրո՞վ դիմենք մեկս միւսին եւ լինենք հանդուրժող՝ մէկս միւսին նկատմամբ:

Լ. Գալստեան.- «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» հանգրուանը բոլորիս համար խիստ նուիրական հանգրուան է: Ես կարծում եմ համագ-

գային ջանքերով պիտի ձգտենք դրան: Բայց ի հարկ է. պէտք է շատ զգոյշ լինենք եւ ճիշտ հասկանանք իրողութիւնները, որովհետեւ կան երեւոյթներ, որոնք վարչական ճանապարհով լուծելիս, վարչական ճանապարհով միասնականացնելիս, մենք կ'ունենանք շատ լուրջ բարդութիւններ: Ուրեմն, միաւորուենք այնտեղ, որտեղ հնարաւոր է, առ այժմ մնանք տարբեր, մեր ուրոյն իրողութիւններով, որն անհրաժեշտ է առ այժմ պահպանել: Ես կարծում եմ որ ճիշտ ճանապարհը սա է:

Մեկնաբանութիւն. Յայտնի է որ Լ. Գալստեանի համար ուղղագրութեան հարցի վարչական ճանապարհով, այսինքն Հայաստանի Իշխանութիւններուն կողմէ լուծումը մղձաւանջ մըն է, որու վրայ դրուած յոյսերը կը ջանայ ի դերեւ հանել, կրկնելով ու վախցնելով որ կ'ունենանք լուրջ բարդութիւններ: Փոխարէնը, կը թելադրէ «առ այժմ միաւորուիլ այնտեղ, որտեղ հնարաւոր է»: Իսկ ո՞ր գետնի վրայ կարելի է միաւորուիլ: Պարզ է: Մշակոյթէ եւ լեզուէ բացի մնացեալ գետիններուն վրայ: Օրինակ՝ առեւտուրի (պիղնէսի), ներդրումներու, մարդասիրական օգնութեան, եւ այլն: Չմոռանանք սակայն, որ առեւտուրի գետնին վրայ ազգակիցներ, արիւնակիցներ ըլլալու կարիք չկայ: Թշնամիներն անգամ կրնան իրարու հետ առեւտուր ընել, ինչպէս որ պատահեցաւ Ղարաբաղեան պատերազմի ամենատաք օրերուն: Իսկ լեզուն ցամաքամասէ ցամաքամաս մեզ միաւորող ամենաբնական գետինն է, մեր Հայու ինքնութեան խարխիւն է, զոր առ այժմ անզիրտանալ կը փափաքին այսպէս ոմանք: Հետաքրքրական է նաեւ սա «առ այժմ» բացատրութիւնը: Յայտնի չէ թէ ի՞նչ բանի կը սպասենք: Կոտոյի՞ն...:

Հաղորդավար.- Գուցէ իրօք պահը դեռ չի եկել: Գուցէ մի փոքր էլ սպասել է պէտք: Հաւատանք եւ իրօք սպասենք այդ օրուան: Երբեք չենք հարցնի՞ ԻՆՉՈՒՒ:

Մեկնաբանութիւն. Ո՛չ, սիրելի հաղորդավար: Մենք ո՛չ միայն կը հարցնենք, այլ կ'աղաղակենք «Ինչո՞ւ»: Անկախութեան տասներկու տարիներու սպասումէն յետոյ դեռ ինչո՞ւ պիտի սպասենք, երբ արդէն տասներկու տարի ուշացած ենք: Մենք չենք ուզեր սպասել

ու տեսնել թէ մեր նոր սերունդը այնքան օտարացեր ու խորթացեր է իր պապերու լեզուին ու գրութեան, որ իր մտքի եւ հոգիի պատուհանները փակեր է հայերէնին ու հայկականին առջեւ եւ ժպտադէմ կը վազէ դէպի համաշխարհայնացում: Չենք ուզեր տեսնել թէ նոր սերունդը Մատենադարանի մեր ազգային ժառանգութեան մասունքները կարդալ չկարողանալով, որպէս անպէտք բայց հասութեամբ առարկաներ կը վաճառէ զանոնք օտարներու: Մենք հասութեամբ առարկաներ կը վաճառէ զանոնք թէ ուղղագրութիւնը չենք ուզեր հասնիլ այն օրուան, որ տեսնենք թէ ուղղագրութիւնը «դիւրացնելու, հեշտացնելու» նպատակով օտար այբուբեններ կ'որդեգրենք, երբ այլեւս գոյութիւն չունի օտար իշխանութիւնը իր դուրսէն: Մենք չենք ուզեր երկու տարբեր ազգերու վերածուիլ, մանրուիլ, տրոհուիլ, անզօրանալ ու անհետանալ:

Այլ մենք կ'ուզենք մեր արմատներուն վերադառնալ: Մենք կ'ուզենք վերահայանալ ու ազգային լեզուամտածողութեան վերատիրանալ: Մենք կ'ուզենք փաստել մեր ինքնութիւնը, մեր անկախութիւնն ու մեր ազատութիւնը: Մենք կ'ուզենք վերատիրանալ մեր ազգային արժանապատուութեան:

Կարելի չէ՛ սպասել: Մի՛ փակէք ցեղին ճանապարհը:

Փարիզ, 17 Նոյեմբեր 2003

Տպում՝ «Յաւաք» օրաթերթ, Փարիզ, 27 Նոյեմբեր 2003.

11. ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

Երեւանի մէջ 2003 Սեպտեմբեր 15-20 տեղի ունեցաւ Հայագիտական համաժողով մը, կազմակերպուած Հայաստանի Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի (ԳԱԱ) եւ Երեւանի Պետական Համալսարանի (ԵՊՀ) կողմէ համադորձակցաբար, հովանաւորութեանը տակ Հանրապետութեան նախագահ պր. Ռոպեր Բոչարեանի: Պիտի քննարկուէին Հայագիտութեան գլխաւոր չորս ճիւղերը եղող պատմագիտութեան, բանասիրութեան, մշակոյթի եւ Հայ եկեղեցւոյ վերաբերող հարցերու ներկայ վիճակը եւ անոնց զարգացման հեռանկարները:

Յիշենք, որ 27-28 Մայիս 2002ին Երեւանի մէջ տեղի ունեցած էր Հայաստան-Սփիւռք Երկրորդ Խորհրդաժողովը, որ յիշատակելի մնաց իր գայթակղալից վերաբերմունքով, քանի որ ժողովի ընթացքին մեզի արգիլուեցաւ հայ լեզուի ուղղագրութեան մասին խօսիլ, հակառակ Խորհրդաժողովէն քիչ առաջ Հայաստանեան երեք թերթերու մէջ միաժամանակ հրատարակուած զրպարտագիրի մը, որ ստորագրուած էր Ակադեմիայի անդամ 27 անձերու կողմէ: Այդ զրպարտագիրի մէջ ազգային մերտպեան ուղղագրութեան վերադառնալու Սփիւռքահայ եւ Հայաստանցի մտաւորականներու պահանջքոտ կեցուածքը նկատուած էր «հայ մշակոյթի քայքայմանն ուղղուած միտումնաւոր քայլեր՝ թելադրուած օտար հայատեաց կենտրոններին» (տե՛ս Յաւելուած Բ.): Արդ, Խորհրդաժողովի ընթացքին մեզի իրաւունք իսկ չէր տրուած այդ զրպարտութեան դէմ բողոքելու: Հակառակ արգելքին սակայն, գայթակղութիւնը պայթեցաւ եւ բանաստեղծուհի տիկ. Սիլվա Կապուտիկեան ներողութիւն խնդրեց Սփիւռքէն, այդ զրպարտագիրը առանց կարգաւ ստորագրած ըլլալուն համար: Դէպքէն յետոյ, մեզի խոստացուեցաւ եւ Խորհրդաժողովի փակման բանաձեւին մէջ ալ արձանագրուեցաւ, որ «աշ-

նան», Հայաստանի եւ Սփիւռքի հայագէտներու մասնակցութեամբ պիտի դումարուի դուտ ուղղագրութեան հարցի քննարկումին նուիրուած ժողով մը:

Այս բոլորը յիշելով մեծապէս ուրախ էի, որ խոստացուած օրը եկած է եւ պիտի կարենանք վերջապէս քննարկել Հայերէնի ուղղագրութեան ցաւոտ հարցը՝ բանասիրութեան մասնաճիւղի ծոցին մէջ:

Արդ, մեծ եղաւ յուսախաբութիւնս, երբ տարբեր աղբիւրներէ տեղեկացայ որ այս անգամ այլ արգիլուած է արտայայտուիլ ուղղագրութեան մասին: Կազմակերպիչները չեն ուզած այս նիւթը քննարկման դնել՝ վախնալով ստեղծուելիք վիճաբանութիւններէ: Ուրեմն, Հայագիտական ժողով պիտի կազմակերպուէր՝ Հայագիտութեանէն դուրս թողլով... հայ լեզուի ուղղագրութեան հարցը: Մինչդեռ լեզուներու մասին ուսումնասիրութիւնները կը հիմնուին լեզուներու գրաւոր ձեւին վրայ... Ստիպուած փոխեցի զեկուցումիս նիւթը եւ ուղղագրութեան փոխարէն ընտրեցի գրականագիտական նիւթ մը, հետեւելով առածին, որ կ'ըսէ թէ «բացակաները միշտ յանցաւոր են»:

ՅԵՈՒՍԵՄԻԼԻ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԸ՝ ԱՐԳԵԼԵԻ ՄԱՍԻՆ

Հայաստանի մէջ տեղեկացայ որ գիտաժողովի բացումէն առաջ, Հայաստանի հեռատեսիլը յաջորդական երկու օրերու ընթացքին յայտարարած է թէ 15-20 Սեպտեմբերին Երեւանի մէջ Հայագիտական միջազգային համաժողով մը տեղի պիտի ունենայ, սակայն ուղղագրութեան հարցը պիտի չքննարկուի:

ՆԻՍՏԵՐՈՒ ԲԱՅՈՒՄԸ

15 Սեպտեմբեր երկուշաբթի առաւօտ գիտաժողովի պաշտօնական բացումը կատարուեցաւ Ակադեմիայի դահլիճին մէջ, նախագահ պր. Ֆատէյ Սարգսեանի ելոյթով, որուն յաջորդեց նախագահ պր. Ռոպեր Բոչարեանի յղած ուղերձի ընթերցումը, որով կը մաղթէր որ Երեւանը դառնայ Հայագիտութեան մայրաքաղաքը: Սրտի ճմլումով լսեցի այս խօսքերը, մտածելով հայագիտութեանէն դուրս

ձգուած հայոց գրաւոր լեզուի կացութեան մասին: Յաջորդեցին երկու Կաթողիկոսներու օրհնանքները, Կրթութեան նախարար պր. Ս. Երիցեանի, Կրթութեան եւ Մշակոյթի հարցերու Յանձնաժողովի նախագահ տիկ. Հր. Յակոբեանի, Ռուսաստանի Հայերու Միութեան նախագահ պր. Ա. Աբրահամեանի ողջոյնի խօսքերը: Դադարէ մը յետոյ «Հայագիտութեան արդի վիճակը Հայաստանի մէջ եւ դարգացման հեռանկարները» նիւթով հանդէս եկաւ պատմագէտ Վլադիմիր Բարխուժարեան, իսկ պատմագէտ Ռիչարտ Յովհաննիսեան խօսեցաւ Սփիւռքի մէջ Հայագիտութեան արդի վիճակին եւ դարգացման հեռանկարներուն մասին:

Կէսօրէ յետոյ սկսան Հայագիտութեան չորս ճիւղերուն յատկացուած բուն զեկուցումները, որոնք տեղի կ'ունենային տարբեր շէնքերու տարբեր սրահներուն մէջ: Այնպէս որ ես բնականաբար ընտրեցի բանասիրութեան բնագաւառը եւ հինգ օր շարունակ հետեւեցայ բանասիրութեան նուիրուած զեկուցումներուն, որոնցմէ պիտի անդրադառնամ հայ լեզուի եւ ուղղագրութեան հետ ուղղակի կապ ունեցողներուն միայն:

ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԵՐ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ ՉԽՕՍԻԼ

Առաջին զեկուցողը եղաւ Գրականութեան Ինստիտուտի նախագահ պր. Ազատ Եղիազարեան՝ «Գրականագիտութիւնը Հայագիտութեան համակարգի մէջ» նիւթով, որով կը բացատրէր գրականագիտութեան դերը ժողովուրդի հոգեբանութեան զարգացման մէջ: Իրմէ յետոյ խօսք առաւ Համալսարանի դասախօս պր. Յովհաննէս Բարսեղեան, որուն նիւթն էր «Հայոց լեզուի պատմութեան մի քանի հիմնահարցեր Հայաստան-Սփիւռք փոխարարներութեան տեսադաշտում»: Արտայայտեց հետեւեալ գաղափարը.- «Լեզուն ժողովուրդինն է թէեւ, սակայն ժողովուրդին տէրը պետութիւնն է, հետեւաբար, լեզուն պետական է»: Այս գաղափարը, նաեւ զեկուցողի կրքոտ, բարկացող վիճակը, տեղ-տեղ մեզի համար անհասկնալի բորբոքած արտայայտութիւնը, ձայնի յանդիմանական շեշտը միանալով ուղղագրութեան եւ լեզուի «միասնականացման» մասին ար-

տայայտած իր գաղափարներուն, տեղի տուին վիճաբանութիւններու: Պետ. Համալսարանի դասախօս պր. Լեւոն Եղեկեան հարց կուտար թէ ինչպէ՞ս կարելի է արեւելահայերէնն ու արեւմտահայերէնը միասնականացնել, երբ արեւմտահայերէնը սահմանական ներքին մէջ «կը» մասնիկը կ'օգտագործի (կը խօսիմ), իսկ արեւելահայերէնը անորոշ դերբայի արմատին վրայ կ'աւելցնէ «ում» մասնիկը «եմ» օժանդակ բային հետ (խօսում եմ): «Իւրաքանչիւր լեզու ի՞ր ձեռով պէտք է զարգանայ» եղաւ իր եզրակացութիւնը: Իսկ երբ ուղղագրութեան միասնականացման մասին անդրադարձաւ, սրաուղղագրութեան միասնականացման մասին անդրադարձաւ, սրահներուն մէջ մի քանի հոգիի բերանէն հնչեց «Որոշել էինք որ ուղղագրութեան մասին պիտի չխօսինք» նախադասութիւնը: Սակայն արգէն խօսուած էր: Հայաստանցիք անգիտակցաբար չէին կարողագրէն խօսուած էր: Հայաստանցիք անգիտակցաբար չէին կարողացած յարգել իրենց իսկ կողմէ տրուած որոշումը: Այս դէպքը կը փաստէր թէ ուղղագրութեան հարցը կարելի չէ դանցառել եւ այդ մասին չխօսելու որոշում կայացնողներն անգամ ստիպուած կ'ըլլամսին անդրադառնալու անոր: Վէրքը մէջտեղն էր, իսկ բժիշկները չէին ուզեր դայն տեսնել եւ բուժել:

Յաջորդ նիստին խօսք առաւ Ամերիկայէն տիկ. Ռուբինա Փիւրումեան, «Ցեղասպանութեան յառաջացուցած ազգային ինքնութեան տագնապը եւ իր ազդեցութիւնը գրականութեան վրայ» նիւթով: Նչեց թէ հայերէնի ուղղագրութիւնը բազկացուցիչ տարրերէն մէկն է Հայու ինքնութեան եւ 1922ին Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխութիւնը ազդած է Հայոց ինքնութեան վրայ եւ փոփոխութեան ենթարկած դայն: Զարմանլիօրէն հակաճառող չունեցաւ:

ՀԱՅԵՐԵՆԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԷ

Յաջորդ օր, երեքշաբթի 16 Սեպտեմբեր, խօսք առաւ Լեզուի տեսչութեան փոխ-տնօրէն պր. Յովհաննէս Զաքարեան, որու նիւթն էր «Հայաստանի Հանրապետութեան լեզուի քաղաքականութեան հիմնադրոյթները»: Այս շատ կարեւոր նիւթի մասին խօսելով ըսաւ.- «Հին դարերէն սկսեալ Հայերէնը եղել է Հայկական ցեղերու խօսած լեզուն եւ Հայոց լեզուն փաստօրէն կատարել է պետական

այլապէս կ'ունենանք բռնատիրական վարչակարգերու պատկերը, ուր ղեկավարը կը խօսի եւ բոլոր լսողները պարտադրաբար կը ծափահարեն, առանց քննարկումի եւ առանց առարկութեան ընդունելով ըսուածները: Հայաստան 70 տարի ապրեցաւ այդ ձեւով: Ներկայիս սակայն, որ ազատ ու անկախ է եւ ընդունած է ժողովրդավար կարգերը, ինչպէ՞ս կրնայ տարբեր կարծիքներ չյարգել եւ նման գիտածողովի մը ընթացքին տեղ չտալ անոնց: Եղբայրակիչ լիազօւմար նիստի ընթացքին յայտարարուեցաւ թէ գիտածողովի համար մասնակցութեան հրաւեր ուղարկուած է 280 հոգի: Անոնցմէ 140 հոգի միայն մասնակցելու տրամադրութիւն յայտնած եւ միայն 88 հոգի եկած է: Եւ եղած են մերժումներ՝ «այլակարծիք»ներու հրաւէր ուղարկած չըլլալու պատճառաւ: Կազմակերպիչները ջանացի՞ն արդեօք գտնել բացակայութիւններու պատճառը, որ թերեւս հաւատքի պակաս մըն է Հայաստանի հանդէպ եւ խարուած ըլլալու դժացում մը, քանի որ Հայաստան-Սփիւռք Բ. Խորհրդածոցովն ալ նման ընթացք ունեցած էր իր զրպարտագիրով եւ իր պարտադրած գայթակղալից լուծմամբ՝ ուղղադրութեան հարցի մասին: Յաւ պատճառող կացութիւն մըն է անդրադառնալ, թէ ցեղասպանութիւնը մերժող Թուրքիա, այդ նիւթի մասին բանախօսելու հրաւիրեց պատմաբան Ռիչարտ Յովհաննէսեանը, Անահիտ Տէր Մինասեանը եւ Ժան-Քլոտ Քեպպպեանը: Իսկ մեր արեւակից Հայաստանցիք չունին նոյնքան հանդուրժողութիւն՝ լսելու համար մեզ եւ դարմանելու համար կացութիւնը:

3) Ուղղագրութիւնը հայ մշակոյթի միակ կալուածն է, որ տարբերութիւն եւ հեռաւորութիւն ստեղծած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ 70 տարիներէ ի վեր: Մնացեալ բոլոր կալուածներուն մէջ (պատմութիւն, երգ, պար, ճարտարապետութիւն, մանրանկարչութիւն, կրօնք եւ նոյնիսկ՝ խոհանոց) նոյնութիւն կայ, քանի որ նոյն ցեղի, նոյն ազգի զաւակներն ենք: Գրաւոր լեզուի փոխադարձ հասկացողութեան եւ լեզուամտածողութեան գետնի վրայ է տարբերութիւնը, քանի որ հազորդակցութիւնը կը խզուի ընթերցումի մակարդակին իսկ եւ կարելի չըլլար դիմացինին գրութիւնը կարդալ եւ իմաստը հասկ-

նալ: Հետեւաբար, տարիներու ընթացքին լեզուամտածողութեան եւ հոգեբանութեան գետնի վրայ հեռաւորութիւն ստեղծուած է, կողմերը օտարացած են իրարու: Այս պատճառաւ է որ Հայաստանցիք յաճախ կ'ըսեն թէ իրենք չեն ճանչնար Սփիւռքը, նոյնպէս եւ Սփիւռքահայերը կ'ըսեն թէ Հայաստանցիք տարբեր են: Այս օտարացման առջեւ վերջակէտ դնելու միակ միջոցը Հայ ժողովուրդի ազգային շահն ու ապագան նկատի առնելով ուղղագրութեան հարցը քննել եւ միասնութեան ուղղութեամբ լուծման մը յանգիլն է: Դժբախտաբար սակայն, այս մտեցումը յայտնապէս մաս չէր կազմեր գիտածողովի նպատակներուն: «Մինք արեւելահայերս եօթը միլիոն ենք, իսկ դուք՝ ձուլման ճամբուն վրայ» միտքը պատիւ չի բերեր իրենց, որովհետեւ եթէ մենք ձուլման ճամբուն վրայ ենք, հայրենիքին չի՞ վիճակիր արդեօք մեզ փրկելու պարտաւորութիւնը, ինչպէս որ ծնողք մը կը ջանայ ամէն միջոցի դիմելով փրկել իր հիւանդ զաւակը: Հակը ջանայ ամէն միջոցի դիմելով փրկել իր հիւանդ զաւակը: Հայ մաշխարհայնացման (Հայաստանեան բառով՝ կլոպալ[պացիա] այս դարուն, երբ մեծ ազգերու մշակոյթին կու՞ն երթալու վտանգ կը սպառնայ փոքրաթիւ ազգերուն, փոխանակ միանալու, բռունցք կազմելու եւ միասնաբար դէմ դնելու, մեր անմիաբանութեամբ եւ մեր անխելքութեամբ պիտի օգնե՞նք այդ մեծերուն: Դժբախտաբար, գիտածողովը շատ հեռու էր այս բոլորը նկատի առնելէ:

4) Հայաստանցի գիտնականները, որոնք Սփիւռքահայ գիտնականներուն արգիլած, այլ իրենք իրենց վերապահած էին ուղղապետութեան մասին արտայայտուելու իրաւունքը, բաւականացան գրութեան մասին արտայայտուելու թուային «առաւելութիւն» միայն Սփիւռքի բաղդատմամբ իրենց թուային «առաւելութիւն» չփոխելու իրենց նշելով, որպէս պատճառ ներկայ ուղղադրութիւնը չփոխելու իրենց յամառութեան: Իսկ ինչ կը վերաբերի լեզուագիտական փաստարկներու, այդ մասին ո՛չ մէկ խօսք ըրին, եթէ... նկատի չունենանք տոքթ.-փրոֆ. Սարգիս Յարութիւնեանի «Ափսոս, որ պը. Զահուկեանը ներկայ չէ, Սարգիս Յարութիւնեանի «Ափսոս, որ պը. Զահուկեանը ներկայ չէ, յայտութիւնը: Իսկապէս ափսոս է որ պը. Զահուկեանը ներկայ չէր, որովհետեւ ան մեր բոլորէն, մեսրոպեան ուղղադրութեան վերականգնումը պահանջողներէս աւելի՛ լաւ գիտէ Հայաստանի մէջ

ներկայիս օգտագործուած ուղղագրութեան բերած վնասները մեր լեզուին եւ մեր ազգին:

Այս բոլորը նկատի առնելով կարելի է ըսել, թէ Միջազգային Առաջին Հայագիտական Ժողովը հետո էր «հայագիտական» ըլլալէ տրուած ըլլալով որ չէր ընդգրկէր հայերէն գրաւոր լեզուն, որուն միջոցաւ տեղի կրնան ունենալ հայագիտական բոլոր բազմաբնոյթ ուսումնասիրութիւնները: Այս արգիւնքը կրնան մեղմացնել համաժողովի ընթացքին ստեղծուած ծանօթութիւններու, բարեկամութիւններու յիշողութիւնը, կազմակերպիչներուն մեզ սիրաշահելու տրամադրութիւնը եւ անշուշտ, հայաստանեան աւանդական հիւրասիրութեան իրողութիւնը: Սակայն, մեր ակնկալութիւնները գիտական եւ ազգային էին:

Փարիզ, 14 Հոկտեմբեր 2003

Տպում՝ «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 23, 24, 25-26 Հոկտեմբեր 2003.

12. ԵՐԿՈՒ ԱՌԱՋԱՐԿ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆ ՊՐ. ՌՈՒԲԵՆ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆԻՆ

«Ֆրանս-Արմէնի» ամսագրի 2003 Յուլիս-Օգոստոս միացեալ թիւերուն մէջ հետաքրքրութեամբ կարդացի Հայաստանի Ազգային Ժողովի երեսփոխան պր. Ռուբէն Յովսէփեանի հետ հարցազրոյց մը, որ ունէր «Մաշտոցեան ուղղագրութեան հետազոտութիւն» խորագիրը: Յարգելի երեսփոխանը այդ հարցազրոյցին մէջ շատ ճիշդ եւ առողջ գաղափարներ կ'արտայայտէր: Արդարեւ, պր. Յովսէփեան կ'ըսէր թէ ինք անձնապէս կողմնակից է որ Մաշտոցեան դասական ուղղագրութիւնը վերականգնուի Հայաստանի մէջ:

Առաջին անգամն է որ Հայաստանի Իշխանութիւններուն մաս կազմող պաշտօնական անձնաւորութիւն մը հարցազրոյցի նման հրատարակային ելոյթի մը ընթացքին կը յայտարարէ թէ ինք կողմնակից է դասական ուղղագրութեան վերականգնումին, զանկողմնակից է դասական ուղղագրութեան վերականգնումին, զանկողմնակից է Հայաստանի մէջ այս նիւթի մասին զոյուցիւն ունեցող թասպան:

Հակառակ այս ճիշդ կարծիքին սակայն, պր. Յովսէփեան Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերագարծի հնարաւորութիւն չի տեսներ առ այժմ: «Գիտէ՞ք, ամէն բան չէ որ կարելի է հեշտութեամբ վերադարձնել: Դրօշն ու դինանշանը վերականգնել մեզ յաջողուեց. դասական ուղղագրութեան հարցում նոյնկերպ վարուել չենք կարող, սակայն ուղղագրութեան հարցում նոյնկերպ վարուել չենք կարող, որքան էլ ուզենանք» կ'ըսէ: Եւ Ֆրանս-Արմէնիի կողմէ ուղղուած «Ինչո՞ւ» հարցումին կը պատասխանէ. «Որովհետեւ պատրաստ չենք. ես, դուք, հասարակութիւնը»:

Այո, շատ ճիշդ է, Հայաստանի հասարակութիւնը պատրաստ չէ, որովհետեւ Հայաստանի մէջ այս նիւթը թասպու է եւ հայաստանեան մամուլը երբեք չի հրատարակել Հայաստանցիներու կամ Սփիւռքահայերու կողմէ Մաշտոցեան ուղղագրութիւնը վերականգնելու ա: Հրաժեշտութեան մասին գրուած յօդուածներ: Հետեւաբար, Հայաստանի մէջ չէ ստեղծուած հասարակաց կարծիք այս

շատ կարեւոր հարցի մասին: Ժողովուրդը չի գիտեր թէ 1922ին Մոսկուայէն եկած հրամանի համաձայն փոխուած եւ մինչեւ այսօր օգտագործուող արեղեանական ուղղագրութիւնը ի՞նչ վնասներ կը պատճառէ հայ լեզուին, ինչպէս կ'աղքատացնէ զայն: Ժողովուրդը չ'անդրադառնար թէ այդ ուղղագրութիւնը ինչպէս զինք հեռացուցած է իր արմատներէն եւ իր 16 դարու հարուստ գրական ժառանգութենէն, զոր այսօր չի կարողանար կարգալ եւ հասկնալ, չ'անդրադառնար թէ իր եւ արտասահմանի ազգակիցներուն միջեւ անջրպետ մը գոյացած է այդ ուղղագրութեան պատճառաւ, փոխադարձաբար զիրար չեն կրնար կարգալ ու հասկնալ: Այս բոլոր լեզուակործան եւ ազգակործան պատճառներու մասին գրուած յօդուածներէն Հայաստանցի ժողովուրդը տեղեակ չէ, քանի որ անոնք արտասահմանեան թերթերուն մէջ միայն կը տպագրուին: Հետեւաբար, տեղեակ չըլլալով մետալիին երկու երեսներուն, չունի անձնական կարծիք: Միայն գիտէ թէ այս մասին վէճ կայ եւ օր մը հաւանական է որ փոխուի այդ ուղղագրութիւնը: Ուրեմն, կը սպասէ իշխանութիւններու որոշումին: Արդ, ըսել թէ «Ժողովուրդը պատրաստ չէ», թէ՛ ճիշդ է եւ թէ՛ սխալ: Որովհետեւ ժողովուրդը մինակը չի կրնար պատրաստուիլ...:

Այս թապուին պատճառը որոշ լեզուաբաններու կեցուածքն է, որոնք ճնշում կը բանեցնեն Հայաստանի իշխանութիւններուն վրայ, արգելք ըլլալով որեւէ փոփոխութեան: Որովհետեւ կը վախնան որ եթէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձ կատարուի, 70 տարուան սովետական ժամանակաշրջանին իրենց հրատարակած գրքերը մէկ կողմ կը նետուին, չեն ընթերցուիր: Անոնք կը մոռնան սակայն, որ լեզուն իրենց սեփականութիւնը չէ, այլ կը պատկանի համայն Հայութեան եւ իրաւունք չունին ազգի լեզուական ապագային վնասելու: Այս խնդրի լուծման մէջ, ուրեմն, պր. Ռուբէն Յովսէփեան կրնայ շատ օգտակար հանդիսանալ, Հայաստանի Ազգային ժողովին ներկայացնելով հարցը եւ ապահովելով որ ուղղագրութեան կապակցութեամբ թեր ու դէմ կարծիքներու տեղ տրուի Հայաստանեան մամուլին մէջ: Պէտք է յիշել պատմական փաստը, թէ արեւմտահայ աշխարհաբարը 1850էն մինչեւ 1915 հրատարակա-

յին բանավէճերով է որ կազմաւորուեցաւ Պոլսոյ մէջ: Մամուլի էջերուն մէջ է որ արտայայտուեցան լեզուադէտներ, քերականագէտներ, գրողներ՝ թեր ու դէմ կարծիքներով: Այդ բանավէճերուն որպէս արդիւնք, մաքրուեցաւ, բիւրեղացաւ, քերականական եւ շարահիւսական իր վերջնական ձեւը ստացաւ արեւմտահայ աշխարհաբարը, որով այսօր կը գրենք: Եւ այդ յղուած ու տաշուած լեզուով է որ Պոլիս արեւմտահայ գրականութեան փառապսակը հիւզուով է որ Պոլիս արեւմտահայ գրականութեան փառապսակը հիւսեց, մեղի պարդեւելով Մեծարենցի, Սիւսանյանի, Վարուժանի, Թէքէեանի, Զօհրապի նման հրաշալի գրողներ, որոնց գործերով թէքէեանի, Զօհրապի նման հրաշալի գրողներ, որոնց գործերով արդարօրէն կը հպարտանանք: Ահա այսպէս կը լուծուին լեզուաարդարօրէն կը հպարտանանք: Ահա այսպէս կը լուծուին լեզուանավէճերէ վախնալով եւ հարցը անորոշ ժամանակով յետաձգելով: Նայէ՛ք որ, պր. Յովսէփեան խիստապէս հայրենասիրական գործ կատարած կ'ըլլայ, եթէ հարցը տանի Խորհրդարան:

Հարցազրոյցին մէջ պր. Յովսէփեան խնդրի լուծման ուղղութեամբ կ'առաջարկէ որ Հայաստանի դպրոցներուն մէջ հաստատուի Մեսրոպեան ուղղագրութեան դասաւանդութիւն.- «Թո՛ղ արեղեանական ուղղագրութեան հետ մեր երեխաներին սովորեցնեն նաեւ դասականը: Նրանք մի քանի օտար լեզու են սովորում. ինչո՞ւ մերը, դասականը չսովորեն» կ'ըսէ, ինչ որ շատ ճիշդ մօտեցում է: Ռուբէն Յովսէփեան Հայաստանի Ազգային ժողովին Փափաքելի է, որ պր. Յովսէփեան Հայաստանի Ազգային ժողովին Փափաքելի նաեւ այս հարցը եւ ապահովէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան ուսուցումը Հայաստանի դպրոցներուն մէջ: Այդ կերպով նոր սերունդը գոնէ տէր կը դառնայ անցեալի մեր հարուստ գրական ժառանգութեան, անհաղորդ չի մնար նաեւ սփիւռքահայ ներկա գրականութեան: Հայաստան-Սփիւռք գրաւոր կապերն այլ որոշ չափով կ'ամրանան, մինչեւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան ուշացած վերականգնումը Հայաստանի մէջ:

Ամէն պարագայի գովելի է Ֆրանս-Արմէնի թերթը, որ տեղ տուած է այս հարցազրոյցին:

Տպուած՝ «Լեռնականգում մեսրոպեան ուղղագրութեան» խորագրով.- Ֆրանս-Արմէնի ամսագիր, Փարիզ, Յունուար, 2004.

Հայաստանի Ազգային Ժողովի Գիտութեան,
Կրթութեան, Մշակոյթի եւ Երիտասարդութեան
Հարցերի Մշտական Յանձնաժողովի Նախա-
գահ Տիկ. ԳՐԱՆՈՒԵ ՅԱԿՈՒԲԵԱՆԻՆ

Փարիզ, 14 Փետրուարի 2004 թ.

Ազնուափայլ Տիկին Յակոբեան,

Ազգային Ժողովի յարգարժան Նախագահ Պր. Արթուր Բաղդասարեանը իր Փարիզ գտնուելու ժամանակ երբ հանդիպում ունեցաւ ժողովուրդի հետ հայկական դեսպանատան մէջ, Հայոց լեզուի համազգային ուղղագրութեան վերադարձի մասին իմ հարցումին պատասխանելով զիս հրաւիրեց Ազգային Ժողով, լսումների ժամանակ արտայայտելու իմ մտեցումը այս հարցին մասին: Ուրախալի է որ իր Երեւան վերադարձին Ձեզի յանձնարարեր է այս հարցով զբաղուիլ: Նաեւ կրկնակի ուրախալի է որ Դուք կապ հաստատեցիք ինձի հետ եւ ցանկութիւն յայտնեցիք Ձեր Փարիզ այցելութեան առթիւ հանդիպում մը ունենալ հետս, նաեւ իմ ղեկավարած Մաշտոց, Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան քանի մը անդամներուն հետ: Շնորհակալ եմ Ձեր հրաւերին համար, որ ցոյց կու տայ հարցի էութեան տեղեկանալու, նրբութիւններուն թափանցելու եւ լուծման ուղղութեամբ միջոցներ փնտռելու կամք՝ իշխանութիւններուն կողմէ: Ուրեմն, ես ալ իմ կողմէս հարցին լրջօրէն մօտենալով ստորեւ Ձեզ կը յղեմ իմ մտածումներս այս մասին:

Նախ ըսեմ որ 4 Մարտ 1922ի դեկրետով փոխուած ուղղագրութեան հարցը ո՛չ միայն իմ, այլ բոլոր Հայ թէ օտար հայագէտներուն հարցն է դարձած այդ թուականէն ի վեր: Յ. Թումանեանէն սկսեալ մինչեւ Պարոյր Սեւակ, բոլորն ալ խստօրէն ընդգիմացած

են այդպիսի բռնի փոփոխութեան մը դէմ եւ իրենց դիտողութիւնները յայտնած են նոր ուղղագրութեան մասին, որոնք տպագրուած են շատ գրքերու մէջ: Սակայն ուղղագրութեան հարցով անսահմանօրէն աւելի շահագրգռուած են Սփիւռքահայերը, քանի որ դրանոր լեզուն ուղղակի կապ ունի ազգի մը ինքնութեան հետ եւ Սփիւռքահայերը, որպէս արեւմտահայ լեզուի եւ գրականութեան ժառանգորդներն ու պահակները, բնական է որ իրենց մորթին վրայ զգացած են այդ փոփոխութեան յառաջացուցած երկփեղկուած վիճակը եւ կը ցանկան չարիքին արմատը վերացնել՝ մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումով եւ ազգային միասնականութեան վերահաստատումով: Այս հարցի մասին այսօրուան Սփիւռքահայ մտաւորականութեան կեցուածքը կարելի է տեսնել Փարիզի «Յամաւորականութեան կեցուածքը կարելի է տեսնել Փարիզի «Յառաջ» թերթի 18-19 Մայիս 2002ի թիւին մէջ, որ լոյս տեսած է Հայաստան-Սփիւռք երկրորդ խորհրդաժողովի նախօրեակին (տե՛ս Յաւելուած Գ-Զ):

Ես այս հարցին կը մօտենամ երեք տարբեր տեսանկիւններէ: Առաջինը այն է որ ես Սփիւռքահայ եմ, հետեւաբար պիտի յայտնեմ Սփիւռքահայութեան վիճակը եւ Սփիւռքահայ մտաւորականութեան կեցուածքը, երկրորդ՝ որպէս Սորպոնի Համալսարանի նաստեղծ եւ գրականագէտ, նաեւ հայերէնի ուղղագրութեան մասնագէտ (բոլոր հայագէտները անպայման չեն մասնագիտացած հայերէնի ուղղագրութեան մէջ), Ձեզի պիտի պարզեմ հարցի գիտային ուղղագրութեան մէջ, Ձեզի պիտի պարզեմ հայ լեզուի դասախօս եւ կան երեսակը, երրորդ՝ որպէս մանկավարժ, Հայ Լեզուի դասախօս եւ հեղինակ՝ լսատեսողակաւ (Audiovisuel) մեթոտով հրատարակուած «ՕՏԱՐԱՆՕՍՄԵՐՈՒ ԸԱՄԱՐ ԸԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ԶԵՆԱՐԿ»-ի, Ձեզի պիտի յայտնեմ հարցի կրթական դեմքի վրայ եւ նոր սերունդին մօտ յառաջացուցած կացութիւնը:

Ա. ՍՓԻՒՐԵԱՅԱՅԵՐՈՒ ՊԱՐԱԳԱՆ

Ո՛չ ոքի համար գաղտնիք է որ 4 Մարտ 1922ի դեկրետով փոխուած հայաստանեան նոր ուղղագրութիւնը խոր բաժանում ստեղծ

ծած է Հայ ժողովուրդի երկու հատուածներուն միջեւ: Սփիւռքահայերը, նոյնպէս եւ Պարսկահայերը, որոնց լեզուն արեւելահայերէնն է, չեն ընդունած դեկրետով, բռնի կերպով փոխուած ուղղագրութիւնը եւ շարունակած են օգտագործել մեսրոպեան համաղղային ուղղագրութիւնը: Այսպիսով, Հայ ժողովուրդի երկու հատուածներուն միջեւ գրաւոր հաղորդակցութեան կապը խզուած է: Այդ օրէն ի վեր իրարու գրականութիւն եւ թերթեր կարգալու, հասկնալու, այդպիսով ալ իրարու ներքին կեանքի մանրամասնութիւններուն, իրարու մտածողութեան եւ հոգեբանութեան հաղորդակից մնալու հնարաւորութենէն զրկուած են երկու կողմերն ալ: Այս պատճառաւ է որ Հայաստանցիք միշտ կ'ըսեն թէ Սփիւռքը եւ Սփիւռքահայը չեն ճանչնար: Նոյնը կ'ըսեն նաեւ Սփիւռքահայերը Հայաստանցիներու համար, երբ կ'այցելեն Հայաստան, տեղի բնակչութիւնը շատ տարբեր գտնելով իրենցմէ: Պարզ է: Երկու ժողովուրդները օտարացած են իրարու՝ գրաւոր հաղորդակցութեան խզումին պատճառով: Ստեղծուած այս բաժանումին հետեւանքով Սփիւռքը երեք սերունդի կորուստ ունեցաւ:

Ուրեմն, անհրաժեշտ է անյապաղ վերականգնել դասական ուղղագրութիւնը՝ վերահաստատելու համար փրթած կապը արտերկրի Հայոց հետ, դառնալով մէկ ազգ՝ մէկ համազգային ուղղագրութեամբ եւ մշակոյթով, ինչպէս որ էինք 1922 էն առաջ:

Բ. ՀԱՐՑԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԵՍԱԿԸ

1) Հայաստանեան դեկրետային ուղղագրութիւնը փոխած է հայերէն բառերու պատկերը: Բառապատկերներու փոփոխութեան պատճառաւ կարելի չէ ճանչնալ բառերու արմատներն ու բաղադրիչները (ստացած յօդերը, անյայտները, հոլովման, ածանցման եւ բարդութեան ատեն բառին կրած փոփոխութիւնները), կարելի չէ ճաշել քննել գրաբարի եւ արեւմտահայ աշխարհաբարի հետ ունեցած կապերը:

Օրինակ, լեզափոխութիւն բառը նոր ուղղագրութեամբ կը գրուի հետափոխութիւն ձեւով: Որով այս բառին պատկերը փոխուած է, եւ այլեւս չենք կրնար հասկնալ թէ բառի առաջին լեզվանկը կը նշա-

նակէ վիճակի փոփոխութիւն: Իսկ առաջին վանկը «հ» ով գրելու պարագային բառին իմաստը անհասկնալի կը դառնայ, քանի որ հեղ, երկու նշանակութիւն ունի = ա) արմատն է հեղու բայի, որ կը նշանակէ հոսեցնել, թափել, բ) կը նշանակէ անգամ (շատ հեղ = շատ անգամ): Ուրեմն, «հ» ով գրուած հետափոխութիւնը բառը կապ չունի աւելուցիչի հետ: Բառը կորսնցուցած է իր ստուգաբանական իմաստը: Այսպէս է նաեւ այլ բառերու պարագան: Օրինակ՝ յոռի (գէշ, վատ) եւ հոռի (Հայկական տոմարի երկրորդ ամիսը), որ ո՛չ մէկ կապ ունի յոռեզոյն բառի իմաստին հետ:

2) Բառերու արմատներն ու բաղադրիչները չճանչնալու հետեւանքով կարելի չէ ճաշել այդ տարրերով ճոր բառեր ստեղծել՝ ըստ հայերէնի քերականութեան եւ հնչիւնափոխութեան օրէնքներուն:

Ուստի, իր ծնուցիչ մայր լեզուն եղող Գրաբարէն օգտուելու եւ ինքզինք տեւաբար հարստացնելու փոխարէն Հայաստանեան արեւելահայերէնը դատապարտուած է աղքատանալու եւ օտար փոխառութիւններ կնքելու, ինչպէս որ տեղի կ'ունենայ ներկայիս, օրինակ՝ «ապամոնթաժաւորում», «ֆիքսել», «օպտիմալացում», «կոռումպացուած», «Մոնոթատրոն», «Տոնոր», «Սուրտթարգմանութիւն», եւլն. (շարքը շատ երկար է), որոնք օտար արմատներու վրայ պատուաստուած եւ իբր թէ Հայացած բառեր են...:

Այս օտարամտ փոխառութիւնները, այս կէս հայերէն եւ կէս ֆրանսերէն անճոռնի բառակերտումները կ'աղճատեն, կը խաթարեն, կ'աղքատացնեն լեզուն:

Հայ լեզուի այս խաթարուած ապագան նախատեսած էին Հայ թէ օտար հայագէտները 1922 թուականէն սկսեալ եւ իրենց դիտողութիւններով կ'ուզէին ե՛տ կեցնել Հայ մտաւորականները նման լեզուասպանութեան, միայն թէ անոնք չէին գիտեր թէ անկարելի է Մոսկուայի Հրամանին անաստել, չէին գիտեր գաղտնի փաստա-

թուղթերու գոյութիւնը, զորս մենք ունինք այսօր մեր տրամադրութեան տակ, հրատարակուած ձեւով¹:

3) Ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով գոյութիւն ունենալէ դադարած են նաեւ նոյնահունչ, բայց տարբեր նշանակութիւն ունեցող բառեր, արմատներ, ինչ որ բառապաշարային աղքատացում կը յառաջացնէ:

Առնենք, օրինակ, հետեւեալ նոյնահունչ բառերը.- սէր-սեր, գէր-գեր (գերա-գոյն), հոտ-հօտ-յօտ (յօտել, ճիւղերը կտրել), յեռ-հեռ, յորդ-հորթ, յարկ-հարկ, յամր - համր, աղօտ (մշուշոտ) - աղոտ (աղի), եւլն.: Ասոնց մէկ եզրը դատապարտուած է մոռացումի եւ կորստեան, քանի որ չ'օգտագործուիր: Օրինակ՝ «յամր» բառը (դանդաղ) դատապարտուած է մոռացուելու, քանի որ 70 տարիէ ի վեր կը գրուի «համր» ձեւով (անխօս): Ուրեմն, «համր» բառը այսօր պարագային համաձայն կը նշանակէ «դանդաղ» կամ «անխօս»: Սակայն, «համրաքայլ առաջացան» նախադասութիւնը ինչպէ՞ս թարգմանել = անխօս՞ յառաջացան, թէ՛ դանդաղ յառաջացան...: Նոյնպէս, «Պատկերը աղոտեցաւ» ի՞նչ կը նշանակէ = պատկերը աղի՞ դարձաւ, թէ՛ մշուշուեցաւ...: Այստեղ ալ աղօտ բառը դատապարտուած է կորստեան, քանի որ նոր ուղղագրութեամբ բառամիջին չ'օգտագործուիր «օ» տառը: Օրինակները անհամար են:

Նմանահունչ բառերու ուղղագրական տարբերութիւնները անհրաժեշտ է պահել, որպէսզի յայտնաբերուին բառերու կազմախօսական (morpho-logique) վիճակները եւ անհրաժեշտ բաղադրիչները հայերէնի բառակազմութեան եւ հնչիւնափոխութեան օրէնքներուն համաձայն օգտագործելով գրական, գիտական եւ արհեստագիտական նոր բառեր կերտուին:

4) Ուղղագրական տարբերութիւնները անհրաժեշտ է պահել նաեւ ստուգաբանական հետազօտութիւններու համար, որպէսզի վերահաստատուին հնդեւրոպական լեզուներու հետ հայերէնի յարաբերութիւնները, գիտցուին օտար լեզուներու հետ կնքած փոխառութիւն-

1 Տե՛ս Կարէն Սիմոնեան, Կրեմլի յոյժ գաղտնի փաստաթղթերից մի Բանիսը, (Խմբագիր՝ Լեւոն Միրիջանեան), Երեւան, Նախիջեւան հրատարակչութիւն, 2003:

ներն ու փոխատուութիւնները, ինչպէս որ տեղի կ'ունենար ժամանակին, 1922էն առաջ: Ստուգաբանական անկարելիութեան պատճառաւ էր որ Ստ. Մալխասեանցը իր բառարանը չկարողացաւ հրատարակել հայաստանեան ուղղագրութեամբ եւ Ստալինի յատուկ հրամանով զայն հրատարակեց մետրոպիտան ուղղագրութեամբ:

Ստուգաբանական անկարելիութիւնը մեծ կորուստ մըն է մեր լեզուին համար, որ այսպիսով կը կորսնցնէ դարերէ ի վեր իր ունեցած պատմաշակութային արժէքը:

5) Այբուբենէն «ւ» (հիւն) տառին ջնջումը յառաջացուցած է լեզուէն ալ «իւ» հնչիւնին կորուստը, որով Երեւանի մէջ Victor Hugo անունը կ'արտասանեն Վիկտոր Հյուլիօ, չկարողանալով «իւ» հնչիւնը արտաբերել: Մինչդեռ Հայոց այբուբենին հեղինակը Մեսրոպ Մաշտոց ճշգրտ է «իւ» հնչիւնին գոյութեան իրաւունքը, իր ձեռքով գրուած առաջին նախադասութեան մէջ իսկ օգտագործելով զայն. - «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Հանճարեղ գիւտարարը տեղեակ էր որ Հայաստանի զանազան դաւառներու բնակչութիւնը տարբեր առողանութիւններ ունի: Այսպէս, ոմանք բնակչութիւնը տարբեր առողանութիւններ ունի: Այսպէս, ոմանք բնակչութիւնը տարբեր առողանութիւններ ունի: «իւ» հնչիւնը պահպանուեցաւ մինչեւ 1922, որմէ յետոյ «ւ» տառի ջնջումով այդ հնչիւնը փոխարինուեցաւ «յու»ով:

6) «ի» տառի ջնջումով խառնակուած են նաեւ տոմարական հաշիւները, քանի որ «ի» թուային արժէքն է 7000: Իսկ նոր ուղղագրութեան մէջ «ը» փոխարինող «ու» երկու տառ է, որոնցմէ «ո»-ի արժէքն է 600: Ուստի «ը» փոխարինող «ու»-ի արժէքը = 600 + 7000 = թող ուսողագէտները (մաթեմատիկոս) հաշուեն թէ՛ քանի՞ կ'ընէ...:

7) Բառամիջի «ե»-երը ջնջելու պատճառով յայտնի չէ թէ ո՞ր պարագային է որ բառամիջի «ե»-ն «ի»-ի կը փոխուի:

Օրինակ, գեր - գիրուկ (ինչո՞ւ հնչիւնափոխութիւն՝ եթէ «գեր»ը պիտի գրուի «ե»ով), մինչդեռ պետ-պետութիւն (հնչիւնափոխութիւն չկայ), գետ-գետակ, բայց նաեւ՝ գետ - գիտակից (ինփոխութիւն չկայ): Պետք - պի-

տանի (ինչո՞ւ), բայց նաև՝ պնտութիւն (հնչիւնափոխութիւն չկայ), օրէն -ապօրինի (ինչո՞ւ), «Օրինաց Երկիր» (ինչո՞ւ, չէ՞ որ «օրենք» բառը ներկայիս կը գրուի «ե»ով եւ «ե»ը երբեք չի դառնար «ի»): Նման բառերու շարքը երկար է:

Ինչպէ՞ս կարելի է այսքան կամայական «ուղղագրութիւն» մը օգտագործել:

8) «Ե» եւ «ւ» տառերու միացութեամբ ստեղծուած «եւ» ը նոր ուղղագրութեան մէջ կը համարուի մէկ տառ, տարօրինակ կացութիւն մը ստեղծելով:

Արդարեւ, այբուբենէն վտարուած «ւ» տառը ինչպէ՞ս գոյութեան իրաւունք կը ստանայ «եւ» ձեւին մէջ...: Այս տառը չունի իր մեծատառը եւ ի պահանջել հարկին կ'օգտագործուի «ԵՎ» ձեւով (օրինակ՝ բառարանի մէջ), սակայն միշտ կը համարուի մէկ տառ...: Պարագան նոյնն է նաև «ւ»ը փոխարինող «ՈՒ»ի համար, որ նոյնպէս կը համարուի մէկ տառ...:

9) Բառասկզբին «է» հնչիւնը կը գրուի «է» եւ կը պահպանուի բարդութեան ու ածանցման պարագային, օրինակ՝ էութիւն, էջ: Սակայն բառամիջին չի պահպանուիր եւ կը գրուի «ե»ով, ինչպէս՝ քրիստոնէութիւն, գործունէութիւն, եւլն., ինչ որ շատ տարօրինակ է:

10) Նոյնպէս, «օ» հնչիւնը բառասկզբին կը գրուի «օ» եւ կը պահպանուի բարդութեան ու ածանցման ժամանակ, ինչպէս՝ «օր», «ամէնօրյա», սակայն նոյն «օ»ն բառամիջին կը գրուի «ո»ով, ինչպէս՝ «անօրէն», «Համեստօրեն»:

Ինչպէ՞ս կարելի է նոյն արմատը (օրէն) երկու տարբեր ձեւերով գրել: «օրէն» արմատը կը նշանակէ կարգ, կանոն, օրէնք: Ուրեմն, իր ածանցուած ձեւին մէջ «պարկեշտօրէն» կը նշանակէ պարկեշտութեան օրէնքով եւ «անօրէն» կը նշանակէ օրէնք, կարգ ու կանոն չյարգող, հետեւաբար երկու բառերն ալ պէտք է գրուին «օ»ով: Հապա՞ «տարօրինակօրէն» բառը, որ բառամիջին նոր ուղղագրութեամբ կը պարունակէ թէ՛ «օ» եւ թէ՛ «ո»...:

11) Գրատը լեզուն ժողովուրդի մը անձնագիրն է: Երկու տարբեր գրելաձեւեր երկու տարբեր ժողովուրդներու կրնան պատկանի:

Սօսակցական լեզուն զայն խօսող ժողովուրդին հետ միաժամանակ կ'անհետանայ եւ մենք չենք կրնար գիտնալ թէ անոնք ինչպէ՞ս կը խօսէին: Գրաւոր լեզուն է որ մնայուն է եւ ազգի մը մշակոյթին մասին տեղեկութիւն կու տայ: Հողին տակէն դառնուած որեւէ առարկայ իր վրայ կրած գիրերով է որ կը յայտնէ այդ ազգին ինքնութիւնը: Արդ, երկու տարբեր գրատը լեզուի գոյութիւնը կը վկայէ երկու տարբեր ազգերու ինքնութեան մասին: Հայերս, ներկայիս միակ ազգն ենք աշխարհի, որ երկու տարբեր ուղղագրութիւններով երկու տարբեր գրականութիւններ ունինք:

Սա կը նշանակէ թէ մեր ժողովուրդի երկու բաժանուած հատուածներու ինքնութիւնը հաւասարապէս վտանգուած է:

12) «Հնչիւնային» ուղղագրութիւնը կարծեցեալ ստաւելութիւն մըն է:

Բոլոր լեզուներու ուղղագրութիւններն ալ իրենց ստեղծուած օրին հնչիւնային են եղած, ինչպէս մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Սակայն բառերու արտասանութիւնն ու գրելակերպը ժամանակի ընթացքին չեն համապատասխաներ իրարու՝ բոլոր լեզուներու պարագային: Որովհետեւ ժողովուրդներու լեզուն եւ հնչիւնները ժամանակի ընթացքին կը փոխուին, սակայն ուղղագրութիւնը կը մնայ միշտ նոյնը: Այնպէս որ հնչիւնային ուղղագրութեան մը պարագային, գրելակերպի եւ արտասանութեան նոյնութիւնը պահելու համար անհրաժեշտ է տեսարար ուղղագրութիւն փոխել, ինչ որ գիտականօրէն ընդունելի է գործադրելի չէ: Եւրոպացիներ, օրինակ, մէկ հնչիւնի փոխարէն երկու-երեք գիր կ'օգտագործեն, սակայն չեն փոխեր իրենց լուղագրութիւնը, որպէսզի անցեալի իրենց գրաւոր ժառանգութեան հետ կապը չխզուի: Մինչդեռ մեր պարագային ճիշդ այդ կապն է որ խզուած է եւ այդ պատճառաւ Հայաստանցի նոր սերունդը չի կրնար կարգաւ ո՛չ մեր 15 դարու գրական ժառանգութիւնը, ո՛չ արեւմտահայ հրաշալի գրականութիւնը, ո՛չ ալ Սիիւր-բահայ ներկայ գրականութիւնը կամ մամուլը: Այնպէս որ մեր 15 դա-

ԱՐՅԵՍՏԱԿԱԼՕՐԵՆ ՍՏԵՂԾՈՒԿԾ ԽՈՉՆԴՈՏՆԵՐ

Դժբախտաբար, այսօր, 1922ի դեկտեմբերյան փոփոխութեան «դէպք»ի քաղաքական հիմքը մոռացութեան տրուելով հարցը քաղաքական ոլորտէն փոխադրուած է լեզուի մասնագէտներու կողմէ քննարկողմաներու ոլորտ: Ուղղագրութեան հարցը վերածուած է լեզուական գետնի վրայ փոխադրուած վէճի մը, որ կը շարունակուի մէկ կողմէ ազգային ժառանգութեան արժէքը գիտցող Հայաստանահայ թէ՛ Սփիւռքահայ մտաւորականներու, միւս կողմէ իրենց սեփական շահը նկատի առնող եւ ազգային մտածողութենէ հեռու որոշ լեզուաբան-տոքթոր-պրոֆեսորներու միջև: Այս ակադեմիկոս լեզուաբանները իրենց տիրապետութեան տակ են առած Հայոց լեզուն եւ անոր հետ կը վարուին որպէս իրենց սեփականութիւնը, արգելք ըլլալով ազգային ուղղագրութեան վերականգնումին: Մինչդէռ լեզուի տէրը լեզուաբանները չեն, այլ լեզուն կը պատկանի համայն Հայութեան: Լեզուն լեզուաբանները չէ՛ որ կը ստեղծեն, այլ՝ բանաստեղծները, գրողները, մասնաւորապէս աշխատողները: Այս ակադեմիկոս լեզուաբանները իրենց կեցուածքը կ'արտայայտեն ջղագարութեան հասնող ուժգնութեամբ, անիմաստ եւ գիտական հիմք չունեցող «փաստ»երով, նոյնիսկ իրենց ընդգիծազիրները զրպարտելով որպէս օտար արտաքին ուժերու ծառայող դաւաճաններ, որոնք «հայ մշակոյթը քայքայելու» եւ «գալիք սերունդներին անգրագէտ դարձնելու» նպատակ կը հետապնդեն «թելադրուած հայատեաց կեդրոններին» (տե՛ս Յաւելուած Բ.):

Այս լեզուաբան ակադեմիկոսները խորհրդային ժամանակաշրջանէն իրենց ունեցած վարկին վստահելով կը տարածեն սուտ եւ սխալ տեղեկութիւններ ժողովուրդին մէջ: Անոնք նախ կ'ուրանան որ հայերէնի ուղղագրութիւնը փոփոխութեան ենթարկուած է սովետ. Միութեան լեզուական քաղաքականութեան հետեւանքով, որ կը ձգտէր ուղղագրութիւններու փոփոխութեամբ ազգերը հեռացնել իրենց զրականութենէն, իրենց արմատներէն, իրենց ինքնութենէն, նաեւ արտասահմանի իրենց ազգակիցներէն եւ ժամանակի ընթացքին դարձնել սովետական մարդու ինքնութիւնը անոնց մէջ:

Երկրորդ, կ'ըսեն թէ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը գրաբարի ուղղագրութիւնն է եւ մենք որ գրաբար չենք խօսիր, բնականաբար չենք կրնար օգտագործել գրաբարի ուղղագրութիւնը: Մինչդէռ, մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պարզապէս հայ լեզուի համակարգուած համազգային ուղղագրութիւնն է: Երբեմն ալ կ'ըսեն թէ արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւնն է, անգիտանալ ձեւանալով Պարսկահայերու պարագան, որոնք արեւելահայ ըլլալով հանդերձ կ'օգտագործեն մեսրոպեան ուղղագրութիւնը մինչև այսօր: Կ'ուզեն անգիտանալ նաեւ նոր ուղղագրութեան հայ լեզուին բերած վնասները (զորս թուեցի վերելք) այլ կը դաւանին թէ ամենակատարեալ ուղղագրութիւնն է եւ որեւէ գիտական պատճառ չկայ, որպէսզի վերադարձ կատարուի դէպի «հին» ուղղագրութիւնը: Կ'ուրանան նոյնիսկ որ Սփիւռքահայութեան հետ միասնութեան մէջ դեր մը կրնայ խաղալ: Կ'ըսեն թէ անգրագէտ կը դառնանք, եթէ ուղղագրութիւնը փոխենք, մինչդեռ անգրագէտ դառնալու պատճառ չկայ, քանի որ եւրասիան դարձողի մէջ նոր ուղղագրութեան փոխարէն ազգային մեսրոպեան ուղղագրութիւնն է որ պիտի սորվի: Կ'ըսեն նաեւ թէ 70 տարի անցած է փոփոխութենէն ի վեր եւ հիմա անկարելի է ետ դառնալ, մոռնալով որ նախապէս սովետական եղող ուրիշ ժողովուրդներ վերադարձած են արդէն շատոնց իրենց ազգային ուղղագրութեան: Եւ ամենավերջը, կ'ըսեն թէ միլիոններու կը կարօտի փոփոխութիւնը: Մինչդեռ այսպիսի համահայկական խնդրի մը անհրաժեշտ Սփիւռքը անտարբեր չի մնար եւ ստեղծուելիք հիմնադրամով մը կարելի կ'ըլլայ հարցին նիւթական լուծում բերել:

Վերջապէս, ամէն տեսակի պատճառաբանութիւն օգտակար է իրենց՝ խոչընդոտելու համար գործը, որովհետեւ կը վախնան որ սովետական շրջանին իրենց հրատարակած գրքերը մէկ կողմ կը նետուին, չեն ընթերցուիր: Նաեւ կը ջանան դեռ հաւատարիմ մնալ նախկին վարձածեւին, որուն առանձնաշնորհեալներն էին իրենց ամբողջ կեանքի ընթացքին:

Եւ Հայաստանի ժողովուրդը, որ Հայաստանեան թերթերու մէջ տպուած իր ակադեմիկոսներու այս «փաստեր»ը կը կարդայ,

բը, ըստևած խօսքերը, վիճարանութիւնները հասարակաց կարծիք
չեն կրնար ստեղծել ժողովուրդին մօտ, քանի որ կը մնան մասնա-
գէտներու նեղ շրջանակին մէջ: Իսկ հասարակաց կարծիքը անհրա-
ժեշտ է ժողովրդավար երկրի մը համար, որպիսին կ'ուզէ դառնալ
Հայաստան:

2) Հանրակրթական դպրոցներէ ներս դասաւանդել գրաբար եւ արեւմ-
տահայերէն, հարազատ մետրոպեան ուղղագրութեամբ: Այս կերպով,
քանի մը տարուան ընթացքին արդէն ազգային ուղղագրութեամբ
գրուածքները հանգիստ կերպով կարդացող սերունդ կ'ունենանք,
որ Հայոց լեզուի երեք ճիւղերու նրբութիւններուն, երանդներուն
եւ բառապաշարին մասին շատ աւելի խոր ծանօթութիւն կ'ունենայ:
Չէ՞ որ մեր ազգային ծառանդութիւնն է հայերէնը՝ իր երեք ճիւղե-
րով: Անհրաժեշտ է երեքին ալ տիրապետել: Մեզի համար անըն-
դունելի է տեսնել որ Պէյրութի, Պոլսոյ, Թէհրանի մէջ կամ այլուր,
նոր սերունդին կը դասաւանդուի գրաբար, մատենագրութիւն, ա-
րեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն, իսկ հայրենիքի մէջ նոր սե-
րունդը չի կարողանար իսկ կարգալ արեւմտահայերէն:

Մինչդեռ այդ երկիրները մեր հայրենիքը չեն: Հայոց լեզուի
ամենախոր ուսուցումը պէտք է կատարուի Հայաստանի մէջ: Բոլոր
լեզուները իրենց հայրենիքին մէջ է որ ամենախորը կերպով կ'ու-
սումնասիրուին:

3) Հեռուստացոյցի վրայ հաստատել հաղորդումներ՝ արեւմտահայե-
րէնով եւ մետրոպեան ուղղագրութեամբ, պայմանաւ որ անոնք հեռուստի-
նովն ո'չ միայն Սփիւռքահայերու համար, այլ նաեւ երկրին մէջ:

Ազգային ուղղագրութեան վերագարձը ազգային ինքնութեան
վերահաստատում մը պիտի ըլլայ Հայաստանցի ժողովուրդին հա-
մար, որ պիտի վերագտնէ իր ազգային հպարտութիւնը՝ իր վրայէն
թօթափելով օտար տիրապետութեան մը վերջին հետքն ալ: Վերա-
հաստատելով իր կապը Մայր լեզուին հետ, վերագարձած պիտի ըլ-
լայ իր արմատներուն եւ պիտի միաւորուի արտասահմանի իր ազ-
գակիցներուն հետ: Այսպիսով պիտի փաստէ իր ազգային արժանա-
պատուութիւնը, ազատութիւնն ու անկախութիւնը:

Եւ ասիկա համայն Հայութեան յաղթանակը պիտի ըլլայ՝ մեր
ազգի միասնութիւնը խանգարող եւ մեզ կոտորակող պայմաննե-
րուն դէմ:

Խորին յարգանք՝

Ի դիմաց
ՄԱՇՏՈՑ, Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան
Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան.
Հիմնադիր եւ նախագահ.

սին յօղուածներ տպագրելէ, իւրաքանչիւրը իր պաշտօնը կորսնց-
նելէ վախնալով: Որովհետեւ, թէեւ ճիշդ է թէ «Մամուլի օրէնք»ը
ազատութիւն կու տայ ամէն նիւթ տպագրելու, սակայն «ներքին օ-
րէնքով», չգրուած սակայն դործող օրէնքով, խմբագիրները այս
հարցի մասին յօղուածներ տպագրելէ կը խուսափին: Ունեցած
փաստերու մասին խօսեցայ Տիկ. Յակոբեանին:

Արդ, որպէս Ազգային ժողովի նախագահ, Ձեր կարելիութիւն-
ներու սահմանին մէջ կ'իյնայ անհրաժեշտը տնօրինել, որպէսզի
խմբագիրները ազատ զգան այս նիւթին բանալու մամուլի էջերը,
հիւրընկալելով թեր ու դէմ կարծիքներ: Վիճարկումներու շնորհիւ
է որ կը ստեղծուի հասարակաց կարծիք: Ա՛յն ատեն է որ Ազգային
ժողովի մէջ լսումները օգտակար կրնան ըլլալ հարցի լուծման ուղ-
ղութեամբ, երբ Պատգամաւորներն ալ ժողովուրդին նման նախօրօք
տեղեակ դարձած ըլլան հարցի երկու երեսներու նրբութիւններուն
և մեր ազգի համար ունեցած բացառիկ կարեւորութեան: Մինչդեռ
այժմ սիակարծութիւն կը տիրէ, խորհրդային ժամանակներուն նման,
քանի որ ժողովուրդը միա՛յն այս ակադեմիկոսներուն կարծիքին կը
հաւատայ, չունի սեփական կարծիք: Իսկ որոշ հայաստանցի գիտ-
նականներ, գրողներ, բանաստեղծներ, որոնք կը սլաքարին դասա-
կան ուղղագրութեան վերականգման համար, իրենց յօղուածները
ստիպուած կը տպագրեն արտասահմանեան մամուլի մէջ՝ չկարենա-
լով դանձր հրատարակել Հայաստան:

2) Երկրորդ առաջարկս է հանրակրթական դպրոցներէ ներս դասա-
ւանդել գրաբար եւ արեւմտահայերէն, դասակարգ ուղղագրութեամբ: Խօսքս
կը վերաբերի սիստեմատիկ ուսուցման, եւ ո՛չ թէ արեւելահայ գրա-
կանութեան մէջ ներմուծուած մէկ-երկու արեւմտահայ հեղինակի
մէկերկու գործերուն կցկտուր եւ մակերեսային ծանօթացման, ինչ-
պէս որ տեղի կ'ունենայ վերջին տարիներս: Այլ, անհրաժեշտ է ա-
ռանձին պահերով դասաւանդել արեւմտահայերէնի քերականու-
թիւնն ու ուղղագրութիւնը, նաեւ արեւմտահայ գրականութիւն,
ճիշդ այն ձեւով, որ կը դասաւանդուի արդէն երեք տարիէ ի վեր Խ.
Աբովեանի անուան Մանկավարժական համալսարանի «Սփիւռք»

Կեդրոնին մէջ, ուր ես ալ կը դասաւանդեմ ամառները, Օգոստոս ամ-
սուն: Այդ կեդրոնի մէջ պատրաստուած են եւ արեւմտահայերէնի
դասաւանդութեան մէջ արդէն իսկ մասնագիտացած են մօտ 350
ուսուցիչներ, որոնք կարող են այսօր իսկ դասաւանդել հանրակր-
թական դպրոցներու մէջ (իրենց թիւը տեւական աճի մէջ է):

Այս կերպով կ'ունենանք դասական ուղղագրութեամբ գրուած
գրքերն ու մամուլը կարգացող սերունդ, որ հայ լեզուի երկու ճիւղ-
երու նրբութիւններուն, երանգներուն եւ բառապաշարին մասին
խոր ծանօթութիւն կ'ունենայ: Այսինքն՝ կ'իմանայ ո՛չ միայն իր
մայրենի լեզուն եղող արեւելահայերէնը, այլ կը ծանօթանայ նաեւ
գրաբարին եւ արեւմտահայ լեզուին ու գրականութեան: Այսպիսով
կ'ընդլայնի իր մտահորիզոնը, կը զարգանայ իր բառապաշարը,
ճկունութիւն կը ստանայ իր լեզուամտածողութիւնը: Ինչո՞ւ հա-
մար Պոլսոյ (Իսթանպուլի), Պէյրութի, Թէհրանի մէջ կամ այլուր դա-
մաւանդուին գրաբար, արեւմտահայերէն ու արեւելահայերէն, իսկ
սաւանդուին գրաբար, արեւմտահայերէն ու արեւելահայերէն, իսկ
հայերէնի մէջ՝ միա՛յն արեւելահայերէն: Մինչդեռ Հայրենիքի մէջ է
որ հայ լեզուի ուսուցումը ամենամեղք պէտք է ըլլայ, ո՛չ թէ Թուրքիոյ, Ա-
րարիկ կամ Պարսիկի երկրի մէջ: Անդիւրէնի նման բոլորովին օտար
լեզու մը հրաշալիօրէն սորվող մեր նոր սերունդը ինչո՞ւ պիտի
չկարենայ արեւմտահայերէն ալ իմանալ կամ ծանօթանալ գրաբար-
չկարենայ արեւմտահայերէն ալ իմանալ կամ արեւմտահայ տարբերակներով
ըլ: Հայերէնը իր արեւելահայ եւ արեւմտահայ տարբերակներով
ըլ: Համայն Հայերուն լեզուն է, ազգային ժառանգութիւն մըն է: Ին-
չո՞ւ համար Հայաստանցի նոր սերունդը զրկուած ըլլայ այս ժա-
ռանգութեան մէկ մասէն: Հայերէնի երկու տարբերակներն ալ
ճանչնալով է որ Հայաստանցի աշակերտը պիտի զգայ հայ լեզուի
հարստութիւնը եւ գրականութեան ճոխութիւնը, ինչ որ հպարտու-
թիւն պիտի տայ իրեն, պիտի նպաստէ Հայու ինքնութեան հաս-
տատման իր մէջ եւ զինք հեռու պիտի պահէ օտարամտութենէ եւ
օտարաբանութիւններէ:

Արդ, Ակատի առնելով որ Աերկայի բարեփոխումներ պիտի կատա-
րուին կրթական կալուածէ ներս, արդէօք կարելի չէ՞ ակնկալել որ դպրո-
ցական վերակազմակերպումի Աերկայ հոլովոյթի մէջ Աերաւմուի այս

հարցն ալ եւ դասաւսուցիչ յատկացուիմ գրաբարին, արեւմտահայ լեզուին եւ գրականութեան: Ժամանակը շատ նպաստաւոր է նման բարեփոխումի մը համար: Արդարեւ, առանց վէճի ու ազդակի, արեւմտահայերէնը իր դասական ուղղագրութեամբ «փափուկ էջք» կը կատարէ դպրոցական կեանքէ ներս: Մեր ուզածն ալ այս է արդէն, որ Հայաստանցի նոր սերունդը կարենայ իմանալ հայերէնի երկու ճիւղերն ալ: Կարենայ կարգալ իր ազգային ժառանգութիւնը եղող 16 դարու մեր գրականութիւնը, նաեւ այսօրուան Սփիւռքահայ ստեղծագործութիւնները: Իսկական անմտութիւն է ժողովուրդի մը համար հրաժարիլ իր անցեալի հարուստ ժառանգութենէն: Իսկ մեր պարագային կրկնակի անմտութիւն է հրաժարիլ թէ՛ անցեալէն եւ թէ՛ ներկայէն, քանի որ արեւմտահայերէնը կենդանի լեզու է, ամէն օր նոր գրողներ, նոր բանաստեղծներ նոր գրականագէտներ, նոր ստեղծագործութիւններ մէջտեղ կու գան: Ինչո՞ւ համար Հայաստանցիք չկարողանան հաղորդակից դառնալ այս բոլորին եւ արտասահմանի ազգակիցներուն հետ չբաժնեն իրենց կարծիքները, հոգեկան հաղորդակցութիւն չունենան: Ի՞նչ պաճառ կայ, ո՞վ կ'արդիւյէ մեզ:

Պատասխանը պարզ է .- Մի քանի ակադեմիկոսներ:
Կարելի՞ է միթէ, ազգի մը լեզուական ապագային հետ խաղալ:

4 Մարտ 1922ի հրամանագիրը պառակտեց Հայ ժողովուրդը, երկու տարբեր հատուածներու բաժնեց, խորթացուց իրարու, ուղղագրական պատով մը անջատեց զանոնք եւ անոնց ծոցին հետզհետէ ծնունդ առին հատուածական տրամադրութիւններ իրարու հանդէպ: Ներկայիս, անկախութեան պայմաններուն մէջ, երբ որեւէ օտար պետութիւն չի կրնար միջամտել Հայ լեզուի ուղղագրական հարցին, անհրաժեշտ է վերահաստատել փրթած կապը ազգի երկու հատուածներուն միջեւ, գործել դասական ուղղագրութեան վերականգնումին համար ուղիներ գտնելով: Որովհետեւ դասական ուղղագրութեամբ պիտի վերահաստատուի Հայ ժողովուրդի կապը իր արմատներուն հետ, իր անցեալի եւ ներկայի հարուստ գրաւոր ժառանգութեան հետ եւ իր աշխարհատարած ազգակիցներուն հետ:

Անհրաժեշտ է վերադառնալ դէպի ակունքները, փրկել լեզուն ազատանալէ եւ աղճատուելէ, միաւորել ազգը իր ազգային ուղղագրութեան շուրջ եւ փրկել Հայ նոր սերունդը ձուլումէ:

Ապագան միասնութիւնն է: Ուշ կամ կանուխ պիտի կատարուի այս ուղղագրական միասնութիւնը, եթէ չենք ուզեր կուր երթալ համաշխարհայնացման ահաւոր վտանգին: Անոր դէմ մեր զէնքն է ազգային միաւորումը՝ համազգային արժէքներու գլխաւորը եղող մեր գրաւոր լեզուին շուրջ:

Նախընտրելի է որ Ձեզի նման երիտասարդ եւ ազգասէր անձնաւորութեան մը իշխանութեան օրով կատարուէր այս միասնութիւնը, յարգելի Պր. Բաղդասարեան: Պատմութիւնը ոսկեայ տառերով պիտի արձանագրէ ա՛յն անձնաւորութեան կամ անձնաւորութիւններուն անունները, որոնք պիտի իրագործեն ազգային գետնի վրայ այս միասնութիւնը:

Սպասելով Ձեր յուսադրիչ քայլերուն, մնամ խորին յարգանք՝

Ի դիմաց
ՄԱՇՏՈՅ, Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան՝
Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան
Հիմնադիր եւ Ասիստանտ

Փարիզ, 2 Մարտ 2004 թ.

կան լեզուի հնչիւններուն: Այնպէս որ, հնչիւնային ուղղագրութեան մը «առաւելութիւնը» առասպել մըն է:

Պրոֆ. Անանեան կ'աւելցնէ.- «Եւ ինքս շատ գոհ կը լինէի, եթէ այդ փոփոխութիւնները կատարուած չլինէին»: Արդեօք ըսել կ'ուզէ թէ ինք պիտի նախընտրէր նախաարեղեանակա՞ն ուղղագրութիւնը, այսինքն՝ դասական մեսրոպեան՞ ուղղագրութիւնը:

Յամենայն դէպս, այս նախադասութեանէն յետոյ յետդարձ կ'ընէ ու կը վերադառնայ իր նախապէս արտայայտած մտքին.- Ունինք երկու գրական լեզու՝ իրենց ուղղագրութիւններով, երկուսն էլ պետք է յարատեւեն այնքան ժամանակ, մինչեւ որ բնականօրէն հարցը լուծուի»:

Ուրախալի է որ Պրոֆ. Գառնիկ Անանեան չի բաժնիք վերոյշիջեալ գրպարտագիրը ստորագրած 27 ակադեմիկոսներուն, տաքթորպրոֆեսորներուն մօտեցումը, որոնք կը գրեն.- «Եւ որքան ափիւղը շուտ թօթափի հին ուղղագրութեան անցանկալի բեռը, այնքան աւելի լաւ ափիւղքահայութեան համար»: Գոնէ ինք, Պրոֆ. Անանեան համամիտ է որ երկուսն էլ յարատեւեն: Սակայն ամբողջ խնդիրը այն է որ ուղղագրութեան հարցը բնականօրէն չի լուծուիր: Հայաստանցի հայագէտները երբեք չուզեցին մեր գիտական փաստերը լսել: Հայաստան-Սփիւռք երկու խորհրդածողովներուն եւ մանաւանդ 2003 Սեպտեմբերին կայացած Հայագիտական Միջազգային Ժողովին արգիլեցին այս նիւթի մասին խօսիլ: Կը խուսափին վիճարկումէ եւ բանակցութեան սեղան նստելէ: Այս պայմաններուն մէջ անհրաժեշտ է պետութեան միջամտութիւնը: Անհրաժեշտ է որ պետութիւնը վարէ մշակութային-լեզուական ազգային քաղաքականութիւն մը: Եւ ժողովուրդի երկու հատուածներու միասնականացման հրամայականը մկատի առնելով որոշում կայացնէ վերականգնելու մեսրոպեան դասական ուղղագրութիւնը: Այս հարցի լուծումը Հայաստանի անկախութեան ներկայ պայմաններուն մէջ արդէն 12 տարիով ուշացած է եւ անցնող ամէն օր վնասակար է մեր ազգի եւ մեր լեզուի ապագային:

Փարիզ, 12 Մարտ 2004.

Տպում՝ «Աշխարհ» երկշաբաթաթերթ, Փարիզ, 10 Ապրիլի 2004., արտատպում՝ «Նոր կեանք», Լոս Անճելէս, 10 Յունիսի 2004.

16. ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՐԵՄԼԻՆԵԱՆ ԾԱԿԱՏԱԳՐԵՆ ՄԻՆՉԵՒ ԱՅՍՕՐ

80 տարի անցաւ այն օրէն ի վեր, երբ Մոսկուայէն եկած հրամանին անսալով սովետական Հայաստանի Կառավարութիւնը 4 Մարտ 1922ի Դեկրետով (հրամանագրով) արգիլեց մեսրոպեան ուղղագրութեան օգտագործումը Հայաստանի մէջ: Ուղղագրութեան փոփոխութիւնը կարելի դարձաւ, որովհետեւ սովետական երկրի մէջ ամէն ինչի տէրն էր Պետութիւնը: Եւ ուրեմն, ժողովուրդին պատկանող լեզուն ալ դարձաւ պետական, ինչ որ միայն բռնատիրական վարչակարգերու մէջ կրնայ պատահիլ:

Հայաստանի անկախացումէն յետոյ բոլոր սովետական ապագալիս օրէնքներն ու որոշումները վերացան, նոր Սահմանադրութիւն մշակուեցաւ, դրօշը, ազգային զինանշանն ու փառերգը փոխուեցան: Ու կը սպասուէր որ սովետական կարգերու կողմէ պարտադրուած սովետական ուղղագրութիւնն ալ փոխուի եւ օտարին կողմէ ստեղծուած արհեստական բաժանումը ջնջուի Հայաստանի եւ Սփիւռքի ժողովուրդներուն միջեւ: 1991ին, երբ խորհրդարանաւ նիստերը կը հեռասփռուէին Հայաստանի մէջ եւ ամէն ոք աշխատանքը թողած, օրերով կը հետեւէր այդ հեռասփռումներուն.

Լ. Տէր-Պետրոսեան ուղղագրութեան հարցն ալ դրաւ բարենորոգումներու շարքին «Հիմա սա ուղղագրութեան հարցն ալ կարգադրենք» ըսելով, սակայն խորհրդարանէն երկու անձեր ընդդիմացան եւ Լ. Տէր-Պետրոսեան չուզեց պնդել, ընդհակառակը շեղում կատարեց իր նպատակէն, ըսելով՝ «Լաւ, վերջուան թողունք»: Իր նախադասութեան շրջանին ալ, երբ կարելիութիւնը ունէր, չգրադեմատիկական շրջանի միակ վերապրուկը եղող ցաւ այս հարցով: Եւ սովետական շրջանի միակ այսօր կը շարունակէ հրամանագրային ուղղագրութիւնը մինչեւ այսօր կը շարունակէ հարգածել եւ ազգի երկու հատուածները բաժնել իրարմէ՛ գրաւոր հարգակցութեան կարելիութիւնը ջնջելով: Իրարու գրականութիւն

ուսակիցը (օտար), մնաց նաև վեհագրութիւնը, այսինքն, երբ վ հնչիւնը լսուի, ամէնուրեք կը գրուի վ (վեր, վար, բայց նաև՝ ավազ, ավելի հազիվ, ինչպէս նաև բաղաձայն դարձած ու-ի պարագային՝ նվազ, նվարդ եւ բոլոր կրաւորականներու պարագային՝ լվացվել), նաև փակ վանկի մէջ իւ-ի փոխարէն կը գրուի յու ըստ Աբեղեանի առաջարկին (գիտութիւն), ինչպէս նաև ոյ-ի փոխարէն ոյ էրատառ գրութիւնը (բույս), բառավերջի անձայն ի-ն չի գրուիր (տղա, ներկա), բառասկիզբի ի-ն կը գրուի ճ (ճանկարծ, Հարութիւն, Հիսուս, ճետ), իսկ ւ-ը միշտ վունտուած կը մնայ որպէս առանձին տառ, այլ կրնայ օգտագործուիլ միայն եւ, ու շարկապնները կազմելու համար: Հայոց այբուբենին մէջ ւ-ի փոխարէն ներկայիս տեղաւորուած է ու-ն (տ, ր, ց, ու, փ, ք, օ, ֆ), որ զարմանալի հակադրութիւն մը կը կազմէ այբուբենի միւս տառերուն հետ, քանի որ միակ բացառութիւնն է՝ որպէս երկտառ: Եւ աւելի զարմանալին այն է որ այս ու-ն յայտարարուած է որպէս մէկ տառ...:

Անջրպետը մնաց, ուրեմն, Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ, քանի որ այս բոլոր տարբերութիւնները քով քովի գալով Հայերէնի բառապատկերները բաւականին փոխած են:

Պր. Զահուկեան գոհ է սակայն ներկայ ուղղագրութենէն ու կ'ըսէ՝ «Հին ուղղագրութեամբ գրուած տեքստերը կարդալու մեծ դժուարութիւններ չկան, մանաւանդ որ մենք գրաբար տեքստերը կարդում ենք մեր արտասանութեամբ»:

Պր. Զահուկեան կ'երեւի թէ կը կարծէ որ համայն Հայութիւնը լեզուաբանական գիտելիքներով զինուած է, որպէսզի արեւելահայերէն եւ արեւմտահայերէն լեզուները իրենց երկու տարբեր ուղղագրութիւններով ճանչնայ...: Բացարձակապէս իրականութեան չի համապատասխաներ իր այս յայտարարութիւնը: Այսօր, ո՛չ միայն նոր սերունդը կամ միջակ Հայաստանցին, այլ Հայաստանի հայերէնի ուսուցիչներն անգամ մեծ դժուարութիւն ունին կարդալու մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրուած քերթներ: Հապա՞ Սփիւռքահայ հասարակ ժողովուրդը, որ օտար երկիրներու մէջ ապրելով, կարգին հայեցի կրթութիւն չէ ստացած: Հապա՞ մեր միօրեայ վարժարաններու

երկժամեայ դասընթացներով բաւարարուելու ստիպողութեան տակ գտնուող նոր սերունդը...: Յայտնի է որ թէ՛ Հայաստանցի եւ թէ՛ Սփիւռքահայ նոր սերունդը դուրս կը մնան Պր. Զահուկեանի մտահոգութիւններու դաշտէն: Եթէ մեծ դժուարութիւն չկենար, եթէ սեմանդ կորուցնելու հարց գոյութիւն չունենար եւ եթէ հայերէնի ապագան վտանգուած չըլլար, այսքան աղմուկ կը բարձրանա՞ր վերականգնելու պահանջքով մեսրոպեան ուղղագրութիւնը⁵: Պարզ է որ 80 տարիէ ի վեր գրաւոր հաղորդակցութեան կապը խզուած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ՝ իրարու մամուլ եւ գրականութիւն չկարենալ կարգալու պատճառաւ: Երկու ժողովուրդները օտարացած են իրարու՝ լեզուամտածողութեամբ եւ հոգեբանութեամբ: Վստահաբար այս մարզի մէջ Պր. Զահուկեանի անդիտութիւնն ալ հաղորդակցութեան բացակայութեան արդիւնք է:

Ասկէ յետոյ Պր. Զահուկեան կը խօսի մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրելու պարագային Հայաստանցիներու համար գոյութիւն ունեցող դժուարութիւններուն մասին՝ «հին ուղղագրութեամբ գրելու, ունեցող շատ ու շատ դժուարութիւններ»: Կը կենայ օ-ով գրուող բառերու հարել շատ ու շատ դժուարութիւններ: Կը կենայ օ-ով գրուող բառավրայ, ըսելով թէ օ տառը մեսրոպեան ուղղագրութեան մէջ բառավրայ կը գործածուէր ստուգաբանական սկզբունքով (այսինքն ալ միջին կը գործածուէր օրինակ՝ կաշիկ, որ միջնադարէն ի վեր երկբարբառը փոխարինելով, օրինակ՝ կաշիկ, որ միջնադարէն ի վեր կը գրուի կօշիկ), «Հիմա ինչպէս գիտնանք թէ ո՞ր բառը օ-ով պիտի կը գրուի կօշիկ», «Հիմա ինչպէս գիտնանք թէ ո՞ր բառը օ-ով պիտի կը գրուի կօշիկ», «Հիմա ինչպէս գիտնանք թէ ո՞ր բառը օ-ով պիտի կը գրուի կօշիկ», «Հիմա ինչպէս գիտնանք թէ ո՞ր բառը օ-ով պիտի կը գրուի կօշիկ», «Հիմա ինչպէս գիտնանք թէ ո՞ր բառը օ-ով պիտի կը գրուի կօշիկ», «Հիմա ինչպէս գիտնանք թէ ո՞ր բառը օ-ով պիտի կը գրուի կօշիկ»:

5 Այս մասին տե՛ս տե՛ս Յակոբ Գ.Չ. Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի 18-19 Մայիս 2002ի բիւլ, որուն մէջ Կիլիկիոյ Արամ Ա. Կաթողիկոսը, Պոլսոյ Պատրիարքը, Միտրոպոլիտան Արքայապետը եւ Սփիւռքի 34 մտաւորականներ իրենց ստորագրութիւններով մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձ կը պահանջեն:

Պր. Զահուկեան կ'ըսէ Ասէ՛՛ «Փոխել գրելու մեխանիզմը՝ Աշխատանքային Կարգադրումը հասնել հունցի, խախտել Արա ձեռք բերած ունակութիւնները, Արա յոգնեցնել, ինչպէս մարդ յոգնում է քիչ իմացած լեզուով գրելիս եւ խօսելիս»:

Իսկապէս, որ մարդ «յոգնում է» կարգադրով Պր. Զահուկեանի այս յոգնած տողերը, երբ ամէն ինչի չափանիշը կը դառնայ «գժուարութիւնը եւ յոգնութիւնը»:

«Մշտնջեն» կարծիք մըն ալ ունի Սփիւռք-Հայաստան միասնութեան մասին, երբ կ'ըսէ «Միշտ չէ ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը դարձնել ազգային միասնութեան խորհրդանշան: Այդպիսի փոփոխութիւնը, հաստատուելէ, շատ քիչ բան կու տայ ազգային միասնութեանը»: ...Սփիւռքի մէջ հեռաց այդպիսի միասնութիւն չկայ եւ փաստօրէն ամէն մի համայնք, եթէ չստեղծ ամէն մի հրատարակութիւն, ունի ուղղագրական իր սկզբունքները, դիմում է տառադարձման իր կանոններին»:

Ահաւասիկ, Պր. Զահուկեանի հերթական «ճշմարտութիւն»ներէն մէկը եւս՝ ամէն Համայնք իր ուղղագրութիւնը ունի եղեր...: Ի՞նչ կ'ըսէք: Եւ հետեւաբար ուղղագրութեան փոփոխութիւնը միասնութիւն չի յառաջացներ եղեր: Նաեւ չարժեք եղեր փոխել ուղղագրութիւնը, քանի որ օտարներու հետ ամուսնացողներ կան: Չի՞ խորհիր արդեօք, որ մեր հարցերը մենք իրմէ լաւ գիտենք, երբ 80 տարիէ ի վեր կը պոռանք միասնութեան խախտումին մասին...:

Եւ վերջին խաղաքարտը: Պր. Զահուկեան կ'առաջարկէ հետեւեալը.- «Եթէ մենք կարողանանք ներքին եւ արտաքին ներկայացուցիչների հետ պարբերական հանդիպումներ ունենալ, մշակել տառադարձութեան ըստ հնարաւորին մօտ սկզբունքներ, որոշենք տերմինակազմութեան եւ բառագործածութեան քիչ թէ շատ ընդհանուր նորմաներ, իրականացնենք ուղղագրական, կէտադրական եւ ուղղախօսական ընդհանուր միջոցառումներ, ընդհանրապէս քայլ առ քայլ իրար ընդառաջ գնանք այն բոլոր հարցերում, որոնց մէջ կարելի է ընդառաջ գնալ, այդ կը լինի շատ աւելի օգտակար, քան արեւելահայ ուղղագրութեան միակողմանի եւ հասցեայ փոփոխութիւնը»:

Այս անուշ խօսքերով Պր. Զահուկեան կը փակէ իր պրակի վերջին էջը: Մենք գիտենք սակայն, որ նման քննարկումներով կարելի է 21 դարը փակել եւ մտնել միւս դարերը, երբ արդէն լուծելիք հարց մնացած չըլլար...: 1999էն ի վեր տեղի ունեցած Հայաստան-Սփիւռք երկու Խորհրդատուներ, Հայագիտական միջազգային Համաժողով, Հայ Գրողներու երկու Համագումարներ եւ ո՛չ մէկ անգամ թոյլատրուեցաւ ուղղագրութեան մասին զեկուցել կամ խօսիլ: Սակայն վայելցինք Հայաստանցի լեզուաբաններէն որոշակաբար Զղազար, անդիջող վերաբերմունքը: Ուստի, այլեւս ո՛չ մէկ քննարկում: Անհրաժեշտ է որ պետական որոշումով ջնջուի 1922ի դեկրետը եւ իր իրաւունքի մէջ վերահաստատուի մետրոպոլիտան համագային ուղղագրութիւնը: Այդ Որոշումէն յետոյ կարելի է հանդիպումներ կազմակերպել, լուծելու համար ուղղագրական առկախ մնացած փոքր հարցեր, երբ բոլոր Հայաստանցի լեզուաբանները հասկնան թէ պէտք է ենթարկուին պետական հրամանին:

Հիմա, որ տապալած է Սովետական Միութիւնը եւ այլեւս ոչ մէկ «գուլակ» կրնայ սպառնալ ռեւէ անձի, երբ արդէն 13 տարի է որ ազատ ու անկախ է Հայաստան, երբ որեւէ արտաքին ուժ չի պարտադրեր ստրկօրէն փարած մնալ օտարին կողմէ մեզի պարտադրուած այս ապագային ուղղագրութեան, դեռ քանի՞ տարի ատաղբուած պիտի մնանք: Դեռ քանի՞ սերունդ պիտի կորսնցնենք, նոր կառչած պիտի մնանք: Դեռ որքա՞ն ժամանակ տպագրուած գրքեր մատուցանելու անոնց: Դեռ որքա՞ն ժամանակ տպագրուած ինքնութիւնը պիտի փնտռենք: Մինչեւ ե՞րբ կիմեր կորսուած ինքնութիւնը պիտի փնտռենք: Մինչեւ ե՞րբ կիսուած, իրարու օտարացած պիտի մնանք եւ որպէս այրած սրտի մխիթարանք «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» պիտի յանկերգենք, երբ շատ լաւ գիտենք թէ երկու ուղղագրութիւններու գոյութիւնը երբեք տարբեր մշակոյթներու գոյութիւնը կը փաստէ, որ մեզ երկու կու տարբեր մշակոյթներու գոյութիւնը կը փարածէ: Անհրաժեշտ է որ մենք ունենանք լեզուաբան ազգէ՛րու կը վերածէ: Անհրաժեշտ է որ մենք համաձայն գրական ազգային քաղաքականութիւն մը եւ անոր համաձայն գործենք, փրկելով մեր լեզուի ապագան, որ Հայու մեր ինքնութեան գրականական է: Ասիկա ո՛չ թէ մէկուէն կամ միւսին, այլ հա-

մայն Հայութեան յաղթանակը պիտի ըլլայ՝ մեր ազգի միասնութիւնը խանգարող ու մեզ կոտորակող պայմաններուն դէմ: 20րդ դարուն խանգարուած մեր միասնութիւնը պէտք է վերահաստատուի 21րդ դարուն: Կը բաւէ որ գործենք Հայոց ազգային շահերուն համաձայն:

Փարիզ, 22 Յուլիս 2004.

Տպուած՝ «Բագին» ամսագիր, Պէյրութ, Սեպտեմբեր 2004., արտատպուած՝ «Նոր կեանք», Լոս Աճճելէս, 30 Ռեպտեմբեր 2004.

18. ԴԵՌԱՏԵՍԻԼԱՅԻՆ ԲԱՆԱԿԷԾ՝ ԶԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Օգոստոս ամսուն Երեւանի մէջ հրաւիրուեցայ հեռատեսիլային ելոյթի մը: «Շանթ» հեռատեսիլի կայանէն կ'առաջարկէին բանավէճ մը ունենալ Հայագիրտութեան մէջ մեծ վաստակ ունեցող անձերու հետ, ինչպէս Լեզուի Ինստիտուտի տնօրէն, ակադեմիկոս, տոքթ. պրոֆ. Զահուկեանի, Ակադեմիայի թղթակից անդամներ բանասիրութեան տոքթ. պրոֆ.ներ Լեւոն Եղեկեանի եւ Յովհաննէս Բարսեղեանի հետ: Տարակուսանք յայտնեցի, թէ այդ անձերը պիտի ուզեն բանավէճի մասնակցիլ հետս: «Փորձենք» ըսին: Եւ սակայն... «Ուղարարութեան հարցը մեզի համար փակուած է, այդպիսի հարց չկայ» պատասխանած էին: «Շանթ» հեռատեսիլի աշխատողները ուրիշ անձ մը համոզած էին, Երեւանի Պետ. Համալսարանի Հայոց լեզուի ամպլիոնի դոցենտ, բանասիրութեան թեկնածու Պր. Ռուբէն Սաքապետոյեանը: Ես ընդունեցի առաջարկը, մտածելով որ ժողովուրդին համար միակ առիթն է՝ այս նիւթին շուրջ Հայաստանցի Հայագէտներէն բացի ուրիշ անձի մը կարծիքն ալ լսելու եւ մետալին միւս կողմի իրականութեան ալ տեղեկանալու համար:

Որոշեալ օրը հեռատեսիլի վրայ «Երկրորդ Հայեացք» ծրագիրն էր: Բանավիճողներուս ետեւը նստան մեր համախոհները, որոնք պիտի կարենային երբեմն խօսք առնել: Հաղորդումը տեղի պիտի ունենար ընդամիջումներով՝ գովազդի անցկացման համար նախատեսուած:

Ստորեւ կ'ամփոփեմ բանավէճի էական մասերը, զեղջելով ընդգիմախօսիս յարձակողական, երբեմն նոյնիսկ անարգական խօսքերը: Փաստերու ներկայացումը յաճախ կէս մնացած է՝ Հաղորդումը ին միջամտութիւններուն կամ գովազդի պատճառով: Հաղորդավարը զիս ներկայացուց միայն որպէս Մաշտոց Միութեան Նախագահ, առանց գիտական աստիճանի: Չարբազրեցի, մտածելով որ

տիտղոսներէն աւելի կարեւոր են մարդուս գիտելիքները: Եւ պատասխանեցի իր առաջին հարցումին.-

Հաղորդավար.- Արդեօք «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ»ի ճանապարհին իսկապէս խոչընդո՞տ է այն, որ մենք խօսուեմ եւ գրուեմ ենք մի լեզուով, բայց տարբեր ուղղագրութիւններով.-

Հ.Գ.Փ.- Հայաստանի ներկայ ուղղագրութիւնը իսկական խոչընդոտ մըն է Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ: Երկու ժողովուրդները իրարու մամուլ, գրականութիւն եւ նոյնիսկ նամակներ չեն կրնար կարգալ՝ բառապատկերներու փոփոխութեան պատճառով: Այս խոչընդոտը ստեղծուած է 1922ին, երբ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլուեցաւ Հայաստանի մէջ: Այդ թուականէն ի վեր Սփիւռքի մէջ մենք երեք սերունդ կորսնցուցինք, որովհետեւ կարելի էր Հայաստանեան ուղղագրութեամբ գրքեր, մանկապատանեկան գրականութիւն մատուցանել մեր երախաներուն: Հետեւաբար Սփիւռքի միօրեայ վարժարաններու շարաթական մէկ-երկու ժամնոց դասընթացքներով ուսուցուած գրաւոր լեզուն (տառաճանաչութիւն, ուղղագրութիւն, քերականութիւն) ազատ եւ հաճելի ընթերցանութեամբ չարմատացաւ աշակերտներու ուղեղներուն մէջ: Առանց մանկապատանեկան գրքերու ընթերցանութեան, որեւէ լեզուի ուսուցումը կը մնայ գրքունակ, կը մնայ դասարանի պատերուն մէջ, այլ չի դառնար խօսակցական լեզու եւ գրաւոր հաղորդակցութեան լեզու: Ահա այսպէս է որ մեր երրորդ սերունդի երախաները նուազ տիրապետեցին թէ՛ բանաւոր լեզուին, եւ թէ՛ մանաւանդ գրաւոր լեզուին: Այսօր չորրորդ սերունդն է խնդրոյ առարկայ, զոր կ'ուզենք փրկել, որովհետեւ Հայախօսութիւնը շատ պակասած է, երախաներու մեծ մասը Հայերէն չի հասկնար ու մենք չենք կարողանար շարաթը մէկ-երկու ժամով թէ՛ բանաւոր լեզուն (հասկնալ ու պատասխանել) եւ թէ՛ գրաւոր լեզուն (ուղղագրութիւն, քերականութիւն) սորվեցնել:

Ռ. Սաքապետոյեան.- Ուղղագրութիւնը ի՞նչ կապ ունի բանաւոր խօսքի հետ: Սա մի առասպել է, մի թիւրիմացութիւն, որ Սփիւռ-

քում շրջում է անընդհատ: Ուղղագրութիւնը ո՛չ մի կապ չունի լեզուն հասկանալու հետ: Այն, լեզուական անջրպետ է՛:

Հ.Գ.Փ.- Ես այդպիսի բան չըսի: Այլ ըսի որ Սփիւռքի մէջ երեք սերունդ կորսնցուցինք, որովհետեւ փոխուած ուղղագրութեան պատճառաւ կարելի էր մանկապատանեկան գրականութիւն մատուցանել մեր երախաներուն, հետեւաբար լեզուն չարմատացաւ աշակերտներու ուղեղներուն մէջ, լեզուի փոխանցումը լաւ չկատարուեցաւ: Եւ այսօր, երբ Հայախօսութիւնը շատ պակասած է, մեր գործը շատ դժուարացած է՝ նոր սերունդին թէ՛ խօսակցական եւ թէ՛ գրաւոր լեզու սորվեցնելու գետնին վրայ: Մնաց որ Հայերէն լաւ խօսող եւ կարգացող ժողովուրդն ալ չի կրնար կարգալ նոր ուղղագրութեամբ գրուածքներ, քանի որ բառապատկերները փոխուած են:

Ռ. Ս.- Եւ մի ճշտում՝ տերմինների ճշգրտումին մասին: Ես «մեսրոպեան ուղղագրութիւն» արտայայտութիւնը չեմ ընդունում: Չէ՞ որ Ս. Մեսրոպ օ եւ Ֆ տառերը էր յօրինել: Մենք պայմանաւորուենք օգտագործել «Հին եւ նոր ուղղագրութիւններ» կամ ասենք «Այբ եւ Բեն ուղղագրութիւններ»: Մեզ համար հարցը փակուած է, ուղղագրութեան խնդիր գոյութիւն չունի:

Հ.Գ.Փ.- Եթէ օ եւ Ֆ տառերը Ս. Մեսրոպը չէ ստեղծած, այլ 12րդ. դարուն է որ ստեղծուած են, այդ իրողութիւնը երբեք չէ խանգարած որ մեր ազգային ուղղագրութիւնը «մեսրոպեան» կոխանդարած որ մեր ազգային ուղղագրութիւնը «Սովետներն է որ «Հին չուի մինչեւ 1922, բոլոր Հայերու կողմէ: Սովետներն է որ «Հին ուղղագրութիւն - նոր ուղղագրութիւն» հակագրութիւնը ստեղծեցին, որպէսզի մարդոց տրամադրեն թէ՛ ամէն Հին բանի նման մեսրոպեան «Հինցած» ուղղագրութիւնն ալ մէկ կողմ պէտք է նետուի...: Մեր մօտ միշտ կոչուած է մեսրոպեան ուղղագրութիւն, քանի որ Ս. Մեսրոպն է որ հնարած է դայն:

Ռ.Ս.- Օ եւ Ֆ տառերն ալ:

Հ.Գ.Փ.- Ս. Մեսրոպը ստեղծեց 36 տառեր: Այդ արդէն այբուբեն է:

Ռ. Ս.- Մի պահ ենթադրենք, որ ընդառաջելով Սփիւռքի առաջադիմական ուժերի իղձերին, վերականգնենք արեղեանական ուղղագրութիւնը: Խնդիրը պիտի լուծուի՞:

Հ.Գ.Փ.- Ո՛չ, ներողութիւն: Ո՛չ թէ արեղեանական ուղղագրութիւնը պէտք է վերականգնել, այլ՝ մերոպեանը: Որովհետեւ չեմ կարծեր որ Հայաստանի մէջ իսկ մէկ հոգի գտնուի, որ արեղեանական ուղղագրութիւնը վերականգնել ուզէ...: Արդէն Հայաստանի մէջ ալ արեղեանական ուղղագրութիւնը միայն 18 տարի գոյատեւեց եւ յետոյ պահանջը զգացուեցաւ զայն «բարեփոխման» ենթարկելու՝ 1940ին:

Ռ. Ս.- Շատ լաւ: Ենթադրենք որ վերականգնուեց ձեր ասած մեսրոպեանական, իմ ասած աւանդական ուղղագրութիւնը: Ենթադրենք որ այսօր, Նախագահը հրամանագրեց, կամ գիտնականները որոշում կայացրին վերադառնալ հին ուղղագրութեան: Այդպէս հարցը վերջանո՞ւմ է:

Հ.Գ.Փ.- Առաջին հերթին 1922ի սովետական դեկրետը պէտք է ջնջել:

Ռ. Ս.- Եղաւ, վերացրինք, ամէն ինչ եղաւ ձեր ուզած ձեւով: Գրքերը փոխուեցին, ցուցանակները փոխուեցին, աշակերտներին այդ դասական կամ հին կամ մաշտոցեան կամ սովետական բռնադատուած ուղղագրութիւնը (այս բոլորը՝ ձայնական երկարաձգումներով, ծաղրական ձեւով ըստած) սովորեցրինք: Այդպիսով խնդիրը լուծուե՞լ է: Իմ խորին համոզմամբ, սրանով արեւմտահայ, արեւելահայ ուղղագրութիւնների տարբերութիւնների խնդիրը չի վերանում: Որովհետեւ արեւմտահայ-արեւելահայ ուղղագրութիւնների բուն տարբերութիւնը ո՛չ թէ արեղեանական բարեփոխումների հարցն է, այսինքն՝ «Աւագեան» եանո՞վ գրենք, թէ յանով գրենք, «քաջութիւն» իո՞վ գրենք թէ՛ յոտով, սա ծիծաղելի է, հինգ թուպում լուծուող խնդիր է, այլ հարցը աւելի խորն է ու արմատական: Սա գալիս է լեզուների պատմութիւնից, պատմական զարգացման ընթացքից: Արեւելահայերէնը իր հնչիւնականութեամբ գնում է դէպի գրաբարը, նա էլ իր հերթին գնում է դէպի հնդեւրոպական լեզուն, որտեղ պայթա-

կան բաղաձայնների քառաստիճան համակարգն էր, գրաբարը արդէն մեզ աւանդուել է եռաստիճան համակարգով: Միջին հայերէնը կորցնում է խուլերի շարքը, իսկ արեւմտահայերէնը իր հնչիւնական համակարգով անմիջական շարունակողն է միջին հայերէնի: Այս իմաստով առաջացել է այնպիսի խառնաշփոթ վիճակ արեւմտահայերէնում, որ եռաստիճան պայթական բաղաձայնների համակարգը (բ-պ-փ, գ-կ-ք, դ-թ-տ) վերածուել է երկաստիճանի (պ-փ, կ-ք, տ-թ): Բացակայում է «բ, գ, դ» համակարգը: Եւ գրութեան մէջ պահպանելով մաշտոցեան դասական, աւանդական, սո՛ւրբ ուղղագրութիւնը (դարձեալ ծաղրական), արտասանութեան մէջ առաջացել է տեղափոխութիւն եւ առաջացել է այսպիսի մի վիճակ, փ-ով արտասանուող հնչույթը բ-ով է արտասանուում.- Փարիզ-Բարիզ, Պոլ-Փոլ գրութիւններ: Սրան գումարենք «բ-ն» տարբերութիւնը, որ վերացած է արեւմտահայերէնում (եւ հաղորդակարգի դառնալով, անոր հաւանութիւնը ստանալու մտադրութեամբ) ընդդիմախօսիս հարցրէք եւ դուք կը համոզուէք, սրանք ի եւ ոչնէ կարող արտասանել...:

Ծնօթ. Առաջին անգամն էր որ կը լսէի, թէ Սփիւռքահայերը եւ ես ալ անձնապէս ի եւ ոչնէ կարող արտասանել...: Այստեղ հասնելով իմ հարցերը ընդմիջեց եւ ջանաց իր խօսքերով անլսելի դարձնել Պր. Սաքապետոյեանի արհամարհական «Սրանք»ը, որ ամբողջ Սփիւռքի հասցէին էր ուղղուած եւ խօսքը ինծի տուաւ:

Հ.Գ.Փ- Պր. Սաքապետոյեան, ճիշդ է որ բաղաձայններու եռաստիճան համակարգը երկաստիճանի է վերածուած արեւմտահայերէնի մէջ: Բայց մեր աշակերտները խնդիր չունին բ-ի, պ-ի եւ փ-ի հետ: Ատիկա Հայաստանցիներու համար կարեւոր է, որովհետեւ դուք Հայաստանի մէջ միայն ականջով կը ճշդորոշէք տառերը: Հնչիւն = տառ համապատասխանութիւնը ընդունած էք, քանի որ «հնչիւնային» է ձեր ուղղագրութիւնը: Իսկ մենք բառի արմատնե- «հնչիւնային» է ձեր ուղղագրութիւնը: Երբ բառին բուն վրայ կեղերոնացուցած ենք մեր ուղղագրութիւնը: Եթէ գիտենք արմատը գիտենք, մեզ չի խանդարեր բառին հնչույթը: Եթէ գիտենք որ «բերան» բառը կը գրուի բ-ով եւ «ափ» բառն ալ կը գրուի փ-

Ափիւռք երկու Խորհրդատուներ, Հայ Գրողներու երկու Համագումարներ եւ մանաւանդ Հայագիտական Միջազգային Համաժողով մը եւ ո՛չ մէկ անգամ թույլատրուեցաւ ուղղագրութեան մասին ղեկուցել կամ խօսիլ, կրնանք մտածել որ տեղաշարժ մը կատարուած է: Թերեւս Անթիլիասի մէջ Արամ Ա. Կաթողիկոսի գլխաւորութեամբ կայացած Համասփիւռքեան Կրթական Համաժողովի շնորհիւ եղաւ այս տեղաշարժը, քանի որ այնտեղ արժարծուեցաւ ուղղագրութեան հարցը եւ Հայաստանի Գրողներու Միութեան Նախագահ Լեւոն Անանեան, որ յատկապէս հրաւիրուած էր, համաձայն գտնուեցաւ որ անհրաժեշտ է այլեւս ուղղագրութեան հարցի մասին հրատարակաւ խօսիլ եւ Հայաստան վերադարձին հեռատեսիլէն ալ նոյն յայտարարութիւնը ըրաւ: Ամէն պարագայի, այս բանավէճը երեւոյթ մըն է, որու արժարժած կէտերը կ'արժէ առանձինն քննել յետագային:

Փարիզ, 7 Նոյեմբեր, 2004 թ.

Տպուած՝ «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 23 Նոյեմբեր 2004.

19. ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ՝

Հայաստանի Հանրապետութեան
Կրթութեան նախարար
ՊՐ. ՍԵՐՉՕ ԵՐԻՑԵԱՆԻՆ

Յարգելի Պր. Երիցեան,

Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի 10 Նոյեմբեր 2004 ի թիւին մէջ տպագրուեցաւ հայրենի բանաստեղծ նորոգ յանգուցեալ Լեւոն Միրիջանեանի «Անհամողիչ եւ տարօրինակ» խորագրուած յօդուածը, որ հանրութեան սեփականութիւնը կը դարձնէ Ձեր կողմէ ուղարկուած նամակ մը, որուն մէջ Դուք, որպէս Հայաստանի Կրթական Նախարար, կը ներկայացնէք Հայաստանի լեզուական քաղաքականութիւնը՝ ուղղագրութեան խնդրի վերաբերեալ: Այդ նամակը պատասխան մըն է Մեսրոպեան ուղղագրութեան Հայաստանի մէջ արգելման ՑՁրդ տարելիցի առթիւ 4 Մարտ 2004 թուականին Լեւոն Միրիջանեանի գլխաւորութեամբ հայրենի 26 մտաւորականներու Ազգային ժողովի Նախագահ Արթուր Պաղտասարեանին յղած բողոքի նամակին, որով կը պահանջէին ազգային ուղղագրութեան վերականգնումի հարցը քննարկել Ազգային ժողովի մէջ¹: Եւ ահա, Ազգ. ժողովի Նախագահ Պր. Պաղտասարեանի կարգադրութեամբ Դուք կը պատասխանէք 26 մտաւորականներու բողոք-համախօսականին:

Տրուած ըլլալով որ ուղղագրութեան հարցը կը վերաբերի համայն Հայ ժողովուրդին, ճիշդ կը գտնենք որ Պր. Միրիջանեան մամուլի միջոցաւ հանրութեան սեփականութիւնը դարձուցած է Ձեր նամակը, որմէ կը տեղեկանանք Հայաստանի պետական կեցուածքին՝ Ձեր պրիսմակէն դիտուած ու ներկայացուած:

1 Տե՛ս Տխուր տարելիցի յուսատու նշումը.- «Յառաջ» օրաթերթ, 11 Մարտ 2004:

բանների եւ մանկավարժների ճնշող մեծամասնութեան, ինչպէս նաեւ Սփիւռքի շատ մտաւորականների միասնական կարծիքի վրայ»:

Այս արտայայտութիւնը բացարձակապէս ճիշդ է, քանի որ պետութեան լեզուական քաղաքականութիւնը կրնայ խարսխուի միայն «Լեզուի մասին օրէնք»-ին վրայ, որուն մէջ նշուած չէ լեզուաբաններու կարծիքը: Որեւէ օրէնք կարծիքներով չի գրադիր: Հայ լեզուն Հայաստանցի ափ մը լեզուաբանի սեփականութիւնը է, այլ կը պատկանի համայն Հայ ժողովուրդին, որուն անբաժան մասն է Սփիւռքահայութիւնը: Արդ, Հայաստան-Սփիւռք երկու խորհրդածողովներու, Հայ Գրողներու երկու ժողովներու, ինչպէս նաեւ Հայագիտական Միջազգային Առաջին Համաժողովի ընթացքին ուղղադրութեան հարցը Սփիւռքի եւ Հայաստանի հայագէտներուն հետ համակողմանիօրէն քննարկելու եւ հայերէնի ուղղադրութեան միասնականացման մասին որեւէ որոշում ընդունելու կարելիութիւն չստեղծուեցաւ: Այնպէս որ, ուղղագրութեան մասին պետութեան լեզուական քաղաքականութիւնը կրնայ խարսխուի միայն «Լեզուի մասին օրէնք»-ին վրայ, որ կը պատգամէ ուղղագրութիւններու միասնականացումը: Իսկ Հայաստանցի այն լեզուաբանները, որոնք կ'ուզեն ներկայ ուղղադրութիւնը անփոփոխ պահել, հետեւաբար հակառակ են ուղղադրութեան միասնականացման, պարզապէս հակառակ կը գործեն շէ «Լեզուի մասին օրէնք»-ին:

Չա) Չեր նամակի երկրորդ բաժնին մէջ կը յայտնէք թէ «Շէ լեզուական քաղաքականութեան պետական ծրագրով նախատեսուած է ուղղագրութեան հարցերին նուիրուած միջազգային խորհրդածողովի անցկացում (2005 թ.)»: Շատ ուրախալի լուր մըն է ասիկա, եթէ իրականութիւն դառնայ: Սակայն չենք գիտեր, թէ գործնականին մէջ ի՞նչ արդիւնք կու տայ, տրուած ըլլալով, որ նախորդ խորհրդածողովներուն մասնակցող Սփիւռքահայ մտաւորականները այլեւս չեն հաւատար Հայաստանի կողմէ տրուած խոստումներուն: Շատեր կ'ըսեն՝ «Հայաստանցիք մեզ աղբիւր կը տանին ու ծարաւ ետ կը դարձնեն»: Այնպէս որ յայտնի է, թէ քանի՞ հոգի պիտի ուզէ երթալ Երեւան եւ դարձեալ խաբուիլ: Մանաւանդ, որ մասնակցու-

թեան պայմանները այնպիսին են, որ մասնակցելու տրամադիր եղողներն իսկ խրտչեցընելու կը ծառայեն: Զուրը պատէն վեր հանելու յետին նպատակ մը կը նշմարուի: Արդարեւ, ըստ Չեր նամակին, «խնդրին գործնական բնոյթ տալու համար» կը պահանջուի, որ «շահագրգիռ մարմինները մշակեն համապատասխան ծրագիր, որը մասնաւորապէս նշի միասնականացման գործընթացի փուլերը, անհրաժեշտ միջոցառումները, դրանց կատարման ժամկետները եւ պատասխանատուները, դրամաւորման ծաւալն ու աղբիւրները, կանխատեսուող վերջնական արդիւնքներն ու դրանց հետեւանքները մշակութային, քաղաքական ու բարոյական առումներով»:

Արդ, խորհրդածողովին մասնակցող մտաւորականները, որոնք ո՛չ տնտեսագէտ են, ո՛չ քաղաքագէտ, ո՛չ ալ անպայման մանկավարժ, որոնք չեն ճանչնար Հայաստանի ներքին կարգն ու սարքը, նուիրապետական դրութիւնը, պետական կառուցածքը եւ անոր լծակները, ինչպէ՞ս կրնան «խնդրին գործնական ընոյթ» տալ: Խորհրդածողովին մասնակցող մտաւորականներու դերը կրնայ ըլլալ միայն ուղղագրութեան մասին խորհրդածել իրարու հետ եւ երբ համաձայնութեան մը յանգիմ, իրենց եզրակացութիւնը առաջարկի ձեւով ներկայացնել պետութեան: Ատկէ աւելի պետութիւնն է որ խնդրին գործնական լուծում պիտի տայ, դիմելով առաջարկը իրագործելու կարելիութիւն ունեցող տեղական կամ արտասահմանեան համապատասխան մարմիններու: Այնպէս որ, Չեր վերոյիշեալ պահանջքը իր տարողութեամբ շատ գերիվեր է մտաւորականներու կարելիութիւններէն եւ այն կարծիքը կը յառաջացնէ թէ մասնաւոր կերպով ներկայացուած է, բոլորը խրտչեցնելու համար:

Բացի այս կէտէն, կայ շատ մեծ արգելք մը, այս խորհրդածողովի յաջողութեան առջեւ ցցուած: 4 Մարտ 1922ի դեկրետն է այդ արգելքը, որ Հայաստանի տարածքին «արգիլեալ» դիրքի մէջ կը պահէ մետրոպոլիտան ուղղագրութիւնը, հետեւաբար ո՛չ ոքի հաւատք կը ներշնչէ թէ խորհրդածողովը կրնայ կայանալ եւ արդիւնատու ըլլալ: Այդ օրէնքը այնքան ատեն վը կրնայ կայանալ եւ արդիւնատու ըլլալ: Այդ օրէնքը այնքան ատեն որ ի զօրու է, կարելի է միասնականացման մասին խօսիլ, այլ, կողոր ի զօրու է, կարելի է միասնականացման մասին խօսիլ, այլ, կողմերը իրենց գիրքերուն վրայ միայն կրնան մնալ: Արդէն տեսնուե-

ցաւ թէ ինչ պատահեցաւ նախորդ խորհրդածողովներուն: Այդ օրէնքը պէտք է ջնջուի, որպէսզի երկու կողմերն ալ հասկնան թէ ջուր պէտք է աւելցնեն իրենց գինիին մէջ՝ ազգային միասնութեան ի խնդիր: Այլապէս, սփիւռքահայ մտաւորականները, նախկին խորհրդածողովներու ժխտական մթնոլորտը եւ չկամութիւնը վեր-յիշելով կ'ամ պիտի չհրթան Երեւան ու պիտի չմասնակցին խորհրդածողովին եւ կ'ամ, նոյնիսկ եթէ մասնակցին, իրենց կարծիքները պիտի պահեն: Իսկ Հայաստանցի լեզուաբանները, որոնք բացարձակապէս կողմնակից չեն ուղղագրութեան որեւէ փոփոխութեան եւ ամէն առթիւ «մերը մեզի համար շատ լաւ է եւ ամենաճիշդ ուղղագրութիւնն է» կ'ըսեն, այդ օրէնքին կ'ընդդիմանան ամուր պիտի մնան իրենց անզիջող եւ յամառ կեցուածքներուն վրայ, ջանալով «ցատկեցնել», հեռացնել խորհրդածողովով յառաջ եկած «վտանգը»: Երկու պարագային ալ խորհրդածողովը դատապարտուած է անյաջողութեան:

Արդ, բոլորովին տարբեր կ'ըլլայ Սորհրդածողովի արդիւնքը, եթէ նախապէս պետութեան կողմէ վարչակազմօրէն ջնջուած ըլլայ 4 Մարտ 1922ի դէկրետը: Այդ վերջին սովետական օրէնքին ջնջումը չի նշանակեր բնաւ, որ պետութիւնը մետրոպէան ուղղագրութիւնը կը վերականգնէ Հայաստանի մէջ: Չի նշանակեր որ այդ օրուրձէ սկսեալ ամբողջ գրագրութիւնը մետրոպէան ուղղագրութեամբ տեղի պիտի ունենայ, մասնաւորապէս մետրոպէանով պիտի հրատարակուին: Այլ պարզապէս, այդ օրէնքի ջնջումով մետրոպէան ուղղագրութիւնը արգիլեալ ըլլալէ կը դադրի եւ աշխարհին կը ներկայանայ որպէս «միասնակամացող կողմ»: Այսպիսով Հայաստանի Հանրապետութեան «լեզուի մասին օրէնք»ը, յստակ իմաստ կը ստանայ, քանի որ այդ օրէնքին մէջ նշուած չէ թէ Հայաստանի մէջ այժմ օգտագործուող ուղղագրութիւնը որո՞ւ հետ եւ ինչպէ՞ս պիտի միասնանայ: Միասնականացման գործընթացին մէջ երկու կողմերէն մէկը բացակայ է ներկայիս: Մետրոպէան ուղղագրութիւնը պէտք է դադրի արգիլեալ ըլլալէ, որպէսզի կարենայ միասնականանալ ներկայ ուղղագրութեան հետ, ինչպէս որ բանտարկեալ մը պէտք է արդարացուի եւ տիրանայ իր ազատութեան:

ա) Այդ դէկրետի ջնջումով Հայաստանի յամառ լեզուաբանները կը հասկընան թէ «Մեզի համար ուղղագրութեան հարց չկայ» ըսելը անօգուտ է, քանի որ պետութեան նպատակը ուղղագրութիւններու միասնակամացումն է: Այն ատեն կը զիջանին Սփիւռքահայ Հայագէտներու հետ ժողովրդավարական սկզբունքներով եւ համերաշխօրէն քննարկել միասնականացման գործընթացը եւ հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ, առանց լեզուի հիմնական սկզբունքներուն վնասելու տեսնել թէ ի՞նչ փոփոխութիւններ կարելի է կատարել՝ միասնականացնելու ուղղութեամբ երկու ուղղագրութիւնները:

բ) Այդ դէկրետի ջնջումով Սփիւռքահայ մտաւորականներն ալ վստահութիւն կ'ունենան թէ գուր տեղը չէ որ Հայաստան պիտի երթան՝ 2005ի Սորհրդածողովին մասնակցելու: Խորհրդածողովի ընթացքին կ'որոշուի նաեւ թէ «միասնականացած» ուղղագրութիւնը քանի տարի յետոյ պիտի սկսի գործել Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ, այսինքն ի՞նչ տեւողութիւն պիտի ունենայ անցումային շրջանը:

գ) Այդ դէկրետի ջնջումով կը կարողանանք նաեւ նախապէս օրէնքով Գրեթու Գիւտի 1600 ամեակը յատուցելու արգիլելու փոխարէն յարգելու արժանի մը ստեղծուած է ներկայիս, երբ Հայաստանի Իշխանութիւնները կը պատրաստուին համազգային շուքով տօնել Գրեթու Գիւտի 1600 ամեակը, մինչ հանձարեղ գիտարար եւ մեծ ուսուցիչ Մետրոպ Մաշտոցի ստեղծած այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը: Ինչպէ՞ս կարելի է արգիլուած այբուբենի մը 1600ամեակը տօնել: Ինչպէ՞ս կարելի է փառաբանել գիւտարար Մետրոպը՝ իր այբուբենը պէ՞ս կարելի է փառաբանել գիւտարար Մետրոպէան չկոչելով եւ զինք զրկելով հայրական իրաւունքէ: Տեսնուած բան է որ անարդանքն ու փառաբանութիւնը միասնաբար արտայայտուին: Ինչպէ՞ս կարելի է իր ստեղծած այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը անջատել իրարմէ եւ 1922 էն ի վեր Վի արտաքսուողութիւնը անջատել իրարմէ եւ 1922 էն ի վեր Վի արտաքսումով անդամահատուած այբուբենի միայն 35 տառերուն 1600ամեակը տօնել: Եւ ինչպէ՞ս կարելի է Գրեթու Գիւտի 1600ամեակը փառաբանել, երբ արգիլուած է Մետրոպի նշանակած գիրերու անուն-

ներն իսկ կոչել ի՛ր անուանածին նման: Անոնք ներկայիս կը կոչուին ա, բբ, գգ, դդ, ե, զզ, է, ը, թթ...ևւււ:»

Այդ դեկրետի շնորհիվ կը փրկե պատիւը Հայաստանի Իշխանութիւններուն եւ ամբողջ ազգին: Նաեւ կարելիութիւն կու տայ հանդարտ մթնոլորտի մէջ, հաւասարէ հաւասար կայացնելու Խորհրդատուները:

2բ) Ձեր նամակէն կը տեղեկանանք երկրորդ լաւ լուրի մը, թէ պետութիւնը կը ծրագրէ «Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ մշակութային, կրթական, լեզուական եւ ուղղագրական տարբերութիւնների հետեւանքով յառաջացած անջրպետը մեղմացնելու նպատակով ՀՀ հանրակրթական դպրոցների միջին եւ բարձր դասարաններում աւանդել գրաբար եւ արեւմտահայ լեզու, նաեւ արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գրականութիւն, լիարժէք ծրագրով»:

Շատ ճիշդ կողմնորոշում մըն է ասիկա, որու շնորհիւ Հայաստանցի Հանրակրթական դպրոցներու աշակերտները իրենց մայրենի լեզուն եղող արեւելահայերէնի կողքին պիտի ճանչնան նաեւ արեւմտահայ Հարուստ լեզուն, իր քերականութեամբ, ուղղագրութեամբ եւ իր նրբութիւններով, նաեւ՝ գրաբարը, որ բոլորիս մայր լեզուն է: Մեծ առաւելութիւն մըն է սա, որ պիտի Հարստացնէ Հայաստանցի աշակերտին մտաւոր աշխարհը ու իրեն կարելիութիւն պիտի տայ Հաղորդակից ըլլալու իր նախնիներու, նաեւ սփիւռքահայ ազգակիցներու գրականութեան եւ լեզուամտածողութեան: Ի պատիւ ձեզի, պէտք է ըսել, որ այսպիսի ծրագիր մը փորձարկուած է արդէն երեք տարիէ ի վեր Հանրակրթական 12 դպրոցներու մէջ, Ձեր իսկ հրամանով, յարգելի Պր. Նախարար, Փարիզի «Մաշտոց» Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեանս եւ Երեւանի Խաչատուր Աբովյանի անուան Մանկավարժական Համալսարանի «Սփիւռք» Կեդրոնի (տնօրէն՝ տոքթ. պրոֆ. Սուրէն Դանիէլեան) հետ միասնաբար, եւ մեծ խանդավառութիւն ստեղծած՝ աշակերտական-ծնողական շրջանակներու, ինչպէս նաեւ ուսուցիչներու մօտ, որոնք մեծ եռանդով կը դասաւանդեն: Ուրեմն, կրկնակի է մեր ուրախութիւնը, որ մեր փորձը գրական ընդունելութիւն գտած է եւ պետութիւնը կը ծրագրէ այս փորձնական դասընթացքը ընդհանրացնել, որով պիտի

Հարստանայ եւ Խորանայ Հայ Լեզուի իմացութիւնը Հայաստանի նոր սերունդին մօտ: Մենք կը հաւատանք որ Հայոց լեզուի ամենախոր ուսուցումը պէտք է կատարուի Հայոց հայրենիքին մէջ:

2գ) Համաձայն ենք Ձեզի հետ, երբ կ'ըսէք թէ այս նիւթերը թէեւ կը դասաւանդուին ներկայիս ալ, սակայն ո՛չ լիարժէք ծաւալներով: Ըսել կ'ուզէք որ կը դասաւանդուին շատ հարեւանցի կերպով եւ շատ քիչ ժամաքանակով: Սակայն հարցը միայն ծաւալի վրայ չէ, այլ մանաւանդ՝ ճիշդ դասաւանդութեան: Անհրաժեշտ է, որ արեւմտահայ լեզուն եւ գրականութիւնը, նաեւ գրաբարը ուսուցութիւն իրենց բնական մետրոպոլիտան ուղղագրութեամբ: Այս տեսակէտով մեր գիտական քննադատութիւնները ներկայացուցած ենք արդէն հրատարակաւ, 10րդ դասարանցիներու համար պատրաստուած դասագրքի կապակցութեամբ. հեղինակներ՝ լեզուաբան ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեան եւ Ֆ. Խլղաթեան (տե՛ս Յօդուած 3): Այդ գրքին մէջ մէկ բառ իսկ չկայ թէ Հայաստանի ուղղագրութիւնը 1922 թուականէն ի վեր փոխուած է: Այս պարագան դադարի պահուած է: Բացի ասկէ, արեւմտահայ գործող ուղղագրութեամբ, ինչ որ անընդունելի է: Այդ կայիս գործող ուղղագրութեամբ, ինչ որ անընդունելի է: Այդ պատճառաւ ալ ահագին սխալներ յառաջացած են: Սխալ եւ խեղաթիւրուած ուսուցումը աւելի վնասակար է, քան ուսուցման բացաթիւրուած ուսուցումը: Այդպիսի «դասագիրք» մը անմիջապէս պէտք է վերացուի հրատարակէն:

Ամէն պարագայի, դրական կը գտնենք հայերէնի ուղղագրութեան ճակատագիրը որոշելու նպատակով Սփիւռքի եւ Հայաստանի հայագէտներուն հետ Խորհրդատուով կազմակերպելու Ձեր որոշուած մը, ինչպէս նաեւ Հայաստանի հանրակրթական դպրոցներուն մէջ մը, արեւմտահայ լեզու եւ գրականութիւն աւանդելու Ձեր մտադրուած միջոցով, Ձեր բառերով իսկ «Հայաստանի եւ Սփիւռքի թիւնը: Այսպիսով, Ձեր բառերով իսկ «Հայաստանի եւ ուղղագրական տարբերութիւնների հետեւանքով յառաջացած անջրպետը» կը վերաբերուի: Եւ ուղղագրութիւնը, որպէս գրական լեզուի հիմքը, օտարաց

ման վտանգի դէմ միասնական հայկական ուժ մը կը դառնայ, փոխանակ իրարու հակադիր երկու մասի բաժնելու Հայ ժողովուրդը:

Յարգանք՝

Ի դիմաց
«Մաշտոց», Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան՝

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

Փարիզ, 25 Նոյեմբեր, 2004 թ.

Տպում՝ «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 17 Դեկտեմբեր 2004. արտատպում՝
«Նոր կեանք», Լոս Անճելէս, 24 Փետրուար 2005.

**20. ԱՌԱՋԱՐԿ՝ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ
ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎԻ ՅԱԶՈՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ**

4 Մարտ 1922ի Դեկրետով (հրամանագիրով) հայերէնի ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեան փոփոխութիւնը մեծ վէճերու դուռ բացած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի մտաւորական շրջանակներուն միջեւ վերջերս: Այդ անիմաստ վէճերը արդիւնք են հետեւեալ կացութեան:

Հայաստանի անկախացման օրերուն, ժողովուրդի մէջ վերադարձնած ազգային զգացումի հետեւանքով մտաւորականութիւնը կը յուսար, որ փոխուող օրէնքներու, հաստատուող Ազգային Սահմանադրութեան, վերականգնուող ազգային դրօշի, փառերգի եւ դրամանիշի նման կարելի պիտի ըլլար նաեւ վերականգնել ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Մեծ եղաւ մտաւորականներու յուսախաբութիւնը, երբ ազգային շարժումը իր թափը կորսնցուց քաղաքական-տնտեսական վերի-վայրումներու մէջ եւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը մնաց միակ բացառութիւնը, որ չվերականգնուեցաւ: Ընդհակառակը, Սովետական իշխանութեան կողմէ 1922ի հրամանագրով պարտադրուած արեղնանական հիմքով սովետական ուղղագրութիւնը մնաց ի զօրու, մինչեւ այսօր:

Ազգային շարժումը ցոյց տուաւ սակայն, թէ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը ինչքան շատ պաշտպաններ ունի Հայաստանի թէ Սփիւռքի մտաւորական դասակարգին մէջ: Այս պարագան աւելի շեշտուեցաւ Լեզուի Մասին Օրէնքի հաստատումով, որ կը պատգամէր թէ «Հայաստանի Հանրապետութեան պետական լեզուն հայերէնն է: Հայաստանի հանրապետութիւնը նպաստում է հայերէնի ուղղագրութեան միասնականացմանը»:

Այս իրողութիւնը վտանգ մը նկատուեցաւ Հայաստանցի լեզուաբաններու որոշ խմբակի մը կողմէ, որոնք պահպանողական հոգեբանութեամբ եւ անցելապաշտութեամբ ուղեցին կանխել ա-

պագայ որևէ ետդարձ շարժում՝ դէպի Մեսրոպեան ուղղադրութիւն: Անոնք կ'ուղէին հաւատարիմ մնալ սովետական հրամանագրով հաստատուած գործող ուղղադրութեան: Ուստի ջանացին Հայաստանի Իշանութիւններուն թելադրել որ Լեզուի մասին Օրէնքը փոփոխութեան ենթարկուի եւ անոր մէջ նշուի թէ «Հայաստանի պետական լեզուն գրական արեւելահայերէնն է՝ Արևայիս գործող ուղղագրութեամբ»: Բարեբախտաբար օրէնքը մնաց անփոփոխ:

Լեզուաբաններու այս ոտնձգութիւնը նոր թափ տուաւ գործող ուղղադրութեան դէմ ընդդիմութեան: Սկսան լոյս տեսնել Մեսրոպեան ուղղադրութեան վերականգնումը պահանջող յօդուածներ, յատկապէս Սիւրբի մէջ, քանի որ կարելի էր դանոնք հրատարակել Հայաստանի թերթերուն մէջ:

Մեսրոպեան ուղղադրութեան կողմնակիցներու համար ազգային ուղղադրութեան վերականգնումը անհրաժեշտ է, որովհետեւ աշխարհով մէկ ցրուած Հայ ժողովուրդի բոլոր հատուածներուն մէջ գրաւոր լեզուի նոյնութիւնը պահպանելը մեր ազգային-մշակութային միասնականութեան հիմնաքարն է: Մեր ազգային ուղղադրութիւնը մեր ազգային ինքնութիւնն իսկ է: Եւ ոեւէ ժողովուրդ չի կրնար ազգային երկու ինքնութիւն ունենալ: Երկու ուղղադրութիւնները մեզ տարբեր հոգեբանութիւն, տարբեր լեզուամտածողութիւն ունեցող երկու տարբեր մշակոյթներու տէր ժողովուրդներու կը վերածեն: Մինչդեռ մեր կարգախօսը պէտք է ըլլայ «Մէկ ազգ, մէկ ուղղադրութիւն»: Ոեւէ ժողովուրդ կրնայ բազմաթիւ բարբառներ օգտագործել, անոնցմով խօսիլ: Այսինքն բանաւոր լեզուն կրնայ բազմաթիւ ըլլալ, ինչպէս Արաբներու կամ Չինացիներու պարագային, սակայն պարտադիր է որ գրատր լեզուն մէկ ըլլայ, նոյնը ըլլայ եւ ապահովէ ազգային միասնութիւնը, գրատր հաղորդակցութիւնը:

Մեսրոպեան ուղղադրութեան կողմնակիցները փաստացի կերպով կը թուեն այն վնասները, որ գործող հրամանագրային ուղղադրութիւնը կը պատճառէ հայ լեզուին, աղճատելով, աղքատացնելով դայն: Իսկ Հայաստանցի լեզուաբանները կը պնդեն, թէ սիւրբաբան Հայ Հայագէտներու մօտեցումը գիտական չէ, անոնք մասնագէտ

չեն, անտեսելով նոյնիսկ անոնց գիտական աստիճանները: «Մեր ուղղադրութիւնը մեզի համար շատ լաւ է: Դասական ուղղադրութիւնը վերականգնելու համար անհրաժեշտ է գիտականօրէն հիմնաւորել անոր առաւելութիւնը» կ'ըսեն:

Սակայն հարց է, թէ Մեսրոպեան ուղղադրութեան կողմնակիցները ո՞ր, ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս պիտի կարենան հիմնաւորել իրենց մօտեցումները: Այս նիւթը «Թապալ» է Հայաստանի մէջ 1922ին ի վեր: Հայաստանի անկախացումէն ասդին ամէն նիւթի մասին կարելի է խօսիլ եւ գրել, բացի ուղղադրութեան նիւթէն: «Մեսրոպեան» բառը, ելեքտրական բաց թելի մը նման ելեքտրական ցնցումի կ'ենթարկէ Հայաստանցի լեզուաբաններու մարմինը...: Ծիշք այնպէս, ինչպէս որ դանազան պետութիւններու ղեկավարներ չօգտագործելինչպէս որ դանազան պետութիւններու ղեկավարներ չօգտագործելին», լու համար «ցեղասպանութիւն» բառը, կը դիմեն «ողբերգութիւն», «տեղահանութիւն», «ցաւալի դէպքեր» եւլն. բացատրութիւններուն, Հայաստանի լեզուաբաններն ալ ստեղծած են «հին ուղղադրութիւն», «գրաբարի ուղղադրութիւն», «արեւմտահայերէնի ուղղադրութիւն», «գրաստական ուղղադրութիւն», «աւանդական ուղղադրութիւն» բացատրութիւնները, շրջանցելու համար «Մեսրոպեան» գրութիւն: 1999ին եւ 2001ին տեղի ունեցան Հայաստան-Սիւրբ երկու կորհրդածրոյցներ, 2003ին տեղի ունեցաւ Հայագիտական Միջազգային Գիտաժողովը, նոյնպէս՝ Հայ Գրողներու Առաջին եւ Երկրորդ Համաժողովները: Ո՛չ մէկ անգամ թոյլատրուեցաւ ուղղագրութեան մասին զեկուցել, խօսիլ, բանավիճել, միասնականացման ձեւեր առաջարկել: Այնպէս որ յայտնի է, թէ վերջապէս ինչպէ՞ս կարելի պիտի ըլլայ փաստեր ներկայացնել լսել չուզող սկանջներու:

Արդ, ներկայիս յոյս մը կայ: Յայտարարուեցաւ, որ պետական ծրագրով նախատեսուած է ուղղադրութեան հարցերուն նուիրուած խորհրդածրոյցի անցկացում՝ 2005 թ. Սեպտեմբերին: Շատ ուրախալի լուր մը: Է սա:

Սակայն կայ շատ մեծ արգելք մը այս խորհրդածրոյցի յաջողութեան առջեւ ցցուած: 4 Մարտ 1922ի դեկրետն է այդ արգելքը, որ Հայաստանի տարածքին «արգիլեալ» դիրքի մէջ կը պահէ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը,

հետեւաբար ո՛չ ոքի հաւատք կը ներշնչէ թէ խորհրդաժողովը կրնայ արդիւնաւետ ըլլալ: Այդ օրէնքը այնքան ատեն որ ի զօրու է, կարելի չէ միասնականացման մասին խօսիլ, այլ, կողմերը իրենց դիրքերուն վրայ միայն կրնան մնալ: Այսպէս, Սփիւռքահայերը պիտի պահանջեն որ առանց այլեւայլի եւ Հանրապետութեան Նախագահի Հրամանագրով վերականգնուի Մեսրոպեան ուղղադրութիւնը: Իսկ Հայաստանի լեզուաբանները, որոնք բացարձակապէս կողմնակից չեն ուղղադրութեան որեւէ փոփոխութեան, այդ օրէնքին կռիւնով ամուր պիտի մնան իրենց անզիջող կեցուածքներուն վրայ: Երկու պարագային ալ խորհրդաժողովը դատապարտուած է անյաջողութեան եւ հաւանական է որ վերջ գտնէ փոխադարձ անարգանքներով:

Արդ, բոլորովին տարբեր կ'ըլլայ խորհրդաժողովի արդիւնքը, եթէ նախապէս պետութեան կողմէ վարչականօրէն ջնջուած ըլլայ 4 Մարտ 1922ի դեկրետը: Այդ վերջին սովետական օրէնքին ջնջումը չի նշանակեր բնաւ, որ պետութիւնը Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը կը վերականգնէ Հայաստանի մէջ: Չի նշանակեր որ այդ օրուց սկսեալ ամբողջ գրագրութիւնը մեսրոպեան ուղղագրութեամբ տեղի պիտի ունենայ, մասնով, դասագիրք մեսրոպեանով պիտի հրատարակուին: Այլ պարզապէս, այդ օրէնքի ջնջումով մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլեալ ըլլալէ կը դադրի եւ աշխարհին կը ներկայանայ որպէս «միասնականացող կողմ»: Այսպիսով «ՀՀ Լեզուի մասին օրէնք»ը յստակ իմաստ կը ստանայ, քանի որ այդ օրէնքին մէջ նշուած չէ թէ Հայաստանի մէջ այժմ գործող ուղղագրութիւնը որո՞ւ հետ եւ ինչպէ՞ս պիտի միասնանայ: Միասնականացման գործընթացին մէջ երկու կողմերէն մէկը բացակայ է ներկայիս: Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պէտք է դադրի արգիլեալ ըլլալէ, որպէսզի կարենայ միասնականանալ ներկայ ուղղագրութեան հետ, ինչպէս որ բանտարկեալ մը պէտք է արդարացուի եւ տիրանայ իր ազատութեան: Դեկրետի ջնջումէն դեռ տարիներ յետոյ ներկայ ուղղագրութիւնը կրնայ գործող մնալ, անցումային շրջանի ընթացքին:

ա) Այդ դեկրետի ջնջումով Հայաստանի լեզուաբանները կը հասկնան թէ «Մեզի համար ուղղագրութեան հարց չկայ» ըսելը անօգուտ է, քանի որ պետութեան նպատակը ուղղագրութիւններու միասնականացումն է: Այն ատեն կը զիջանին սփիւռքահայ հայագէտներու հետ ժողովրդավարական սկզբունքներով եւ համերաշխօրէն քննարկել միասնականացման գործընթացը եւ առանց լեզուի հիմնական սկզբունքներուն վնասելու, հնարաւոր փոփոխութիւնները կատարել՝ միասնականացնելով երկու ուղղագրութիւնները:

բ) Այդ դեկրետի ջնջումով սփիւռքահայ մտաւորականներն ալ վստահութիւն կ'ունենան թէ զուր տեղը չէ որ Հայաստան պիտի երթան՝ 2005ի Սեպտեմբերին: Խորհրդաժողովը կ'որոշէ նաեւ թէ «միասնականացած» ուղղագրութիւնը քանի տարի յետոյ պիտի սկսի գործել Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ, այսինքն՝ ի՞նչ տեւողութիւն պիտի ունենայ անցումային շրջանը: Այդ անցումային շրջանի ընթացքին ալ, տարբեր ժողովներով կը քննուին, թէ կա՞ն արդեօք կանոնակարգման կարօտող առկախ մնացած հարցեր, օրինակ՝ օտար բառերու պարագան, եւլն.:

Այսքան ուշացած խորհրդաժողովը պէտք է որ դրական արդիւնքի մը հասնի: Այդ նպատակին հասնելու համար սակայն, Դեկրետի ջնջման նախապայմանը պէտք է ընդունուի: Հայերէնի ուղղագրութիւնը իր վրայէն պէտք է թօթափէ օտար տիրապետութեան մը վերջին հետքն ալ: Պէտք է ազգովին գիտակցինք, թէ մեր լեզուին, մեր ուղղագրութեան եւ մեր մշակոյթին տէրը մենք ենք եւ մենք պէտք է որոշենք թէ ո՞րն է մեր ազգի միասնութիւնը ապահովող, մեր ապագային համար նպաստաւոր ճանապարհը:

Տպուած՝ «Ազգ» օրաթերթ, Երևան, արտատպում՝ «Նոր օր» շաբաթաթերթ, Լոս Անճելէս, 19 Փետրուար 2005.

Բախչինեանն ալ Հայաստանի ներկայ լեզուաբաներու ճապկումներուն զոհ գացողներէն մէկն է, քանի որ կը դրէ .-«Ուզում եմ հաւատալ, որ Հայութիւնը մասնակիօրէն կը բարեփոխէր եւ կը պարզացնէր իր ուղղագրութիւնը»: Բախչինեան չ'անդրադառնար որ բոլորովին տարբեր բան է երբ ժողովուրդ մը ուղղագրական գետնի վրայ անտանելի կացութեան մը մատնուելով, իր մտաւորականներու միջոցով որոշէ ընդարձակ ու համակողմանի քննարկման ենթարկել եւ պարզեցնել իր ուղղագրութիւնը: Ատիկա կրնայ տարիներ տեւել, քանի որ ամէն առաջարկ դրուելու է փորձարկութեան եւ այդ փորձերու յանդած վերջնական ձեւը պէտք է ընդունելութիւն գտնէ ազգի բոլոր հատուածներուն կողմէ: Իսկ բոլորովին տարբեր բան է՝ երբ ժողովուրդ մը առանց անտանելի կացութեան մատնուած ըլլալու եւ առանց քննարկումներու, հրամանագրով փոխէ իր 15 դարու ուղղագրութիւնը եւ ընդունի մէկ հոգիի կողմէ առաջարկուած տարբերակ մը, առանց զայն Սփիտքի եւ Հայաստանի մտաւորականներու, նաեւ օտար հայագէտներու հաւանութեան եմքարկելու: Բախչինեան չ'անդրադառնար որ այս երկու ձեւերուն միջեւ սեւ ու սպիտակի չափ տարբերութիւն կայ: Հայաստանի ժողովուրդին պարտագրուած Արեղեանական ուղղագրութիւնը անջրպետ բացաւ Սփիւռքի եւ Հայաստանի միջեւ ու հաղորդակցութեան կապը խզեց, ինչ որ Մոսկուայի կողմէ հետապնդուած նպատակն էր: Արեղեանի ուղղագրութիւնը սակայն, չափազանց անյաջող էր եւ չկարողացաւ 18 տարիէն աւելի տեւել, որմէ յետոյ նոր փոփոխութեան մը ենթարկուեցաւ, դարձեալ հրամանագրով եւ դարձեալ առանց համազգային քննարկումներու՝ Սփիտքի ալ մասնակցութեամբ: Այսինքն, նոյն սխալը, նոյն հակագիտական ձեւը կիրարկուեցաւ երկրորդ անգամ ալ եւ այդ հակագիտական ուղղագրութիւնն է որ կ'օգտագործուի մինչեւ այսօր Հայաստանի մէջ: Ուրեմն, դարմանալի չէ, որ Հայաստանէ դուրս բոլոր հայկական գաղութները, ներառեալ Պարսկահայութիւնը, որ արեւելահայերէն կը խօսի Հայաստանի նման, չընդունեցին այս հակագիտական ուղղագրութիւնը, որ մինչեւ այսօր ահաւոր վնաս կը

պատճառէ մեր սքանչելի լեզուին, աղճատելով, աղքատացընելով զայն:

«Երանի՛ր, երանի՛ր մօռյալ 1922ին ի կատար չաժուէր այդ հրամանը եւ այսօր, հազար եւ մէկ հոգանքի տակ ճոնչացող Հայաստանցին զերծ լինէր այդ մի հոգսից» կ'ըսէ Բախչինեան եւ կը շարունակէ .- «Քանի որ պետականօրէն հարցը չի լուծուում (եւ չի էլ լուծուի՛ իմ համեստ կարծիքով), իսկ անպտուղ վէճերը շարունակում են յոգնեցնել, գոցէ ժամանակն է եղած պայմանների հետ ինչ-որ հաշտութիւն կնքել եւ զբաղուել հայութեան համար աւելի առաջնային հարցերով: Ու կը սկսի թուարկել Հայաստանի ներկայ ցուերը՝ աղքատութիւնը, գործազրկութիւնը, արտագաղթը, մարմնավաճառութիւնը, խարէութիւնը, կաշառակերութիւնը, ծնելիութեան պակասը, մայրաքաղաքի կանաչ տարածքներու կացութիւնը, աղատ խօսքի ու մտքի ճնշուածութիւնը, դիւղերու դպրոցներուն մէջ հայերէնի ուսուցման անընդունելիօրէն յետամնաց վիճակը, նոր սերունդի ազգային լեզուէն ու գրականութենէն հեռացումը, հայերէն լեզուի ամէնօրեայ բռնաբարումը, գլորալիզմը (համաշխարհայնացում), ամերիկանիզմը, Մերձաւոր Արեւելքի Հայ համայնքներու մէջ հայերէնի նահանջը, եւլն. եւլն.:

Ամբողջ երկու էջ բռնող այս ցուերու մանրամասն շարադրանքէն յետոյ, առանց անդրադառնալու որ այդ բոլորը բնաւ կապ չունին ուղղագրութեան հարցին հետ, որու լուծման համար գոյութիւն ունին ՀՀ Մշակոյթի եւ Կրթութեան Նախարարութիւններ, այլ բոլոր հարցերը իրար խառնելով, Բախչինեան կու գայ այն եզրակացութեան, թէ «Նսման պայմաններում ճակատ տալ, թէ գրեմք ոչ թէ «կոշիկ» այլ «կօշիկ», ոչ թէ «Հարություն», այլ «Յարություն» միանգամայն անտեղի, երեսունչորսերորդական հարց է մնում»:

Ո՛չ, ես չեմ կարծեր որ լեզուի եւ ուղղագրութեան հարցը այնքան անկարելոր է, որ իր լուծումը կարելի է թողուլ յետագայի՝ երբ Հայաստան նիւթապէս վերականգնի:

Չեմ կարծեր նաեւ, որ հարցի լուծումը նիւթական մեծ դումարներու կը կարօտի: Եւ մանաւանդ, չեմ կարծեր որ Հայոց Պատմու-

թեան ամենածանր շրջանը ներկայի շրջանը ըլլայ: Յիշենք գերութեան, ստրկութեան երկար դարերը, երբ վայրի ցեղերը կ'աստատակէին, կը կոտորէին մեր ժողովուրդը, կ'աւերէին մեր երկիրը, կ'ոչընչացնէին մեր հոգեւոր արժէքները: Ո՛չ գաղթը նորութիւն է մեզի համար, ո՛չ աղքատութիւնը, ո՛չ ալ՝ ջարդը, սովը եւ համաճարակները: Այդ արհաւիրակից դարերու ընթացքին մարդիկ ինչպէ՞ս գոյութիւն պաշտպաններ են: Միլիոններով գաղթեր են: Իսկ մնացողները աւելի կուշտ փոր չունէին, քան այսօրուան միջին Հայաստանցին. բայց միշտ, ամենադժուար ժամանակներու մէջ ալ Մշակոյթը շարունակուեալ է: Ոչ ո՛ք մտածեր է՝ «Աս վատ ժամանակները թող անցնին, 50- 60- 100 տարի համբերենք, գիր եւ դրականութեամբ յետոյ կը զբաղինք»: Դեռ 90 տարի առաջ, մեր մեծ մայրերն ու մեծ հայրերը խոտերուն մէջ ամիսներով պահուելով, սողալով, վայրի խոտեր եւ միջատներ ուտելով գոյութիւն պաշտպաններ են, թունաւորուողը մահացեր է, բայց ողջ մնացողը անաստի կիզիչ աւազներուն վրայ մատով այր, բեն, գիմ սորվեցուցեր է իր սովահար երախային: Այնպէս որ չեմ կարծեր թէ լեզուի եւ մշակոյթի հարցերը կարելի ըլլայ յետագայի թողուլ: Չեմ կարծեր թէ ուէ մէկը իրատուութիւնը անկախ պահել անյարմար» անատելու կամ ուղղագրութեան վերականգնումի հարցը «առաջնահերթ» չնկատելու: Ընդհակառակը, Սովետական Միութեան փլատակներէն վերջապէս Հայաստանի Հանրապետութիւնը առաջին հերթին պէտք է զբաղի լեզուի եւ մշակոյթի հարցերով, քանի որ 80 տարուան ապագայինացումէ յետոյ առաջին հերթին պէտք է նետել ազգային մտածողութեան, ազգային գաղափարխօսութեան հիմերը: Այլապէս, ապագայինացած վիճակով, միայն երկրի տնտեսական հարցերով ու «պիզնես»ով զբաղելով կարելի չէ իր սեփական դէմքը ունեցող երկիր պահել, պետականութիւն կառուցել, ինքնիշխան ըլլալ: Պատմութեան ընթացքին մենք Հայերս մեր մշակոյթով է որ գոյատեւեր ենք, նոյնիսկ՝ պետականութեան բացակայութեան դարերուն: Իսկ հիմա որ պետականութիւն ունինք, հիմա՞ է որ պիտի հեռանանք մեր մշակոյթէն, մշակութային հարցերու լուծումը յետագայ դարերուն թողուլ: Մեր

զբաւոր լեզուն մեր ազգային ինքնութիւնն իսկ է: Պէտք է վերադառնանք մեր արմատներուն եւ վերագտնենք մեր համազգային ինքնութիւնը:

Հայաստանեան Աերկային վերաբերող ցաւերուն մեծ մասը ապագային մտածողութեան եւ գործելակերպի արդիւնք են. հետեւանք՝ սովետական ժամանակաշրջանի բարբերուն: Օրինակ, աղանդաւորական գաղափարախօսութեան, «գլորալիզմ»ի, «ամերիկանիզմ»ի եւ այլ «իզմ»երու հանդէպ այս գանգուածային հակումը ինչո՞ւ այսքան տարածուած է, որովհետեւ չկայ զանոնք փոխարինող ազգային գաղափարախօսութիւն: Մարդիկ ինչո՞ւ կը գաղթեն: Որովհետեւ մարդոց բարոյականը բարձրացնող, ապագայի տեսակետով յուսադրող որեւէ «ազգային» մօտեցում եւ կեցուածք չկայ: Հայոց հայրենիքը ազգային դիմագիծ չունի դեռ: Եւ մարդիկ կը գաղթեն, հետեւելով սասցուածքին որ կ'ըսէ՝ «Ուրտեղ հաց՝ այնտեղ կ'ա՛ց»: Հայերէնի ուսուցումը դպրոցներու մէջ ինչո՞ւ անընդունելիօրէն յետամնաց վիճակ ունի, նոր սերունդը ազգային լեզուէն ու դրականութենէն ինչո՞ւ այսքան հեռացած է, հայերէն լեզուն, որ աշխարհի ամենահարուստ եւ ամենաճկուն լեզուներէն մէկն է, ինչո՞ւ այսքան խեղճացած, աղքատացած եւ մուրացկանութեան ելած է՝ օտար լեզուներէն տեւաբար անյարմար եւ սխալ փոխառութիւններ կնքելով: Պատճառը միշտ ազգային մօտեցումի բացակայութիւնն է:

Այս բոլորին դարմանն է ժողովուրդին ազգային մտածողութիւն եւ ազգային զգացողութիւն Աերարկել: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է վերականգնել համազգային միասնական ուղղագրութիւնը, մեր ազգի երկու հատուածներուն միջեւ բաժանումը վերացնելով:

Թէ ինչո՞ւ պէտք է ուղղագրութեան հարցէն սկսիլ: Որովհետեւ միայն լեզուի կալուածն է որ գերազանցապէ՛ս ազգային է. Աերարկական է, որ բացարձակապէս կախեալ չէ արտաքին ազգակներէ, պետութիւններու կամքէն, փոխարարբերութենէն եւ փոխադարձ շահերէն: Կրթական ու մշակութային կեանքի մէջ կատարուած ուղղագրական բարեփոխութիւնը ազգային արժանապատուութիւն եւ հպարտութիւն պիտի Աերձնէ ժողովուրդին, վատաբերութեան մթնոլորտ մը պիտի յառաջացնէ Պե-

տուրքեան եւ Հայաստանի ապագային հանդէպ: Արդարեւ, աշխարհի վրայ քանի՞ ժողովուրդ ունեցած է սեփական այբուբենն եւ ուղղագրութիւն, որ անփոփոխ կերպով օգտագործուած ըլլայ 15 դար: Միթէ քի՞չ պատուաբեր բան է սա եւ քի՞չ Հպարտութիւն կը պատճառէ ժողովուրդին: Սփիւռքի հսկայական ներուժին հետ ալ ո՛չ թէ կարգախօսով, այլ իրապէ՛ս միասնանալու կարելիութիւնը այլապէ՛ս պիտի նպաստէ՛ յուսադրելով եւ բարձրացնելով մարդոց բարոյականը, ինքնավստահութեան զգացում յառաջացնելով եւ նախաձեռնութեան ոգի ներշնչելով անոնց: Ամէն ինչ մարդոց բարոյականէն ու կամքէն կախեալ է:

Իր հիմնադրութեան տարիներուն, Իսրայէլի պետութիւնը, որպէս առաջին գործ, ձեռնարկեց դարերէ ի վեր մոռցուած երբայերէնի վերականգնումին, որ անբաղդատելիօրէն աւելի դժուար գործ էր, քան՝ մեր ուղղագրութեան մէջ քանի մը օրէնքի փոփոխութիւնը: Ոնեէ մէկը «Աերկայ պահը անյարմար» չնկատեց այդպիսի հերքելւեան գործի մը համար, այլ երկիր կառուցելու ձեռնարկեցին լեզու՛ն վերականգնելով, որպէս առաջնահերթութիւններու՝ առաջնահերթութիւնը: Յեղասպանութենէ իրկուած սովահար ազգ մը անապատի պայմաններուն մէջ հեշտութեան չգնաց, չորդեղրեց իրեն ծանօթ եւրոպական լեզուներէն մէկը՝ որպէս երկրի պաշտօնական լեզուն: Այլ յաղթելու կամքով զինուած, ասպարէզ կարգաց դժուարութիւններուն եւ յաղթանակեց: Փրկեց լեզուն եւ ինքն ալ փրկուեցաւ: Յուցանէ առակս:

Բախչինեան, հաւատք ընծայելով Հայաստանցի լեզուաբաններու տարածած սխալ տեղեկութիւններուն, կը տարակուսի թէ ուղղագրութեան տարբերութիւնը մեր ժողովուրդի երկու հատուածներու միջեւ յառաջացած բաժանումին հիմնական պատճառը ըլլայ: Հարց կու տայ .- «Միգուցէ, անհիմն կանխատրամադրուածութիւնը եւ միմիեանց ատէի լաւ ճանաչել չցանկանալու գործօ՞ճն է առկայ»: Փոխադարձ հարց կու տամ.- Ինչո՞ւ Սփիւռքահայերս տասնեակ տարիներէ ի վեր կ'ըմբոստանանք, անընդունելի կը գտնենք ուղղագրական տարբերութիւնը եւ կը պահանջենք վերագործ միասնական Մեսրո-

պեան ուղղագրութեան: Որովհետեւ Հայրենիքէն հեռու ապրողներս աւելի լաւ կը զգանք թէ հետզհետէ աւելի կը հեռանանք իրարմէ եւ մեզ իրարու կապող զգացական կապն իսկ փրթելու մօտեցած է: Մեր ըմբոստութիւնն ու պահանջատիրութիւնը իրականութեան մէջ նաւարկեալին արձակած S.O.S. նշանն է, որով ան օգնութիւն կը խնդրէ օգնելու կարելիութիւն ունեցողէն: Դժբախտաբար մեր դիմումը կը հանդիպի տեսնել, լսել եւ զգալ չուզող խումբ մը անձերու մերժումին, որոնք իրենց անմիտ կեցուածքով թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ՛ Հայաստանի ապագային վնաս կը պատճառեն՝ իրենց նստած ծառին ճիւղը կտրելով: Տասնեակ տարիներէ ի վեր, Սփիւռքահայ սերունդները հայ լեզուի, գրականութեան, պատմութեան ընդունելի դասագրքեր չունեցան, այլ դպրոցներու մէջ օգտագործուեցան աջէն ձախէն ճարուած էջեր, բանաստեղծութիւններ: Նախ անհրաժեշտ էր այդ էջերու ուղղագրութիւնը Մեսրոպեանի վերածել, յետոյ մեքենագրել, յետոյ աշակերտներու թիւով պատճենահանել եւ բաժնել աշակերտներուն: Ինչքան ջանքեր, պարապին ծախսուած դումարներ, կորսուած ժամանակ: Հակառակ այս դժուարութիւններուն, Պարոյր Սեւակ, Յովհաննէս Ծիրազ կարդացուցինք մեր աշակերտներուն: Հապա ի՞նչ ըսել մանկապատանեկան գրականութեան չգոյութեան, երբ ուսուցուած լեզուն կարելի չէ աշակերտին ուղեղին մէջ ամրացնել՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ ընթերցանութեան գրքերու չգոյութեան պատճառով: Մ'ը ազգը այսքան դժուարութիւն դիմագրաւած է: Այս պայմաններուն մէջ ձեռք բերուած արդիւնքը հրաշքի համազօր է: Բայց ինչ հիանալի սերունդ կրնալինք ունենալ, եթէ չըլլար այս բաժանուածութիւնը, եւ օգտուէինք միասնական ուղղագրութեամբ տպուած Հայաստանեան դասագրքերէ եւ մանկապատանեկան գրականութենէ: Այս բոլորին վրայ վերջին տարիներս նոր եւ անյաղթահարելի դժուարութիւն մը եւս աւելցած է, որ բոլորովին անկարելի կը դարձնէ սովորական նամակագրութիւնն անգամ Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ: Խօսքս կը վերաբերի հայերէնով եւ հայկական տառերով համակարգչային հաղորդակցութեան, որ այնպիսի դժուարութիւն կը ստեղծէ, որ

փափաքողները յուսահատելով, ի վերջոյ կ'օգտագործեն լատինական տառերը: Իսկ համացանցէն օգտուելին ալ նոյնպէս գրեթէ անկարելի է: Եւ պատճառը երկու ուղղագրութիւններու անհամատեղելիութիւնն է եղեր...: Ահա թէ ինչպիսի «հաղորդակցութեան» մը եւ «միմեկանց ատելի լաւ ճանաչելու» ինչ հրաշալի կացութեան մը հասած ենք...: Եւ դեռ պնդողներ կան, թէ «Աերկայ պահը անյարմար է», «ուղղագրութեան հարցը առաջնահերթութիւն մը չէ»:

Ուղղագրութեան հարցի լուծման համար ներկայ պահը «անյարմար» նկատողները արդեօք ի՞նչ կ'ընեն որպէսզի «յարմար պահը» գայ: Չեմ կարծեր որ յուսալքութիւն բաշխելով եւ Սփիւռքահայերու դասալքութեան հրաւէր կարդալով կրնան բարելաւել Հայաստանի տնտեսական վիճակը: Տկարացողը իրաւունք չունի ուրիշներուն ալ տկարանալու կոչ ընելու:

Եւ արդէն, սենք Սփիւռքահայերս տկարանալու, յուսահատելու եւ դասալիք դատնալու ա՛յլ կարեւոր առիթ մը ունէինք, ցեղասպանութեան հարցին կապակցութեամբ: Սակայն մեր մէջէն ո՛չ ոք ըսաւ «Հիմա ատենը չէ պահանջատիրութեան, ցեղասպանութեան հարցին ճանաչումը առաջնահերթութիւն մը չէ»: Այլ մօտ 90 տարի օտարութեան մէջ ապրողներ, տոկացիին ամէն տեսակ դժուարութիւններու, օտար երկինքներու տակ թէ՛ ազգութիւն, լեզու եւ ուղղագրութիւն պահեցին, թէ՛ պահանջատիրութիւն ցուցաբերեցին եւ թէ՛ Հայաստանի փրկութեան հասան՝ 1988ի երկրաշարժէն յետոյ: Եղան օտար թելադրողներ, որ մոռնանք պատմական դէպքերը եւ կը բարելաւուի Հայաստանի տնտեսական վիճակը: Կարելի՞ էր անսալ այդ թելադրութիւններուն:

Բաց աստի, ուղղագրութեան հարցի լուծումը միթէ՞ այդքան դժուար է, միթէ՞ միլիոնաւոր տղարներու կարիք կայ ուղղագրական քանի մը օրէնք փոխելու համար: Ի՞նչ է հարցը.- Հայաստանցի լեզուաբանները չեն ուզեր որեւէ փոփոխութիւն, այլ կ'ուզեն հաւատարիմ մնալ 1922ի եւ 1940ի Սովետական հրամանագրերուն: Իսկ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը պահանջողները կ'ուզեն 1922ի դեկրետին «ջնջումը»: Ասիկա ըսելու ձեւ մըն է: Ո-

րովհետեւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգելեալ հռչակող եւ «Նոր ուղղագրութիւն»ը Հայաստանցի ժողովուրդին պարտադրող 1922ի հրամանագիրը իրականութեան մէջ ջնջւած է արդէն եւ փոխարինուած է 1993ին ընդունուած Հայաստանի նոր Սահմանադրութեան «Լեզու-ի ՄԱՍԻՆ ՕՐԷՆՎ» ուլ. որ կը պատգամէ «ուղղագրութիւններու միասնականացումը»: Կը նշանակէ որ Հայաստանցի լեզուաբանները եւ իրենց համախոհները 1993էն ի վեր օրէնքի առջեւ հակասահմանադրական դիրքի մէջ կը գտնուին, քանի որ չեն ուզեր միասնականացում: Արդ, քանի որ մեր ժողովուրդը վարժ չէ դեռ ժողովրդավարական ձեւերու եւ չի գիտեր թէ նոր ընդունուած օրէնք մը կը ջնջէ հին օրէնքը, անհրաժեշտ է որ Խշխանութիւնները պաշտօնապէս յիշեցնեն, թէ 1922ի հրամանագիրը իր ուժը կորսնցուցած է, ի գօրու չէ այլեւ, այլ 1993ի ՀՀ Լեզուի մասին օրէնքն է որ ի գօրու է Աերկայիս: Այս յիշեցումը բաւական է՝ ի կարգ հրաւիրելու համար օրէնքին անաստող լեզուաբանները: Այս յիշեցումը չի նշանակեր անշուշտ, որ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը անմիջապէս, մէկ օրէն միւսը վերականգնուած է եւ բոլոր պաշտօնական գրագրութիւնները, Մամուլը, դպրոցներու մէջ դասաւանդութիւնները, փողոցներու ցուցատախտակները Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ պիտի փոխարինուին: Բնաւ երբեք: Այլ, կը ճշանակէ թէ Պետութեան կամքը միասնականացումն է եւ ազգովին դէպի միասնականացում պիտի դիմենք լետազայ տարիներուն: Թելադրութիւն մըն է, որպէսզի Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը դադրի «արգիլեալ» ըլլալէ, եւ բոլորը մտածեն երկու ուղղագրութիւնները միասնականացնելու ձեւերուն մասին: Թելադրութիւն մըն է նաեւ, որպէսզի Մամուլը անվախօրէն ընթացք տայ պարբերաբար Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրութիւններու հրատարակութեան: Այսքան: Յետագային, Սփիւռքահայութեան հետ Խորհրդաժողով գումարելով կ'որոշուին միասնականացման կարելիութիւնները, ձեւերը, կ'որոշուին նաեւ անցումային ժամանակաշրջանի տեղութիւնը, ընելիքներու հերթականութիւնը, եւլն.:

Եւ պահը շատ յարմար է նման յիշեցումի մը համար, քանի որ մօտերս Գրերու Գիւտի 1600ամեակը պիտի տօնուի: Այսպիսի պաշ-

տօնակամ յիշեցում մը մարդոց կը զգացնէ թէ կարելի չէ Մ'եսրոպեան Գրերու Գիտը փառաբանել, երբ գիտարարին անունն անգամ արգիլուած է յիշել իր ստեճած տառերու եւ ուղղագրութեան կապակցութեամբ ու մարդիկ ստիպուած կ'օգտագործեն «հիմ», «դասական», «աւանդական», «գրաբարի», «արեւմտահայերէնի» ուղղագրութիւն բացատրութիւնները, չըսելու համար «Մ'եսրոպեան ուղղագրութիւն»: 1600ամեակի առթիւ այսպիսի յիշեցում մը իր դերը կը կատարէ մարդոց ուղեղներէն ներս եւ կը փրկէ պատիւը Հայաստանի Իշխանութիւններուն ու ամբողջ ազգին: Եւ չի կարօտիր տնտեսական բարդաւած պայմաններու, մեծ գումարներու:

Ինչ կը վերաբերի ինծի ուղղուած «նամակ»ի վերջին պարբերութեան, Բախչինեան կը գրէ: «Թող որ գոյատեւի այս դժուարին ազգը՝ իր երկու ուղղագրութեամբ: ...Ես շարունակելու եմ իմ սփիտքահայ ընկերներին գրել եւ սփիտքահայ մամուլին աշխատակցել դասակաճով, եւ ոչ ոք չի կարող ինձ գրկել իմ այդ իրաւունքից: ...Ի վերջոյ, ամէն ոք ազատ է ինքն ընտրելու, թէ ո՞ր ուղղագրութեամբ գրի եւ չդատի դիմացի՛ն»:

Սիրելի բարեկամ Բախչինեան, համբուրելի մօտեցում մըն է աս, երանի թէ իրականութիւն ըլլար եւ ամէն ոք գրէր իր սիրած ուղղագրութեամբ: Բայց արդեօք լուսնի մէջ կ'ապրիք, չգիտնալու համար, թէ Հայաստանի մէջ նման ազատութիւն չկայ ուղղագրութեան նիւթին կապակցութեամբ: «Ազգ» օրաթերթի վերոյիշեալ նախաբանը կը փաստէ այս իրականութիւնը: Հարց կու տամ.- Արդեօք միայն Արծուի Բախչինեանը իրաւունք ունի գրելու իր ցանկացած ուղղագրութեամբ եւ ցանկացած թերթին՝ հայերէնի ուղղագրութեան մասին յօդուածներ: Ինչո՞ւ մենք, Մ'եսրոպեան ուղղագրութեան Սփիտքահայ կամ Հայաստանահայ պաշտպաններս իրաւունք չունինք Հայաստանեան թերթերու մէջ գրելու եւ պարզելու մեր տեսակետները հալերէնի ուղղագրութեան մասին: Այդ ի՞նչ իրաւունք է, որ վերապահուած է միայն մէկ հոգիի: Լեւոն Միրիջանեան, Գէորգ Տէր Վարդանեան, Զանի Միրզաբէկեան, Ռաֆայէլ Համբարձումեան եւ շատ ուրիշներ ինչո՞ւ իրենց յօդուածները ստիպուած տպագրած են սփիւռքահայ

թերթերու մէջ: Ի փոխարէն, մէկ Սփիւռքահայու յօդուած դեռ չէ տպագրուած Հայաստանի մամուլին մէջ ա՛յս նիւթին մասին եւ Մ'եսրոպեան ուղղագրութեամբ: Այնպէս որ «դասական ուղղագրութեան ազատ կիրառումը Հայաստանում» դեռ երազ է:

Ես կը հաւատամ սակայն, որ այս հարցը ուշ կամ կանուխ անպայման պիտի գտնէ իր բարեյաջող լուծումը: Հայաստանի նոր սերունդը պիտի գիտակցի որ ասպողայնացած վիճակով կարելի չէ ազատ անկախ հայրենիք պահել, պետականութիւն կերտել: Պիտի մշակէ լեզուական ազգային քաղաքականութիւն մը եւ անոր համաձայն պիտի գործէ, փրկելով մեզ երկու գրատը լեզու ունեցող երկու տարբեր ազգերու վերածուել: Այսպէս, վերադառնալով իր արմատներուն, պիտի վերագտնէ իր ազգային ինքնութիւնը եւ իր ազգային միասնութիւնը Սփիւռքի հետ: Մեր պարտականութիւնն է արագացնել գիտակցութեան այդ պահը եւ անհրաժեշտ տուեալները հայթայթել իրեն, որոնց յենուելով կարողանայ ապահովել մեր ազգի եւ լեզուի միասնութիւնն ու ապագան:

Փարիզ, 31 Մարտ 2005

Տպուած՝ «Ազգ» օրաթերթ, Երեւան, արտատպուած՝ «Նոր օր» շաբաթաթերթ, Լոս Անճելէս, 21 Մայիս 2005.

ներկայիս փախչելու վրայ են դէպի արեւմտեան կողմն աշխարհի: Ու խմբագրականը կը շարունակէ՝ «Եւ տիկին Գալֆայիանի բերած օրինակը՝ Իսրայէլի եւ երբայերէնի վերաբերեալ, միայն այս առումով է տեղին»: Յիշեցնեմ սակայն Պր. խմբագիրին, որ Իսրայէլ բոլոր Հրեաներու վերադարձին չսպասեց՝ երբայերէնը պաշտօնական լեզու յայտարարելու համար, այլ ատիկա ըրաւ Իսրայէլի հիմնադրութեան առաջին օրէն իսկ, ազդային կեցուածք ցուցաբերելով եւ ազգային լեզուաքաղաքականութիւն կիրարկելով, ինչ որ պարագայն է Հայաստանի, դժբախտաբար: Կրնամ յիշեցնել նաեւ Թուրքիոյ Հանրապետութեան առաջին նախագահ Մուսթաֆա Բեմալ Աթաթիւրքն ալ, որ պատերազմէն հազիւ դուրս եկած, ըզբտուած եւ ամբողջովին կործանած իր երկրի նիւթական բարդաւաճման առանց սպասելու, առաջին հերթին լեզուի եւ մշակոյթի հարցով զբաղեցաւ, արարական այբուբենէն լատինական տառերու անցք պարտադրելով ժողովուրդին: Եւ դեռ կայ Ազերիներու օրինակը, որոնք լրացնելով յետ անկախութեան տասը տարուան անցումային շրջանը, ներկայիս անցած են լատինական այբուբենին, իրենց զարմիկները եզոզ թուրքերու հետ ցեղային միասնութիւն կազմելու նպատակով: Այս օրինակները կը ներկայացնեն շատ աւելի դժուարին կացութիւններ, քան թէ հայերէնի մէկ քանի ուղղագրական օրէնքներու փոփոխութիւնը, քանի որ անոնց մօտ բոլորովին տարբեր այբուբենի մը անցնելու պարագայ խնդրոյ առարկայ է, որու պարտադրած ուղղագրական օրէնքներն ալ բոլորովին տարբեր են, բնականաբար, նախկին արաբականէն (թուրքերու պարագային) եւ՝ ռուսականէն (ազերիներու պարագային):

Վերջապէս, այս «խմբագրութեան կողմից»ը իրապէ՛ս եւ ուղղակիօրէ՛ն վիրաւորական է, քան թէ յօդուածիս վերնազիրը կամ «ուղղագրութիւնը թապու է» բացատրութիւնս, որ ուղղեալ է՛ յականէ յանուանէ՛ ոեւէ մէկուն: Եւ ցաւալին այս վիրաւորելու տրամադրութիւնն է, որ բոլորովին անպէտք է եւ միայն կը սրէ կացութիւնը:

14 Մայիս 2005.

23. ԲԱՅ ԼԱՄԱԿ՝

Մեծայարգ Պր. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻՆ
Յ. Յ. Վարչապետ եւ Մեսրոպեան Գիւտի
1600ամեակի Տօնակատարութեանց Կազմակերպիչ Յանձնաժողովի Նախագահ

Այս գրութիւնը 25 Ապրիլ 2005 թուականով ուղարկած եմ Պր. Մարգարեանին: Սակայն, երկու ամիսէ ի վեր պատասխան ստացած չըլլալով եւ նկատի առնելով նամակին կորսուելու հաւանականութիւնը, ներկայիս խղճի պարտք կը նկատեմ զայն հրատարակել:

Մեծայարգ Պարոն Մարգարեան,

Գրերու Գիւտի 1600ամեակը համազգային շուքով տօնելու եւ գիւտարար Մաշտոցի հանճարը Իւնեսքոյի բեմէն ալ աշխարհին ծանօթացնելու նախաձեռնութիւնը պատիւ կը բերէ ամբողջ Հայ ազգին: Բրիտանացիութեան որպէս պետական կրօն ընդունման 1700ամեակի տօնակատարութիւններէն յետոյ Հայութիւնը անգամ մը եւս աշխարհին կը ներկայանայ որպէս ամենահին մշակոյթ ումը եւս աշխարհին կը ներկայանայ որպէս ամենահին մշակոյթ ումը, նեցող ժողովուրդներէն մէկը, որ իր ազգայնացուցած կրօնէն բացի, նեցող ժողովուրդներէն մէկը, որ իր ազգայնացուցած կրօնէն բացի, նաեւ իր ազգային գիրն ու գրականութիւնն է ստեղծած եւ մշակութային անկախութեամբ փոխարինած է քաղաքական անկախութեան կորուստը, ամբողջ 15 դարեր:

Սակայն Հայ ժողովուրդի քաղաքական, մշակութային, ընկերային եւ հոգեւոր կեանքին մէջ ճակատագրական դեր խաղացած այս մեծ իրողութեան 1600ամեակի տօնակատարութիւնը մեծ պատասխանատուութեամբ պէտք է տօնել եւ որեւէ հանգամանք ստուեր պէտք է անէ այս հանդիսութիւններու իմաստին վրայ: Առայդ, Ձեր ուշադրութեան կը յանձնենք հետեւեալ պարագան:

Մեսրոպեան Գիւտը կը ներառնէ նաեւ Ս. Մեսրոպի ստեղծած եւ 15 դարէ ի վեր օգտագործուած ուղղագրական հիմնական կանոնները, ընդորս՝ վանկագրութեան, ձայնաւորներու, երկբարբառներու եւ եռաբարբառներու մասին կանոնները, որոնց շնորհիւ է որ կարելի եղած է օգտագործել իր ստեղծած այբուբենը: Ունէ ժողովուրդի համար ամենամեծ հպարտութեան առիթ է ոչ միայն սեփական գիր ունենալը, այլ մանաւանդ 15 դարէ ի վեր անընդմէջ կերպով օգտագործուած ուղղագրութիւն ունենալը: Սակայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը 1922ի Դեկտեմբեր 1-ի «ԱՐԳ.ԻԼԵԱԼ» վիճակի մէջ կը գտնուի Հայաստանի մէջ, մինչեւ այսօր:

Արդ, ինչպէ՞ս կարելի է՝

1) Ս. Մեսրոպի ստեղծած այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը անջատել իրարմէ եւ միայն այբուբենի ստեղծման 1600ամեակը տօնել, երբ Հայաստանի տարածքին 1922էն ի վեր «ԱՐԳ.ԻԼԵԱԼ» կը մնայ իր ստեղծած ուղղագրութիւնը:

Ուղղագրութեան մասին չխօսել, ծածկել իրականութիւնը, մինչդեռ փառաբանել այբուբենի ստեղծման 1600ամեակը: Այսինքն, Գիւտին կէսը միայն ընդունել ու փառաբանել, մինչ միւս կէսը արգիլել կը մնայ:

2) Արգիլել կը մնայ նաեւ «Մեսրոպեան» բառը եւ մարդիկ, շրջանցելու համար այս թապու բառը, գրքերու եւ յօդուածներու մէջ ներկայիս կ'օգտագործեն «հին», «գրաբարի», «արեւմտահայերէնի», «դասական», «աւանդական» ուղղագրութիւն բացատրութիւններէն մէկն ու մէկը:

3) Արգիլուած է նոյնիսկ Մեսրոպի ստեղծած տառերը կոչել իրենց անուններով, ի՞ր անուանածին անուն, զինք գրկելով այսպիսով հայրական իրաւունքէ, «այսինքն՝ այբ, բէն, գիմ, դա, եչ, զա, է, ըթ, թո, ժէ, ինի, լիւն, խէ, ծա, կէն, եւլն»: Այլ անոնք 1922էն ի վեր կը կոչուին՝ ա, բբ, գբ, դբ, ե, զբ, ը, թբ, ժբ, ի, լբ, խբ, ծբ...եւլն.:

Ինչպէ՞ս կարելի է այսքան «արգելքներ»ու ենթարկուած Մեսրոպեան Գիւտի 1600 ամեակը տօնել ճակատաբաց եւ մանաւանդ՝

միջազգային շուքով: Իր հայրենիքին մէջ իսկ արժեզրկուած, շնորհագրկուած գիւտի մը փառաբանանքը ընելը անհանդիստ կացութեան մը չի՞ մատնեք Ձեր նախադասութեան տակ գտնուող 1600ամեակի Յանձնաժողովը եւ ՀՀ Իշխանութիւնները, մանաւանդ որ կ'ուզուի Իւնէսքոյի նման միջազգային կազմակերպութեան մը միջոցաւ միջազգային շուքով տօնել զայն:

Այս անհեթեթ կացութեան դուրս գալու եւ արժանապատիւ կերպով տօնելու համար 1600ամեակը, կ'առաջարկեմք՝

- Յիշեցնել բոլորին, պաշտօնական յայտարարութեամբ եւ մամուլի միջոցաւ, որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան Հայաստանի մէջ օգտագործումը արգիլող 1922ի Դեկտեմբեր 12 տարիէ ի վեր փոխարինուած է 1993ին ընդունուած ՀՀ Սահմանադրութեան «ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ ՕՐԷՆՐ» ով, որ կը պատգամէ «Երկու ուղղագրութիւններու միասնականացումը»: Յիշեցնել բոլորին, որ Պետութեան կամքը միասնականացումն է եւ ոչ թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան արգիլելու վիճակին յաւերժացումը:

Այս պարզ յիշեցումը կ'օգնէ որ «Մեսրոպեան» բառի կամ արտայայտութեան վերաբերող թապուն մէջտեղէն վերնայ, որպէսզի մարդիկ կարողանան անվախօրէն օգտագործել «Մեսրոպեան» բառը եւ կարողանան համակողմանիօրէն արտայայտուիլ Մեսրոպեան ու Գիւտի մասին՝ զեկուցումներով, յօդուածներով, մամուլով: Այս յիշեցումով, մտքերու մէջ տեղ կը գրաւէ միասնականացման գաղափարը, որ Մեսրոպի նպատակն էր եւ ներկայիս ալ Պետութեան փարը, որ պիտի իրականանայ յետագային: Այս յիշեցումով կ'ակամքն է, որ պիտի իրականանայ յետագային: Այս յիշեցումով կ'ազատագրուին «Մեսրոպեան Գիւտ» կամ «Մեսրոպեան ուղղագրութիւն» արտայայտութիւնները: Եւ այս ազատագրումը կը դառնայ այս համազգային հիմնահարցի լուծման առաջին փուլը: Այս յիշեցումով, ներկայիս գործող ուղղագրութիւնը չի դադրի օգտագործուել, այլ կը շարունակուի, սակայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը մարդոց մտքերուն մէջ կը դադրի արգիլելու ըլլալէ եւ կը գրաւէ Յոբելեարի վայել իր դիրքը: Սփիւռքահայութեան մէջ ալ չեն յառաջանար բամբասանքներ՝ կացութեան անհեթեթութեան վերաբերելով:

Այսպիսի յիշեցում մը կ'արտօնէ ճակատարաց ու արժանավայել կերպով տօնել եւ փառաբանել Գրերու Գիւտի 1600ամեակը՝ իր անողջական արժէքով, Այբուբենի ստեղծման մասին, նաեւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան եւ անով յառաջացած 15 դարու սքանչելի գրականութեան վերաբերեալ համակողմանի ուսումնասիրութիւններով եւ ազատ արտայայտութիւններով:

Խորին յարգանքք եւ յաջողութեան ճաղթանքներով,

Ի դիմաց՝
«Մաշտոց» Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան Վարչական
Խորհուրդի

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

Տպում՝ «Յատաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 7 Յուլիս 2005.

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐ

Իմ սիրելի դրչեղբայր,

մեծայարգոյ Յակոբ-Գրիգոր,

Ներեցէք, ի սէր Աստծոյ, որ Ձեր երկու նամակին պատասխանում եմ այսքան յապաղումով: Երևանում չէի, յետոյ էլ վերադառնալով ծանր հիւանդացայ այնպէս, որ դրելու ճար չունէի: Հիմայ էլ, տակաւին անկողնում եմ, բայց գոնէ առանց քրտինքի եւ ջերմութեան, ուստի եւ շտապում եմ ականայ գործած զանցանք-յանցանքս քաւելու՝ պատասխանելու Ձեզ:

Ստացել եմ նաեւ Ձեր ուղարկած գրքոյկներն ու լրագրերի կտրօնները եւ կարդացել հաճոյքով:

Միանգամայն եւ անվերապահ համամիտ եմ Ձեր կարծիքին, տուայտում եմ Ձեր տուայտանքներով: Եւ, բարեբախտաբար, ոչ միայն ես, այլ եւ ինձ նման շատերը:

«Գրական թերթ»ում, հաւանաբար, արդէն կարդացած կը լինէք նոյն տխրահուշակ կեղծ ոսկերչի յօդուածը եւ «Գր. թերթ»ի պատասխանը, որ կարող էր աւելի՛ զօրեղ լինել, եթէ ես անկողնում չլինէի: Բայց եղածն էլ, կարծում եմ, գոհացուցիչ էր: Առաւել ուրախալին այն է, որ այժմ Հայրենիքի մտաւորականութիւնը, ինչպէս նաեւ լրագրողները (որ մեր լեզուի աղտոտման կամ մաքրման գործում վճռական դեր ունեն խաղալու, հաւատացէ՛ք) հասել են արդէն գիտակցութեան այնպիսի աստիճանի, որ կեղծ ոսկերչների ամէն մի ջանք ուղիղ հակառակ արդիւնք է տալիս եւ տալու է: Բազմաթիւ երգուել օտարամոլներ այսօր կամայ ականայ, գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար խօսել ու գրել են ջանում հայերէն՝ թարգմանելով օտար բառերի մեծագոյն մասը: Օդն ու մթնոլորտն են այդպիսին: Եւ այս ընթացքը, հաւատում եմ, լինելու է անկասելի:

Բնաւ չիմանելով, որ 1960ից սկսած Դուք յօղուածներ էք ստորագրում մէկ-միասնական ուղղագրութեան հարցի մասին, ես, արդէն, քանի տարի, նստեմ թէ կանգնեմ՝ այդ նոյնն եմ բռնում: Առիթ բաց չեմ թողնում ասելու, որ մեր սխալաշատ գործունէութեան մէջ ամենամեծ սխալը, Սեւանայ լճի խնդրից էլ աւելի վտանգաւոր քայլը, եղել է մեր ուղղագրութեան «բարե»փոխումը: Թերեւս 20-30-ական թուականներին ըստ ամենայնի ահռելի այդ քայլը ինչ-որ չափով օգնել է անդրագիտութեան վերացմանը: Թերեւս: Բայց երբ 40-ականներին քայլ արուեց դէպի աւանդականը, հարկ ու պատշաճ էր անել ե՛ւս մէկ քայլ, որի անհրաժեշտութիւնն այսօր արդէն անյիտաճգելի է թուում: Այսպէս եմ մտածել միշտ, առաւել եւս հիմայ, նամանաւանդ Փարիզում եղած օրերիս եւ Ձեր հետ զրուցելիս:

Այսքանից յետոյ թուում է, թէ պիտի անյապաղ նստեմ ու յօղուած գրեմ, չէ՞: Բայց ես խորհրդակցեցի մի շարք բարեկամների եւ համախոհների հետ, եւ, չզարմանաք, ոչ մէկը խորհուրդ տուեց անել դա առայժմ: Իսկապէս, ես էլ երկիւղ ունեմ, որ եթէ հիմայ բարձրաձայն խօսուի (այսինքն՝ գրուի) այդ մասին թերեւս խրտուեն այնպիսի մարդիկ, առանց որոնց այդ գործը գլուխ չի դայ: Նրանց գլուխներում ոչ միայն չի հասունացել այդ յոյժ կարեւոր հարցը, այլեւ մտքերովն էլ չի անցնում: Ուստի առայժմ պէտք է ուղղագրութեան խնդիրը արձարծել բանատր՝ լեզուաբանների մէջ, մտաւորականութեան շրջանակներում, ինչպէս նաեւ վերեւներում՝ ամէն մի պատեհ առիթով:

Ես խոստանում եմ Ձեզ գլխաւորել այդ շարժումը: Ասացի, որ վաղուց եմ սկսել ու միշտ էլ խօսել եմ այդ մասին, բայց հիմայ պիտի դա դուրս բերել անձնական խօսքի եւ անհատական կարծիքի շրջանակներից, հասնել այն բանին, որ շատերը խօսեն եւ ամենուր խօսեն, բացատրեն, հասկացնեն, կարճառօտ ասած՝ հասունացնեն հարցը: Այլ կերպ անկարելի է մեր պայմաններում: Նոյնը չկատարուե՞ց Սեւանի հետ: Քանի տարի հաջեցինք՝ յաճախ վտանգելով մեզ, առաւել յաճախ ծաղրի առարկայ դառնալով, մինչեւ որ հարցը... հասունացաւ:

Իսկ Դուք, անձամբ եւ նմանապէս մտածողներդ, հիմք ու պատճառ չունէք լռելու պիտի գրէք ու գրէք: Չէ՞ որ մեր նպատակն է ունենալ մէկ եւ միասնական ուղղագրութիւն: Անկարելի է կարծել, թէ մերոնք կը դառնան հին աւանդական ուղղագրութեանը լիապէս: Մերոնք կարող են ե՛ւս մէկ կամ մի քանի քայլ նահանջել: Բայց Սփիւռքն էլ պիտի «նահանջի» ինչ-որ չափով: Միայն այս կերպ է հնարաւոր հասնելու մէկ եւ միասնական-ի, որ պիտի պարտադիր լինի աշխարհում ապրող ամէն մի Հայի համար:

Ուրեմն գործը պիտի նախապատրաստել նաեւ Սփիւռքում: Եւ վախենում եմ, որ դա աւելի դիւրին չլինի, քան այստեղ մերայիններին համոզելու դժուարութիւնը:

Ուրեմն առ այժմ Դուք՝ գրաւոր, մենք՝ բանաւոր պիտի անենք դա: Բայց պիտի անենք: Մեր ամենաանհետաճգելի գործն է դա եւ ամենակարեւորը:

Ուստի փոխադարձաբար յաջողութիւններ մաղթենք իրար եւ նոր յոյսով գործի լծուենք:

Գրկում եմ Ձեզ,

միշտ մնալով Ձերդ

Պ. ՍԵՒԱԿ

Տպում՝ Յակոբ-Գրիգոր, Ա. Համազգային ուղղագրութեան եւ հայերէնի մաքրագործման հարցերը, Բ. Պարոյր Սեւակի լեզուական կտակը, Փարիզ, 1977, էջ 38-48.

28 մայիսի 1937
ԿԵՆ

(27/4/37)

Ք. Վեյտ Գեյտեր. Պեկոն.
1937 թ. մայիսի 27.

Չեղձի, էնկ անտի, որ ձեզ կտն անտի
կարգախոսում եր արտիկ Երանդանի: Երանդան
ձեզ ձեզ եւ անհասանելի ձեզ անտիկար
անտի, որ ձեզ ձեզ անտի: ձեզ եւ անտի
ձեզ անտի, որ ձեզ ձեզ անտի անտի կրթի:
Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:
Չեղձի, էնկ անտի, որ ձեզ կտն անտի
կարգախոսում եր արտիկ Երանդանի: Երանդան
ձեզ ձեզ եւ անհասանելի ձեզ անտիկար
անտի, որ ձեզ ձեզ անտի: ձեզ եւ անտի
ձեզ անտի, որ ձեզ ձեզ անտի անտի կրթի:
Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:
Չեղձի, էնկ անտի, որ ձեզ կտն անտի
կարգախոսում եր արտիկ Երանդանի: Երանդան
ձեզ ձեզ եւ անհասանելի ձեզ անտիկար
անտի, որ ձեզ ձեզ անտի: ձեզ եւ անտի
ձեզ անտի, որ ձեզ ձեզ անտի անտի կրթի:
Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:

Կեղձի, էնկ անտի, որ ձեզ կտն անտի
կարգախոսում եր արտիկ Երանդանի: Երանդան
ձեզ ձեզ եւ անհասանելի ձեզ անտիկար
անտի, որ ձեզ ձեզ անտի: ձեզ եւ անտի
ձեզ անտի, որ ձեզ ձեզ անտի անտի կրթի:
Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:
Չեղձի, էնկ անտի, որ ձեզ կտն անտի
կարգախոսում եր արտիկ Երանդանի: Երանդան
ձեզ ձեզ եւ անհասանելի ձեզ անտիկար
անտի, որ ձեզ ձեզ անտի: ձեզ եւ անտի
ձեզ անտի, որ ձեզ ձեզ անտի անտի կրթի:
Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:

Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:
Չեղձի, էնկ անտի, որ ձեզ կտն անտի
կարգախոսում եր արտիկ Երանդանի: Երանդան
ձեզ ձեզ եւ անհասանելի ձեզ անտիկար
անտի, որ ձեզ ձեզ անտի: ձեզ եւ անտի
ձեզ անտի, որ ձեզ ձեզ անտի անտի կրթի:
Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:

Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:
Չեղձի, էնկ անտի, որ ձեզ կտն անտի
կարգախոսում եր արտիկ Երանդանի: Երանդան
ձեզ ձեզ եւ անհասանելի ձեզ անտիկար
անտի, որ ձեզ ձեզ անտի: ձեզ եւ անտի
ձեզ անտի, որ ձեզ ձեզ անտի անտի կրթի:
Երանդան, անտի եւ անտի, որ անտի
անտի անտի: Երանդան ձեզ անտի անտի
անտի անտի:

Բ. ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԱՐԴԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՓՈԽԵԼՈՒ ՓՈՐՁԵՐԻ ԱՌԹԻՎ

[Պատճեն գրպարտագրի՝ 1937ի վերապրուկ 27
հոգիի ստորագրութեամբ]

Քվում էր, քե հայերենի նոր ուղղագրությունը ավանդական գրա-
բարյան ուղղագրությամբ փոխելու նկրտումները նամաչված հայագետ-
ների եւ հայագիտական հաստատությունների միահամուռ ջանքերի
շնորհիվ վերջնականապես ձախողվել են եւ կորցրել վերակենդանանա-
լու որեւէ շանս: Սակայն վերջին շաբաթներս մի քանի «նորարարներ»
կողմից կրկին աշխուժացել են հայերենի արդի ուղղագրությունը փոխե-
լու եւ հիմն ավանդական ուղղագրությունը վերածնելու կոչերը: Արդեն օ-
րինաչափություն է դարձել այն, որ երբ հանրապետությունում ֆաղաֆա-
կան կլիման սկսում է փոփոխվել, երբ մտնելում են խորհրդարանական
եւ նախագահական ընտրությունները, մանավանդ որ շուտով գումարվե-
լու է Հայաստան-սփյուռք համաժողովը, իսկույն ջրի երես են դուրս գա-
լիս այնպիսի տարրեր, որոնք ֆաղաֆական, գիտամշակութային դաշտում
կամ արդեն ձախողվել են, կամ մնացել են անարդյուն ու աննկատ եւ ա-
հա պարզում են իրենց նավակների առագաստները սպասվող նոր հովի-
րի առաջ՝ ազգային հերոսների դիվիդենդներ շահելու սին հավակնուր-
յամբ:

Նման անձանց համար վերջին տասնամյակում լավագույն կովան է
դարձել հայերենի արդի ուղղագրությունը պարսավելու, հիմ, իրենց իսկ
համար քերիմաց ուղղագրությունը չատագովելու եւ նորը հնով փոխա-
րինելու ֆանիցս չարչրկված «համազգային» խնդիրը: Նպատակը ավելի
ֆան պարզ է՝ հայերենասիրական կեղծ ճիշտի տակ շահել գործին ան-
տեղյակ սփյուռքահայության մի մասի համակրանքը՝ ինչ-որ հեռավոր
ձգտումների հասնելու փափագով:

Եվ պատահական չէ, որ այս անգամ այս «հայերենասիրական» գործի
դեկը ստանձնել է ոչ անհայտ Պարույր Հայրիկյանը, որի երբեմնի դեկա-
վարած մարմնի նախավերջին նիստը որոշել է հիմն ուղղագրության վե-
րականգման խնդիրը դարձնել Ազգային ժողովի ֆնմարկման հարց: Ար-
դի ուղղագրությունը հայտարարելով խորհրդային, «բոլշևիկյան»,
նրանք պարզապես դրս-որում են իրենց անտեղյակությունը (եթե չասենք
տգիտությունը) հարցի պատմության խնդրում: Հայերենի ուղղագրուր-

Պարույր Սեւակի նամակը-կտակը

«ՅԱՌԱՋ»Ի՝ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ
ՅԱՏՈՒԿ ԹԻԸ

Գ. ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ուղղադրական Հարցին մէջ մենք աւանդապահ ենք, կողմնակից Մեսրոպեան ուղղադրութեան:

Առանց մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու ըսենք, թէ Հիմնական երկու պատճառ ունինք աւանդական ուղղադրութիւնը նախընտրելու՝ ազգային եւ լեզուական: Այս երկու պատճառները սերտորէն կապուած են իրարու:

Մեսրոպեան ուղղադրութիւնը 15 դարու հնութիւն ունի, ընկերացած է մեզի պատմութեան բոլոր վերիվայրումներուն ընթացքին եւ, առաջին ձեռագիրներէն մինչեւ քսաներորդ դարու առաջին քսանամեակի ընթացքին տպուած գիրքերը, եղած է միասնական մեր կեցուածքին արտայայտութիւնը: Մէկ պատմութիւն եւ մէկ մշակոյթ ունեցող Հայը ունեցած է նաեւ մէկ ուղղադրութիւն: Դարերու ընթացքին փոքրիկ փոփոխութիւններ մտած են ուղղադրելու մեր սովորութիւններուն մէջ, բայց անոնք բնական հոլովոյթի մը բնական հետեւանքները եղած են եւ ո՛չ որոշումի մը արդիւնքները: Լուրջ պատճառ մը չկար 15 դար գոհացուցիչ կերպով ծառայած ուղղադրութիւնը հիմնականորէն փոխելու 1922ին: Լուրջ պատճառ մը չկայ նաեւ միասնականութեան շաղախ դառնալու կոչուած աւանդական ուղղադրութեան չվերադառնալու հիմա, անկախ գոյութեան եւ ազգակերտումի այս օրերուն:

Ուղղադրութիւնը խտացած պատմութիւնն է լեզուի մը բառերուն եւ անոնց կրած հոլովոյթին: Անոր միջոցով է որ կրնանք բարձրանալ մինչեւ բառին աղբիւրը, հասկնալ անոր նախնական գործածութիւնը եւ կրած իմաստային եւ այլ փոփոխութիւնները:

Անոր միջոցով կը հասկնանք նաեւ քերականական օրէնքները: Արեղեանական ուղղադրութիւնը կը խզէ այս կապը լեզուի անցիւղին ու անոր բնական հոլովոյթին հետ ու տառացիօրէն անհասկնալի կը դարձնէ նորահանգերձ բառերը, կը խախտէ քերականական կանոնները: Լեզուն եւ անոր ուղղադրութիւնը կրնան հոլովոյթի ենթարկուիլ - ու մեր լեզուն եւ ուղղադրութիւնը ենթարկուած են հոլովոյթի - բայց հրամանագիրով չեն փոխուիր, պէտք է փոխւին:

Ներկայիս ուղղադրութիւնը կրնայ ազգային միասնութեան շաղախ դառնալ կրկին: Կը բաւէ վերադառնալ մեսրոպեան ակունքին՝ ի հարկին նկատի ունենալով փոքր փոփոխութիւններ, որ բնական հոլովոյթին չեն հակասեր: Այս վերադարձը պէտք է ուսումնասիրուած ըլլայ եւ հանգրուանային գործադրութիւն ունենայ:

ԱՐԱՄ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵՄԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Անթիլիաս, Մայիս 2002

Տպուած՝ «Յառաջ» օրաթերթ, 18-19 Մայիս 2002.

Դ. ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՅՈՅՍՈՎ

Շնորհիւ Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի Ատալիոս Պատրիարքի տուած այցելութեան, Ե. դարու առաջին քառորդին գրչութեան կեդրոն մը հիմնուած էր Պոլսոյ մէջ: Այդ թուականէն մինչեւ այսօր, Հայ ժողովուրդը այս քաղաքին մէջ միշտ ալ ունեցաւ գրիչ շարժողներ, մեր հաւատքն ու մշակոյթը ժամանակակից ու ապագայ սերունդներուն փոխանցելու նախանձախնդրութեամբ:

Իբր սոյն ժառանգութեան այսօրուան պահակները, մենք եւս մեր կարելին կ'ընենք անաղարտ պահելու նուիրական բոլոր աւանդները, որոնցմէ է Մաշտոցեան ուղղագրութիւնը:

1920ական թուականներուն Սովետական կարգերուն պարտադրած ուղղագրական նորաձեւութիւնը բռնի խաթարուծ մըն էր լեզուի բնական հոլովոյթը կասեցնող, ինչ որ կարելի էր նկատել երափոխութեան բնական արդիւնք:

Պոլսահայ հոգեւորականութիւնն ու մտաւորականները յոյս ունին որ Հայաստան-Սփիւռք խորհրդակցութեանց մէջ լրջօրէն նկատի կ'առնուի մեր լեզուի դասական ուղղագրութեան վերականգնումը:

ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ

16 Մայիս 2002

Տպուած՝ «Յառաջ» օրաթերթ, 18-19 Մայիս 2002.

Ե. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇ

Հայութիւնը իր պատմութեան սկիզբէն՝ միշտ Միութեան ու խաղաղութեան սէրն ու ծարաւը ունեցած է եւ փորձած՝ զանազան միջոցներով հասնիլ իր նպատակին:

Հայոց պատմութեան ընթացքին Ս. Մեսրոպ Մաշտոց Հայկական Այբ-Բէն-Գիւմ-ը հնարելով կրցաւ ամբողջ Հայութեան համար միութեան շաղախիչ ու բեղմնաւոր կորիզ մը ստեղծել, որ տարածքի ու ժամանակի հոլովոյթէն անդին կրցաւ անցնիլ ու հոգեկան իրականութեան մը վերածուիլ, Քրիստոսի Խաչին հետ Հայութեան հիմնական խորհրդանիշը կազմելով:

Անշուշտ բոլորս ալ գիտենք որ դարերու ընթացքին մաշտոցեան գրեւաձեւն ալ որոշ փոփոխութիւններ կրած է, սակայն հիմնական սկզբունքները չեն փոխուած եւ կարեւոր է նշել՝ համայն Հայութեան կողմէ որդեգրուած է:

Հայկական գիրերու գիւտով Ս. Մեսրոպ կրցաւ Միութեան միջանի հիմնական նպատակակէտի հասնիլ:

Ա.- Քրիստոնէական հաւատքը եւ մասնաւորապէս Ս. Գիրքը Հայաստանի մէջ երկու լեզուով կը տարածուէր, յունարէնով ու ասորերէնով: Գրոց գիւտով ունեցանք հաւատքի ու բերականութեան մէկ աղբիւր:

Բ.- Հայաստանը երկուքի բաժնուելով՝ Բիւզանդական ու Պարսկական կայսրութիւններու միջեւ, Ֆրիգիական ու քաղաքական բաժանումին սկսած էր հետեւիլ մշակութայինը, լեզուականը, դրականը, կրօնականը եւ ազգայինը: Գրոց գիւտով կրցանք այս բոլորին դիմադրել, եւ նուազագոյն վնասներով դուրս գալ:

Գ.- Հայութեան շարունակական բաժանումները եւ հեռացումները Մայր Հայրենիքէն, կարելի եղաւ ձեռով մը դարմանել Մաշտոցեան գրեւաձեւի միջոցով եւ հեռաւոր Ասիաներն ու Եւրոպաները ապրող պանդուխտ Հայր կրցաւ իր ինքնութիւնը եւ ազգային

Ինչպէ՞ս ըացատրել եւ արդարացնել այս անվաւեր երեւոյթը, եթէ անկախութիւնը կ'ընկալենք իբրեւ մեր անցեալը, ներկան ու ապագան ինքնիշխանօրէն տնօրինելու կենսածեռ:

Մինչեւ ե՞րբ, քանի՞ տասնամեակ եւս ամբողջ սերունդներ կա-
րելի պիտի ըլլայ զրկել իրենց վաւերական ժառագութենէն, տուրք տալով անգիտութեան, թուլահամութեան եւ անցելապաշտ ընդդի-
մութեան մը:

Իբրեւ ազգային գերադոյն հպարտութիւն, կը խօսուի ու կը գրուի մօտ ատենէն Մաշտոցեան գիւտի 1600ամեակը նշելու մա-
սին: Արդեօք ասիկա յարմարգոյն առիթը չէ՞ մշակութային ութ-
սունամեայ ստրկացումէն վերջնականապէս ազատագրուելու:

Որպէսզի նման տարեգարձ չըլլայ սոսկական ոգեկոչում, այլ վերածուի պատմակա՛ն իրադարձութեան, անհրաժեշտ է յիտին ճիգ մը. դա՛րձ դէպի դասական ուղղագրութիւն:

Աբրահամ Ալիքեան, բանաստեղծ, թարգմանիչ, Պէյրութ.
Տորթ. Հիլտա Գալիֆայեան-Փանոսեան, Գրագէտ, հիմնադիր-նախագահ
«Մաշտոց» Միութեան, Փարիզ.

Յակոբ Ասատուրեան, գրագէտ, երաժիշտ-կոմիտասագէտ, Նիւ-Եորք.
Փրոֆ. Տիգրան Գոյումեան, Գալիֆորնիոյ Համալսարանի հայկական
անպիոնի վարիչ-դասախօս, Ֆրէզնօ.

Վրէժ-Արմէն Արթինեան, Աւագ խմբագիր «Հորիզոն»ի, «Համազգային»ի
կերթ. վարչութեան անդամ.

Մարուշ Երամեան, բանաստեղծ, Հալէպ.
Զահրատ, բանաստեղծ, Պոլիս.

Գրիգոր Ծահինեան, վարիչ-դասախօս «Խաչեր Գալուստեան» հայագի-
տական հիմնարկի, Պէյրութ.

Նորվան Եպիսկ. Զաքարեան, Կաթողիկոսական պատուիրակի փոխա-
նորդ Ռոն-Ալի շրջանի, Լիոն.

Յակոբ Պալեան, հրապարակագիր, Տնօրէն «Այբ էֆ-էմ» ձայնասփիւռի,
Փարիզ.

Պետրոս Թերզեան, հիմնադիր-խմբագիր «Փէթրոսթարթեթի» թերթին,
Նախագահ Ֆրանսայի «Հայաստան» հիմնադրամիմ, Փարիզ.

Տորթ. Գրիգոր Պըլտեան, գրագէտ, Փարիզի համալսարանի Արեւելեան
լեզուներու ամպիոնիմ դասախօս, Փարիզ.

Վեհանոյշ Թերեան, գրագէտ, Նիւ-Եորք.
Մովսէս Պչաքեան, վիպագիր, հրապարակագիր, Փարիզ.

Փրոֆ. Խաչիկ Թէօլէօլեան, Բաղդատական գրականութեան դասախօս Ռ-
ւէլլեան Համալսարանի, սփիւռքագէտ, Փրոփիւորնս.

Իգնա Սարըսալան, բանաստեղծ, Պոլիս.
Թորոս Թորանեան, գրագէտ, Հալէպ.

Կարէն Սիմոնեան, վիպագիր, հրապարակագիր, Փարիզ.
Նազարէթ Թօփալեան, հրապարակագիր, թարգմանիչ, Փարիզ.

Միհրան Տապաղ, Տնօրէն Պոխումի համալսարանի Սփիւռքի եւ ցեղաս-
պանութեան ուսումնասիրութեան հիմնարկիմ, Պոխում.

Փրոֆ. տորթ. Լեւոն Խաչերեան, բանասէր, Կլէմտէյլ.
Փրոֆ. Վահագն Տատրեան, ցեղասպանագէտ, Զօրեան հիմնարկի ցե-
ղասպանագիտական բաժանմունքի տնօրէն, Նիւ-Եորք.

Զարեմ Խրախունի, բանաստեղծ, Պոլիս.
Արամ Քերովբեան, երաժիշտ, երաժշտագէտ, ղեկավար «ԱԿն» հոգետր ե-
րաժշտութեան ուսմանց կեդրոնի, Փարիզ.

Անի Կարմիրեան, դաստիարակ, հիմնադիր «ՄԿճիկ» կրթական աշխատա-
նոցի, տնօրէն «Յովնանեան» վարժարանի, Նիւ-Եորք.

Գրիգոր Քէօւէեան, խմբագիր, արուեստաբան, Պոսթըն.
Ռոպէր Հատտեճեան, գրագէտ, խմբագրապետ «Մարմարա» օրաթերթի,
Պոլիս.

Մարօ Քիրքեան, կրթական մշակ, հայերէնի դասագիրքերու հեղինակա-
կից, Աթէնք.

Վարդան Մատթոսեան, հրապարակագիր, Նիւ-Եորք.
Յարութիմ Քիրքեան, կրթական մշակ, հայերէնի դասագիրքերու հեղի-
նակ, Աթէնք.

Զարեմ Մելքոնեան, բանաստեղծ, Սան-Ֆրանսիսքօ.
Կարպիս Բորթեան, Փիլիսոփայութեան ամպիոնի վարիչ. Վիեննայի ա-
րուեստի համալսարանի, Փարիզ.

Մաքրունի Պ. Զուկոբեան, Փոխ-խմբագրապետ, «Մարմարա» օրաթերթի,
Պոլիս.

Արբի Յովնանիսեան, Բենադիր-թատերագէտ, Փարիզ:

- ՄՈՒՏՔ (Գեորգ Տեր-Վարդանեան).....	3
- ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ	7
1. Բաց նամակ... Դոկտ. Պրոֆ. Ֆրիդրիխ Խլղաթեանին	11
2. Եւ դո՞ւ Բրուտոս... Ակադեմիկոսներն ալ.....	24
3. Արեւմտահայերէնը ըստ պր. Ջահուկեանի.....	31
4. Ուղղագրութեան հարցը քաղաքական հարց է	38
5. Ուղղագրութեան հարցի մէջ ազգային կեցուածքն է որոշիչը	52
6. Պէտք է վերականգնել Մեարոպեան ուղղագրութիւնը.....	71
7. Բողոքագիր՝ Հայաստանի ԳԱԱ. նախագահ Ֆադէյ Սարգսեանին.....	86
8. «Յառաջ» օրաթերթի հարցազրոյցը Հայաստան-Սփիւք Բ. խորհրդածողովէն վերադարձին Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեանի հետ	92
9. Մէկ մշակոյթ	102
10. Մեկնաբանութիւններ՝ Հայաստանի հեռատեսիլի ուղղագրութեան նուիրուած հաղորդումին մասին.....	110
11. Հայագիտական առաջին միջազգային համաժողովը.....	126
12. Երկու առաջարկ՝ Հայաստանի Ազգային ժողովի երեսփոխան պր. ՌՈՒԲԷՆ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆԻՆ	145
13. Բաց նամակ... Տիկ. ՀՐԱՆՈՒԾ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻՆ	148
14. Դիմում Հ.Հ. Ազգային ժողովի նախագահ պր. ԱՐԹՈՒՐ ԲԱՂԴԱՍՍՐԵԱՆԻ	164
15. Անցնող ամէն օր վնասակար է մեր լեզուին	170
16. Հայերէնի ուղղագրութեան կրեմլինեան ճակատագրէն մինչեւ այսօր	177
17. Դէպի համայն հայութեան յաղթանակը	193
18. Հեռատեսիլի բանավէճ՝ ուղղագրութեան մասին	209

19. Բաց նամակ՝ Հայաստանի կրթութեան նախարար պր. Սերգօ Լրիցեանին	223
20. Առաջարկ՝ ուղղագրութեան նուիրուած խորհրդածողովի յաջողութեան համար	235
21. Դասալըութեան յորդոր՝ Սփիւքահայուն	240
22. «Ազգ» օրաթերթի խմբագրականին մեկնաբանութիւնը	252
23. Բաց նամակ՝ պր. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻՆ	255

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐ

Ա. ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ-ԿՏԱԿԸ	261
Բ. Հայերէնի արդի ուղղագրութիւնը փոխելու փորձերի առթիվ (պատճէն զրպարտագրի՝ 1937ի վերապրուկ 27 հոգիի ստորագրութեամբ).....	265

«ՅԱՌԱՋ»Ի՝ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԻՆ
ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՅԱՏՈՒԿ ԹԻԻԸ

Գ. ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ, Ուղղագրութեան մասին.....	268
Դ. ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ, Վերադարձի յոյսով	270
Ե. Հ. ԵՂԻԱ ՎՐԴ. ՔԻԼԱՂՊԵԱՆ. Ընդհանուր Աքբահայր Միխթարեան միաբանութեան. Հայկական միասնութեան խորհրդանիշը	271
Զ. Սփիւքի 34 մտատրականներ, Դէպի ամբողջական անկախացում.....	273